

РМ. А-1169
-264

TARTU RIIKLIKU ÕLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

ALUSTATUD 1893. a.

VIHK 264 ВЫПУСК

ОСНОВАНЫ в 1893 г

ÕIGUSTEADUSLIKKE TÖID
ТРУДЫ ПО ПРАВОВЕДЕНИЮ
XII

TARTU 1970

Per. A-1169
-264

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
TRANSACTIONS OF THE TARTU STATE UNIVERSITY

ALUSTATUD 1893. a.

VIHİK 264 ВЫПУСК

ОСНОВАНЫ в 1893 г.

ÕIGUSTEADUSLIKKE TÕID
ТРУДЫ ПО ПРАВОВЕДЕНИЮ
XII

TARTU 1970

Redaktsioonikolleegium: A. Uustal (esimees), E. Laasik, J. Mäll,
I. Rebane, P. Vihalem
Vastutav toimetaja E.-J. Truuväli

Редакционная коллегия: А. Уустал (председатель), Э. Лаасик,
И. Мялл, И. Ребане, П. Вихалем,
Отв. редактор Э.—Ю. Труувяли

Tartu Ülikooli
Raamatukogu

LINNANÕUKOGU JA RAHVAMAJANDUSE PLANEERIMINE

Majandustead. dokt. I. Sildmäe

Riigi- ja haldusõiguse kateeder

Rahvamajanduse planeerimine on tänapäeval väga aktuaalne küsimus, mille kohta nii Nõukogude Liidus kui ka teistes sotsialismimaades on eriti viimasel ajal kirjutatud väga palju ja ka väga erinevalt. Mõnel pool on seejuures kalduvus äärmusse ja pandud rahvamajanduse planeerimise vajadus kas üldse kahtluse alla või püütud seda viia miinimumini, väites, nagu peaks majanduse proportsionaalset arengut reguleerima peamiselt sellised majanduslikud kategooriad nagu kaup, vabaturg, ettevõtte kasum, konkurents ettevõtete vahel jne. Mis puutub põhimõttelisesse küsimusesse, kas sotsialistliku majandussüsteemi juures on rahvamajanduse planeerimine vajalik ning milline osa peab olema plaanil, siis tuleb kahtlemata asuda seisukohale, et planeerimine on rahvamajanduse juhtimise üks peamisi vorme. Seni planeerimise alal esinenud puudused, ümberorganiseerimised ning otsingud peegeldavad selle ülesande keerukust ja viitavad vajadusele, et kogu tähelepanu ja jõupingutused tuleb suunata sellele, kuidas paremini planeerida. Üheks aspektiks seejuures on demokraatliku tsentralismi põhimõtte õige rakendamine liiduliste, vabariiklike ja kohalike riigiorganite vahelistes suhetes rahvamajanduse planeerimise alal.

Nagu teada, olid 1965. a. septembris-oktoobris vastuvõetud NSV Ülemnõukogu seadus¹ ja NLKP Keskkomitee ja NSVL Ministrite Nõukogu määrused «Tööstuse juhtimise parandamisest»², «Tööstusliku tootmise planeerimise täiustamisest ja majandusliku stimuleerimise suurendamisest»³, «Majandusliku ja kultuurilise ülesehituse küsimuste üleandmisest täiendavalt liiduvabariiki».

¹ NSVL Ülemnõukogu 2. oktoobri 1965. a. seadus «Tööstuse juhtimise organite süsteemi muutmise ja mõnede teiste riikliku juhtimise organite reorganiseerimise kohta». NSVL UT 1965, 39, 558.

² ЦИ СССР 1965, 19—20, 152.

³ ЦИ СССР 1965, 19—20, 153.

kide Ministrite Nõukogudele otsustamiseks»⁴ ja «Sotsialistliku riikliku tootmisettevõtte põhimäärus»⁵ suunatud harukondliku planeerimise ja juhtimise printsiibi süvendamisele.

See oli tingitud vajadusest kindlustada tsentraalse juhtimise abil tööstusharude teaduslik-tehnilise arengu ühtsus ja harukondlik spetsialiseerumine ning sellel teel tööviljakuse kiire kasv, mis on majanduse arengu põhiülesandeks.

Harukondliku planeerimise ja juhtimise külje esiletõstmine ei tähenda aga seda, et territoriaalse planeerimise aspekti enam ei olegi või et seda võiks alahinnata. Kahjuks on see tegelikkuses aga mõnel määral siiski esinenud. Juba nendes määrustes, millest eespool juttu oli, on kohalikele riigiorganitele väga vähe tähelepanu osutatud. Ja ka järgneval perioodil ei ole ilmunud ühtki üleliidulist õiguslikku akti, mis üksikasjalikult reguleeriks territoriaalset planeerimist kohalike nõukogude tasemel praegu kehtiva majanduse juhtimise süsteemi tingimustes. Ka NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi 8. aprilli 1968. a. seadlus «Külade ja alevite tööraha saadikute nõukogude põhiõiguste ja -kohustuste kohta»⁶ ning NSVL Ministrite Nõukogu 14. märtsi 1968. a. määrus «Küla ja alevi tööraha saadikute nõukogude materiaalfinantsbaasi tugevdamise kohta»⁷ ning nende alusel antud Eesti NSV 14. juuni 1968. a. seadus «Küla ja alevi tööraha saadikute nõukogu kohta»⁸ ei kujuta selles osas erandit. Rahvamajanduse planeerimise alal ei laienda nad senisega võrreldes küla- ja alevinõukogude pädevust kuigivõrd. Vajadus sellise akti või aktide järele, mis üksikasjalikult reguleeriks kohalike nõukogude õigusi ja kohustusi planeerimise küsimustes, on aga suur, sest kohtadel on tekkinud hulk probleeme, mis vajaksid juriidilist reguleerimist.

Kõigepealt tööjõu küsimus. Tööjõu puudus meie vabariigi tööstuses ja ehitustel on küllalt suur. Mõnes linnas või tööstusharus on see teravam kui teisel, kuid nähtus on saamas üldiseks. Tööjõud on hakanud limiteerima majanduse arendamise võimalusi ekstensiivsel teel ning tõstnud eriti teravalt päevakorda intensiivsuse, s.o. tööviljakuse aspekti. Eriti rõhutas seda EKP Keskkomitee 1968. a. septembripleenum, kus arutati vabariigi parteiorganisatsiooni ülesandeid tööviljakuse kasvutempo kiirendamisel.⁹

Kui veel mõned aastad tagasi jätkus töökäsi nii ehitustele,

⁴ ЦИ СССР 1965, 19—20, 154.

⁵ ЦИ СССР 1965, 19—20, 155.

⁶ NSVL ÜТ 1968, 16, 130.

⁷ ЦИ СССР 1968, 16, 130.

⁸ ENSV ÜVT 1968, 26, 182.

⁹ «Rahva Hääl», 14. sept. 1968.

tööstusse kui ka kõikjale mujale, kus neid vajati, siis nüüd on töäjõud muutunud defitsiitseks ning selle nõudmine ületab pakkumise. Ja nii nagu kaupade puhul muudab pakkumise ja nõudmise suhte muutumine oluliselt kogu situatsiooni turul, nii põhjustab ka töäjõu osas uus olukord rea uusi probleeme linnas asuvate ettevõtete ja linnanõukogu suhete alal ning nõuab nende uutmoodi lahendamist.

Et saada tekkinud olukorrast täit ülevaadet, on linnanõukogudel vaja võimalikult täpseid andmeid vastava territooriumi tööjõuressursside suuruse, iseloomu ja dünaamika kohta. See on raske ülesanne, kuid ilma pikemata on selge, et oma ressursse tundmata ei saa olla ka töäjõu teadlikku — sihipäraselt juhtimist. Kuni viimase ajani ei tegelnud kohalikud nõukogud töäjõu täpsema arvestamise ning analüüsiga rõhkem, kui seda teevad statistikaainspektuurid. Nüüd on sellele lisandunud veel Riikliku Tööjõuressursside Kasutamise Komitee piirkonnavolinike tegevus. See süsteem loodi EKP Keskkomitee ja ENSV Ministrite Nõukogu määrusega 14. veebr. 1967.¹⁰ Vastavalt Tööjõuressursside Kasutamise Komitee põhimäärusele¹¹ on komiteele antud väga suured ja laiaulatuslikud ülesanded. Seejuures on koostöö kohalike nõukogudega ette nähtud vaid paaris-kolmes küsimuses, s.o. töövõimelise rahvastiku arvestus ja tema koosseisu uurimine ning tööliste ja teenistujate ümberkvalifitseerimine. Piirkonnavoliniku suhteid kohaliku nõukoguga reguleerib ka piirkonnavoliniku põhimäärus, mis on kinnitatud ENSV MN Riikliku Tööjõuressursside Kasutamise Komitee esimehe 19. dets. 1967. a. käskkirjaga nr. 56.

Kõigist neist aktidest nähtub, et piirkonnavolinikud ei ole mitte kahekordses alluvuses, vaid alluvad ainuüksi Riikliku Tööjõuressursside Kasutamise Komitee esimehele. Piirkonnavolinikku käsitletakse kohalikust võimust täiesti iseseisvana, kes vaid mõnedes küsimustes peab TS nõukoguga kas «koos töötama» või siis «osa võtma» selle või teise ürituse läbiviimisest, ilma et tal oleks mingeid alluvuslikke kohustusi linna või rajooninõukogu suhtes.

Sellist korda ei saa meie arvates aga õigeaks pidada. Piirkonnavolinikud peaksid olema mitte ainult Tööjõuressursside Kasutamise Komitee kohapealsed organid, vaid s a m a v o r d ka linna- või rajooninõukogu organid. Sest ei saa ju kohalik nõukogu asjalikult kaasa rääkida oma territooriumi majanduse arendamise probleemidele, kui tal puudub võimalus põhjalikult tegelda töö-

¹⁰ Tööviljakuse edasise kasvu tagamise abinõude kohta vabariigi tööstuses ja ehituses. ENSV ÜVT 1967, 11, 57.

¹¹ Kinnitatud ENSV MN 2. nov. 1967. a. määrusega nr. 445. ENSV ÜVT 1967, 50, 429.

jõuressursside küsimusega. Selle funktsiooni liigne tsentraliseerimine tuleb tõsiselt kahjuks kohalike nõukogude asendile riigiorganite süsteemis ja koondab planeerimise ka sellel alal liigselt vabariigi keskorganite kätte. See ei ole meie arvates kooskõlas partei programmi seisukohaga, et: «Laienevad kohalike tööraha saadikute nõukogude (kohaliku omavalitsuse) õigused. Kõigis kohaliku tähtsusega küsimustes on nende otsused lõplikud»¹². Võttes kohalike nõukogude pädevusest ära tööjõuressursside küsimuse, ei saa seda kuidagi mõista kohalike nõukogude osatähtsuse suurendamisena. Ja mis kohaliku elu juht saab olla kohalik nõukogu, kui tal ei ole otsustavat sõna kaasa rääkida tähtsaima kohaliku ressursi — tööjõuressursside kujundamisel ja suunamisel. Põhjendada seda sellega, et tööstuse juhtimine kuulub mitte kohalike, vaid vabariiklike organite pädevusse, ei saa. Tegemist ei ole siin ju mitte tööstuse juhtimisega, vaid tööjõuressursside, s.o. linna elanikkonna juhtimisega. See peaks olema aga just linnanõukogu üks esmaseid ülesandeid. Just linnanõukogu peaks hoolitsema kõikide oma linna kodanike töölerakendamise eest, selle kaudu õigete proportsioonide säilitamise eest üksikute majandus- ja kultuuriharude vahel, aga samuti ka hoolitsema tööjõu vajaduse ja tööjõuressursside tasakaalustamise eest kogu oma territooriumi ulatuses.

Ei tähenda ju ka harukondliku planeerimise ja juhtimise printsiibi süvendamine mitte üleminekut võimalikult kõikide küsimuste tsentraalsele lahendamisele, vaid rahvamajanduse ja tehnika arengut määravate põhiküsimuste otsustamist ühes keskses, harukondlikult. See ei ole vastuolus kohalike organite osa suurendamise vajadusega kõigi kohalike küsimuste otsustamisel. Ja tööjõuressursid on just üks neid küsimusi, mille juhtimisest kohalikud nõukogud peavad aktiivselt osa võtma. See aga nõuab korra kehtestamist, et kõik kohaliku nõukogu territooriumil olevad asutused ja ettevõtted, vaatamata nende alluvusele, peaksid planeeritavad muudatused tööjõuressursside osas enne linna või rajooninõukoguga kooskõlastama. Selle küsimuse ainuüksi harukondlik otsustamine ei ole millegagi põhjendatud ja viib väga kergesti kooskõlastamatusele territoriaalses lõikes, millel on väga halvad majanduslikud ja moraalsed tagajärjed. Nii näiteks on praeguse planeerimise süsteemi tulemusel Tartu linnas kujunenud olukord, et meil on tööjõu puudujääk juba praegu suurem kui linnaelanikkonna juurdekasv lähema kolme-nelja aasta jooksul. Ja ka järgnevateks aastateks planeerivad linnale mittealluvad asutused ja ettevõtted sellise suure tööjõu juurdekasvu, mis ei ole realselt tagatav. Sama kehtib ka

¹² NLKP programm. Tallinn, 1961, lk. 95.

ehitusorganisatsioonide suhtes, mille võimsus planeeritakse järgnevatel aastatel kahe- ja enamkordseks, samal ajal kui töölised linnas valitseva tööjõu defitsiidi tingimustes sealt ulatuslikult lahkuvad, mitte aga juurde ei tule. Linnanõukogu kipub aga praeguse süsteemi juures jääma kõikides nendes küsimustes kõrvalseisjaks, kelle arvamust võidakse ka mitte küsida.

Nii selles kui ka reas teistes küsimustes, kus on vaja harukondlik planeerimine kooskõlastada territoriaalse planeerimisega, oleks vaja välja töötada üksikasjalik juhend, mis reguleeriks poolte kohustused ja õigused ning tekkivate vaidluste demokraatliku lahendamise korra võrdõiguslikkuse alusel, nii nagu see on kehtestatud mõnedes sotsialismimaades. Eks ole ju plaanil meie süsteemis mitte väiksem osa kui lepingul ning seetõttu on vaja planeerimisealane juriidiline teooria ja normistik välja töötada sama põhjalikult ja üksikasjalikult, nagu see on juba olemas lepingute osas.

Mis puutub Tööjõuressursside Kasutamise Komiteele pandud ülesannetesse, siis on paljud neist sellised, mis nõuavad andmete teaduslikku kogumist ja töötlemist, et olla suuteline olukorda mitte ainult konstateerima, vaid tundma ka toimuvate protsesside põhjusi ja nende mõjutamise vahendeid. Seda on rõhutatud ka põhimääruses (ptk. 2, 3, 4). Vastasel juhul jääks komitee ainuüksi tööbörsi funktsioonidesse, milleks ta aga mitte mõeldud ei ole.

Teine probleem, mis reguleerimist vajab, on ehitustegevuse planeerimine. Eks määra just kohalike ehitusorganisatsioonide võimsus need piirid, mille ulatuses on võimalik ühelt poolt tööstust ekstensiivselt laiendada, teiselt poolt elanikkonna elamukommunaal ja sotsiaal-kultuurilise teenindamise alaseid objekte ehitada ning seega inimeste heaolu tõsta. Nagu teada, juhivad ja arendavad tööstusettevõtteid harukondlikud ministriumid, elanikkonna elamukommunaal ja sotsiaal-kultuuriline teenindamine kuulub aga kohalike nõukogude pädevusse. Ilmtingimata on vaja tagada selle kahe poole kooskõlastatud arendamine, eriti ehitamise küsimustes ja seda juba planeerimise staadiumis. Igaugune disproportsioon, mis avaldub tööstusettevõtete laiendamises ekstensiivsel, üha uue tööjõu värbamise teel, tabab tänapäeval kõige valusamini ehitusorganisatsioone ja selle kaudu kogu territooriumi arendamise võimalusi. Ei ole ju saladus, et ehitusorganisatsioonist lahkuvad väga paljud kohe, kui avanevad parema töökoha saamise võimalused tööstusettevõtetes, n.-ö. katuse all, ja kui on lahendatud elamispinna küsimus. Nii näiteks on Tartus kaadri voolavus ehitusorganisatsioonis üle 40% aastas, üle 10 aasta on töötanud seal vaid 10% ümber. 1968. a. kahes esimeses kvartalis oli tööjõupuudus ehitusorganisatsioonis kokku ligi-

kaudu 1000 inimest. Loomulikult kaasneb sellega ehitusplaanide mittetäitmine. Ja see puudutab juba kõiki, nii tööstuse, elamu-kommunaal kui ka sotsiaal-kultuuriobjektide ehitamist, pidades sellega linna elanikkonna eest hoolitsemise võimalusi.

Loomulikult ei saa ehitustööliste kaadri sellise volavuse juures nõuda ega tagada ka kõrgekvaliteedilist tööd ja vajalikku töödistsipliini. Tööliste iga hinna eest säilitamine võib igasuguste juurdekirjutiste näol viia aga isegi finantsdistsipliini rikkumiseni.

Ehitustööliste kõrval on suur tööjõu puudujääk veel mehaanikute, autojuhtide, kaubandustöötajate, posteljonide, kütjate, majahoidjate jne. osas — kokku ligikaudu 10% tööliste ja teenistujate üldarvust.

Niisiis: tööstusettevõtete laiendamine ekstensiivsel teel tööjõu suurendamise näol üle võimaluste tekitab kahju linna majanduse arengule tervikuna nii kvantitatiivselt kui ka kvalitatiivselt. Siit tõusetub rida õiguslikku reguleerimist vajavaid probleeme.

Kõigepealt on vaja tõsta linna- ja rajooninõukogude osakogu nende territooriumil oleva majandus- ja kultuurielu planeerimisel. On vaja kehtestada kord, et ka kõik harukondlikud (mitte kohalikus) alluvuses olevad ettevõtted ja asutused oleksid kohustatud oma taotlused ehitustegevusele enne kooskõlastama kohaliku nõukoguga. Seejuures ei oleks kohalik nõukogu muidugi mitte küsimuse lõplik otsustaja, küll aga oleks tal võimalik siis õigeaegselt esitada omapoolseid arvamusi ja kaalutlusi, lähtudes territooriumi kui terviku huvidest ning ressursidest. Vabariiklikele organitele annaks see võimaluse küsimuste otsustamisel kaaluda nii harukondlikke kui ka territoriaalseid huve ning aspekte ja vältida vastuolusid, mis hiljem muidu võivad tekkida. Juhitava süsteemi esimene kontroll ja korrigeerimine peaks aset leidma kohalikul, mitte vabariiklikul tasemel. Muidugi paneb see kohalikele nõukogudele uusi suuri ülesandeid, kuid see on paratamatu, kui me tahame kohalikus nõukogus näha kohaliku elu arengut juhtivat või sellele vähemalt kaalukalt kaasaráäkiivat organit.

Nagu öeldud, on senine süsteem võimaldanud tekkida disproportsioonil ja seda just ehitusorganisatsioonide kahjuks ning siitkaudu hakanud piirama elanikkonna elamu-kommunaal ja sotsiaal-kultuuriliste vajaduste paremat rahuldamist. Küsimuste kooskõlastamine kohalikul tasemel võimaldaks kergendada vabariiklike plaaniorganite tööd. Nendele jääks siis vaieldavates küsimustes arbiteri osa. Küsimuste, eriti vaieldavate küsimuste otsustamine vabariigi plaaniorganites peaks toimuma võimalikult ulatuslikult demokraatlikke põhimõtteid rakendades. Pooled, s.t.

territoriaalne ja harukondlik, olgu võrdsetes õigustes. Arutamise staadiumis peab pooltele tagama vaba mõttevahetuse n.-õ. võrdsel tasemel, mitte aga palumise võimaluse alluvuslikus korras. Järelejäävaid pretensioone peaks arutatama kas võimuorganites, näiteks vabariigi ülemnõukogu alaliste komisjonide tasemel, või kollegiaalses valitsemisorganisis. Vaja oleks töötada välja ka mingisugune asjaosaliste vastutuse kord jne.

On vaja organiseerida ka mitme kohaliku nõukogu koostööd näiteks ehitusorganisatsioonide arendamisel. Eks ole ju tööviljakuse tõstmine ehitusorganisatsioonides võimalik kõigepealt suurte mehhaniseeritud tööstuslike võimsuste loomise teel, mitte aga paljude väikeste ehitusorganisatsioonide rajamisega. Kui näiteks majaehituskombinaadi rajamine on ühele linnale ülejõu ja temale üksi liig suur, siis mitmele linnale ja rajoonile kokku on see ainuõige elamuehituse probleemi lahendamise tee.

Korrigeerimist vajaksid ka mitmesugused ehitustegevuse planeerimisega seotud tähtpäevad. Nii näiteks peavad praegu vastavalt ENSV Ministrite Nõukogu 30. mai 1960. a. korraldusele nr. 684-k¹³ tellijad, sealhulgas ka täitevkomiteed, hankima töövõtuorganisatsioonidele suure hulga ehitusel kasutatavaid spetsiaalseid materjale ja seadmeid. Kehtiva korra juures peab ehituse projekt valmima hiljemalt ehitamisele eelneva aasta 1. septembriks. Materjalide tellimised tuleb aga esitada juba mai-kuuks, mis on tellijale väga raske ülesanne, sest ei saa ju täpselt tellida seadmeid, kui puudub veel projekt. Selliseid ajalisi kooskõlastamatusi ehitustegevuse planeerimisel on veel teisigi.

Üldse tuleks taotleda seda, et järgneva aasta planeerimine toimuks tunduvalt varem kui praegu (see muidugi ei sõltu ainuüksi vabariiklikest organitest) ja et planeerimisküsimustega tegeldaks kohalikes nõukogudes pidevalt kogu aasta jooksul, mitte aga kampaania korras kiiresti ja sellest tingitult pealiskaudselt, siis kui kõrgemalt poolt tuleb järjekordne korraldus plaanide koostamiseks.

Muuhulgas eeldab see, et planeerimisküsimustega hakkaksid kohaliku nõukogu plaanikomisjoni tööaparaadi kõrval palju rohkem tegelema ka ühiskondlikud plaanikomisjonid, alalised komisjonid, igaüks omal alal, täitevkomiteed ja istungjärgud.

Planeerimise töö rütmiliseks muutmiseks kohalikes nõukogudes oleks vaja kõigepealt igal aastal antavatelt aktidelt, mis reguleerivad plaanide koostamise korda ja tähtpäevi ühel või teisel

¹³ ENSV MKK 1960, 8, 34;

aastal¹⁴, üle minna alalise iseloomuga aktidele. See aitaks likvideerida kampaanialikkust planeerimistöös ning muudaks selle kohalikes nõukogudes kindlate tähtpäevadega tegevuseks. Nende aktide väljatöötamisel võiks rakendada võrkplaneerimise meetodit, mis aitaks kindlustada kõikide küsimuste kooskõlastatuse nii ajalisel kui ka territoriaalselt.

Ka kohalike nõukogude tasemel oleks vaja välja töötada rida akte-juhendeid, mis täpsustaksid planeerimise üksikküsimusi asutuste ja ettevõtete tasemel. Nii näiteks on Nõukogude Liidu ja Eesti NSV vabariiklikud organid andnud terve rea akte, mis reguleerivad ehitus-montaažitööde ja projektide koostamise korda¹⁵, kapitaal mahutuste planeerimise korda elamu-, kommunaal- ja kultuur-elukondlikuks ehituseks¹⁶, elamuehituse planeerimise korda¹⁷, kapitaalremondi korraldamist¹⁸ jne. Kuid ükski nendest ei käsitle selliseid küsimusi nagu: millal ja kelle poole peab asutuse või ettevõtte juhataja pöörduma, kui ta tahab taotleda kapitaal ehitust või -remonti; millised kohustused on tellijal projekteeerijate suhtes ning vastupidi jne. Kõikidele sellistele küsimustele peaks vastuse andma sellekohane juhend, mis ootab aga alles koostamist.

Kõik see näitab, kui äärmiselt suur on praegu vajadus üldse, sealhulgas ka kohalikes nõukogudes, juriidiliselt fikseeritud üksikasjaliku ja stabiilse planeerimise korra järele, mis vastaks rahvamajanduse planeerimise ja juhtimise uue süsteemi tingimustele. See aitaks tunduvalt likvideerida vastuolusid ja ebakõlalsid, mis praegu planeerimise alal esinevad, ning kindlustaks leninliku sotsialistliku rahvamajanduse planeerimise põhimõtet.

¹⁴ ENSV Ministrite Nõukogu määrus «Eesti NSV rahvamajanduse arendamise 1967. a. riikliku plaani projekti ja Eesti NSV 1967. aasta riigieelarve projekti koostamise korra ja tähtaegade kohta» võeti vastu 10. juunil 1966. ENSV Ministrite Nõukogu määrus «Eesti NSV rahvamajanduse arendamise 1968. aasta riikliku plaani projekti ja Eesti NSV 1968. aasta riigieelarve projekti väljatöötamise lõpuleviimise korra ja tähtaegade kohta» võeti vastu 26. juunil 1967. Neid küsimusi käsitlesid ka ENSV Ministrite Nõukogu 5. mai 1967. a. korraldus nr. 487-k, ja 6. juuni 1967. a. määrus nr. 238. ENSV rahvamajanduse arendamise 1969. a. riikliku plaani projekti ja ENSV 1969. a. riigieelarve projekti väljatöötamise korra ja tähtaegade kohta võeti vastu määrus nr. 124 17. aprillil 1968.

¹⁵ NSVL Ministrite Nõukogu 23. apr. 1965. a. määrus nr. 317.

¹⁶ ENSV Ministrite Nõukogu 14. aug. 1958. a. määrus nr. 299.

¹⁷ ENSV Ministrite Nõukogu 1. apr. 1967. a. määrus nr. 131.

¹⁸ ENSV Ministrite Nõukogu 2. dets. 1967. a. määrus nr. 488.

ГОРОДСКОЙ СОВЕТ СДТ И ПЛАНИРОВАНИЕ НАРОДНОГО ХОЗЯЙСТВА

И. Сильдмяэ

Резюме

Организация планирования народного хозяйства является в настоящее время весьма актуальным вопросом. Акты по перестройке управления промышленностью и строительством направлены на углубление принципа отраслевого планирования. Наряду с этим нуждается в совершенствовании и порядок территориального планирования.

Весьма острым в нашей республике стал вопрос рабочей силы. Нехватка рабочих рук начинает тормозить возможности экономического развития народного хозяйства и выдвигает на первый план необходимость уделить главное внимание интенсивности и продуктивности труда.

В указанных условиях необходимо, чтобы местные советы имели насколько можно точные данные об объеме, характере и динамике трудовых ресурсов соответствующей территории. Для этого нужно подчинить зональных уполномоченных Государственного комитета Совета Министров Эстонской ССР по использованию трудовых ресурсов городскому или районному совету и установить порядок, по которому все предприятия и учреждения, размещенные на территории местного совета, должны, независимо от их подведомственности, предварительно согласовывать с городским или районным советом планируемые изменения в трудовых ресурсах.

При планировании строительства необходимо уже на местном уровне согласовывать отраслевое промышленное строительство с жилищно-коммунальным и социально-культурным строительством, подведомственным местным советам. Всякая диспропорция при экстенсивном расширении промышленного производства задевает в первую очередь строительные организации, а в общем возможности развития всей территории.

В корректировании нуждаются и сроки, связанные с планированием строительства. Кроме того, необходимо выработать ряд актов, уточняющих отдельные вопросы планирования на уровне местных советов, а также на предприятиях и в учреждениях.

KODANLIKU EESTI POLITSEI JA TEMA LIKVIDEERIMINE 1940. AASTAL

Õigustead. kand. E.-J. Truuväli

Riigi ja õiguse ajaloo kateeder

Kodanliku Eesti politseiaparaadi iseloomustamiseks on igati kohane V. I. Lenini hinnang politseile kodanlikus riigis üldiselt. Ta märkis, et «olles rahvast eraldatud, moodustades professionaalse kasti, koosnedes inimestest, kes on «dresseeritud» vägi-valda tarvitama kõige kehvema elanikkonna vastu, inimestest, kel on mõnevõrra kõrgem palk ja «võimu» privileegid («meelehea saamisest») rääkimata), jääb politsei ükskõik missuguses demokraatlikus vabariigis kodanluse võimuloleku tingimustes paratamatult kodanluse truimaks tööriistaks, kantsiks ja kaitseks.»¹

Imperialismiperioodi kodanlik riigiaparaat ja tema politsei, kui seda monopolistlike rühmituste huvides vaja, lähevad ka väike- ja keskettevõtjate mahasurumisele.² «Parlamentide, valitsuste klassikoosseis, riigi tsiviilametkond, kohtute, armee, poliitse i kõrgemate ja keskmiste ametnike koosseis annab ümberlük-kamatu tunnistuse sellest, et kodanlik riik on monopolistliku kapitalismi tööriistaks mitte ainult töölisklassi ja kogu töörahva vastu, vaid tihtipeale ka väike- ja keskettevõtjate huvide vastu tegutsev.»³

Kodanliku Eesti politseil ei olnud kodanluse diktatuuri mehhanismis kogu «iseseisvuse» perioodil ühesugust kohta ei organisatsiooniliselt ega ka täidetavate ülesannete mahu ja sisu ulatuselt. Kodanluse diktatuuri algperioodil ei allunud politsei riigi keskväoimule vahetult, vaid omavalitsusorganite kaudu.⁴ Detsentraliseeritus pärines Ajutise Valitsuse ning nõukogude võimu perioodist, mille muutmiseks kodanlusel esialgu ei jätkunud jõu-

¹ V. I. Lenin. Teosed, 24. kd., lk. 321.

² Näiteks politsei tegevus «Tööstusseaduse» (RT 1936, 30, 195) tagamisel — ORKA, 969, 4, 1, l. 278—279; sü. 261, l. 1, 1, 5, 7.

³ Критика буржуазно-реформистских теорий в вопросах госуарства и права. М., 1960, стр. 40—41.

⁴ «Eesti Politsei», 1934, nr. 4, lk. 262.

du. Vahetult pärast klassisõja võidukat lõppu puudus selleks ka otsene vajadus.

Politseiaparaadi detsentralisatsiooni perioodil oli kodanluse võimu kindlustamise kõige otsemaks ja vahetumaks vahendiks armee, kes seetõttu osaliselt täitis ka politseilisi funktsioone.

1924. a. klassivõitluse sündmused Eestis sundisid kodanlust sisemise julgeoleku küsimustes asetama rõhku armeelt politsei-aparaadile. Sellest annavad tunnistust 1924.—1925. a. politseireformid⁵ ja kodanliku politsei konsolideerumine ning tugevdamine järgneva kümne aasta jooksul.

Erilise koha omandas politsei pärast 1934. a. riigipööret, etendades peamist osa vaps-fašistide liikumise mahasurumisel, eriti nende riigipöörde katse likvideerimisel.

See fakt vähendas olulisel määral armee osatähtsust sisemise julgeoleku tagamisel. Et vapside liikumisest osavõtnutest moodustasid suure osa sõjaväelased, töölis- ja talupoegadest komplekteeritud reakoosseis, kellel 1929.—1930. a. majanduskriisi veel hästi meeles oli, siis ei olnud armee sobiv vahend kodanluse poliitilise režiimi muutmisele ega tema kaitsmisele. Selle kohta kirjutab K. Eenpalu, et «riigi sisemise julgeoleku kaitse peab lasuma politseil ja politsei peab suutma sisemised rahutused või väljastumised likvideerida oma jõuga (minu sõrendus — E. T.). Kaitseväge jõudude väljakutumine võib rahutuste puhul riigis anda ebasoovitavaid tagajärgi, sest ei või kindel olla ajateenijatest koosnevate väeosade üksmeelses riigitruuduses (minu sõrendus — E.T.). Seda seisukohta toetab ka kaitseväge ülemjuhataja.»⁶ Ülemjuhataja hilisem tegevus igati kinnitas toodu õigsust.⁷

Kodanliku Eesti politseile oli üldiselt iseloomulik tihe koostöö riigiaparaadi ülejäänud relvastatud lülidega, eeskätt armeega tema ülemjuhataja näol. Tuginedes kaitseisukorra seadusele, omandas ülemjuhataja faktiliselt politseijõudude nii operatiivse kui ka üldise käsutamise õiguse. Näitena võib tuua ülemjuhataja korraldused politsei 1939.—1940. aastatest,⁸ mille eesmärgiks oli töörahva isoleerimine Punaarmeest, revolutsioonilise liikumise mahasurumine jne. Politsei võimupiiride laiendamiseks antud ülemjuhataja käskkirjad muutsid tihti sisuliselt presidendi ning valitsuse otsuseid⁹ ja isegi kehtivat põhiseadust. Viimasega seoses

⁵ RT 1924, nr. 92/93 ja RT 1925, nr. 177/178.

⁶ ORKA, 969, 5, 1097, l. 6.

⁷ L. Barkov. Mõrvarid ei pääse karistusest. Tln., 1966, lk. 45.

⁸ RT 1939, 92, 709—710; 1940, 51, 480 jt.

⁹ Nii näiteks ülemjuhataja 6. IX 1934. a. käskkiri muutis «Valitsemise korraldamise seaduse» politseivalitsuse kohta käivaid sätteid — «Politseileht», 1938, nr. 21/22.

on huvitav jälgida kodanike ühe konstitutsioonilise õiguse — kirjavahetuse saladuse likvideerimise käiku. Nimelt esitas valitsus 4. aprillil 1939 Riigikogule «Riigi julgeoleku ja avaliku korra seaduse» eelnõu, mille lõppestmärgiks oli 1938. a. kehtestatud kaitseseisukorra kehtivuse pikendamine ilma selle ebapopulaarse seaduse enda kehtivuse pikendamiseta.¹⁰ Muuhulgas nägi seaduseelnõu ette anda siseministrile õigus lasta kontrollida posti, telegraafi, telefoni jne. kaudu peetavaid läbikäimisi, klausliga «kui on kahtlus, et läbikäimine võib sisaldada riigi julgeoleku ja avaliku korra vastase süüteo tunnuseid.»¹¹

Nimetatud seaduseelnõule kirjutasiid alla nii peaminister kui ka asjaomased ministrid (sise-, kohtu- ja sõjaminister).¹² Riigivolikogu aga lükkas eelnõu tagasi ja isegi president ei sõandanud hiljem seda oma dekreedina välja kuulutada. 1939. a. aga annuleeris sõjavägede ülemjuhataja oma käskkirjaga kodanike põhi-seadusliku õiguse ning kehtestas üldise «posti, telegraafi, telefoni, raadio või muu sidevahendi abil peetava läbikäimise kontrolli», pannes vastavad ülesanded politseile.¹³

Mõistetavalt oli kodanliku Eesti politseil tööalane kontakt armee luureosakonnaga, kuid vahetu side teiste kapitalistlike riikide luurega, seejuures nii Inglismaa kui ka Saksamaa luureorganitega, mille eest Eesti politseile rahalist kompensatsiooni maksti,¹⁴ mis on ajaloos küllaltki harva esinev nähtus.

Suhtes Kaitseliiduga, kodanluse relvastatud organisatsiooniga, andis sõjavägede ülemjuhataja politseile õiguse nõuda viimaselt teatud politseiliste funktsioonide täitmist või politsei abistamist.¹⁵ Eriti pöörati selle nõude järgimisele tähelepanu maakohdades, kus puudus garnison ning kus politseijõud olid piiratud.¹⁶

Politsei osatähtsuse tõusul riigiaparaadis tuleb arvestada ka subjektiivset laadi faktoreid. Et politseil oli suuri teeneid 1934. a. sündmustes, oli ta eluliselt huvitatud ka oma teenetekohasest hüvitamisest. Kodanlikus riigiaparaadis käib ju lakkamatu võitlus mitte üksnes erinevate kodanlike rühmituste vahel kõrgete kohtade pärast riigiaparaadis, vaid ka riigiaparaadi erinevad lülid on omavahelises konkurentsivõimu ja mõju pärast riigis. Kon-

¹⁰ See selgub siseministri kaaskirjast nimetatud eelnõu juurde — ORKA, 84, 1, 143, l. 31.

¹¹ ORKA, 84, 1, 143, l. 3—5.

¹² ORKA, 84, 1, 143, l. 5.

¹³ RT 1939, 92, 709.

¹⁴ L. Barkov. Op.cit, lk. 31—34. M. Pesti. Rahvuslik reetmine «rahvusluse» sildi all. Tln., 1960, lk. 42 jt.

¹⁵ «Politseileht», 1937, nr. 12, lk. 288.

¹⁶ Samas, 1938, nr. 21/22, lk. 532.

juktuur kujunes politseiaparaadile kõige soodsamaks 1934. aastal ning ta kasutas selle ära. Selgelt tuleb see ilmsiks politsei-ametnike erikaalu järsus tõusus riigi elus tervikuna, endiste poliitsei-ametnike paigutamisel riigi- ja omavalitsusaparaadi juhtivatele kohtadele aga eriti. Kajastumist leiab see selleski, et tihti-peale nimetati kodanluse diktatuuri kolmiknimega: Pätsi—Laidoneri—Eenpalu diktatuur. Viimase nimega on seotud kodanliku Eesti politsei kogu arengulugu. Politseiaparaat toetas vastutasuks igati sisuliselt piiramatute võimuvolituste andmist riigivanemale (presidendile),¹⁷ viimane omakorda oli huvitatud politseiorganite igakülgsest tugevdamisest.

* * *

Kodanliku Eesti politseiaparaadi tugevnemisest ning tema mõju kasvust ei kõnele üksnes politsei võimkonna laienemine, vaid ennekõike tema isikulise koosseisu ning politseiaparaadile eraldatavate vahendite suurenemine.

Isikulise koosseisu arvilise suuruse muutusi peegeldab toodud tabel, kusjuures 1940. a. koosseisude suurus märkimisväärselt ei erine 1939. a. omast. Faktiliselt oli välipolitsei isikuline koosseis 1940. a. tabelis näidatust suurem, kuna pankade, aktsiaseltside jt. ettevõtete valveteenistuses olevale 54-le politseinikule maksid palka valveobjektide valdajad ja neid seepärast koosseisudes ei näidatud. Ka ei peegelda tabel eriteenistuseks (sadama-, sanitaar-, raudtee-, kohtu-) ettenähtud politseiliikide isikulisi koosseise, kes said palga vastava ministeeriumi eelarvest, kuid allusid Politseitalituse direktori jurisdiktsioonile.

Hoopiski on esitatud andmetest välja jäänud agentuurid, sest vastavad arhiivid osalt hävitas kodanlus juba enne juunipööret (eeskätt poliitilise politsei oma), osalt hävinesid nad sõja ajal. See võimaldas hiljem endistel poliitilise politsei agentidel tungida nõukogude riigiaparaati, seejuures isegi Siseasjade Rahvakomisariaadi juhtivatele ametikohtadele.¹⁸ Olemasolevate materjalide alusel selgub, et agentuur oli nii poliitilisel kui ka kriminaalpolitseil. Nende koosseise suurendati pidevalt, millest annavad tunnistust siseministri ettepanekud agentuuri organiseerimise ja ülalpidamise kulude katteks.¹⁹ Sellepärast ei peegelda tabel täielikult kodanliku Eesti politseijõudude isikulise koosseisu tegelikku suurst, võimaldab aga fikseerida tema dünaamika suunda ja ise-loomu.

¹⁷ «Eesti Politsei», 1934, nr. 1, lk. 2; Riigivolikogu stenograafilised aruanded, I koosseis, I ja II istungjärg, 1.—45. koosolek, /1938/, lk. 656.

¹⁸ EKPA, 1, 1—1, 393, l. 69 ja B. K u m m i ning J. L a g e mälestused — PAI käsikirjafond.

¹⁹ Siseministri seletuskiri 1938/39. a. eelarve juurde — ORKA, 969, 5, 1428, l. 5. Analoogilise sisuga on ka teine finantside täiendamise taotlus. Sealsamas, sü. 1426, l. 41.

Toodud andmete võrdlemisel nähtub, et tervikuna teenis kõigis politseiliikides 1934. a. vähem ametnikke kui 1923. a., kuid 1934. ja 1940. a. samade näitajate võrdlemine toob esile politsei isikulise koosseisu pideva kasvutendentsi. Siin peab arvestama, et isikulise koosseisu mõningane vähenemine võrreldes 1923. a. korvati eeskätt agentuuriga poliitilise ja kriminaalpolitsei juures, kelle arvukus ja tähtsus kodanliku diktatuuri lõpuperioodil oli tunduvalt suurem kui 1923. a. Veel tuleb arvesse võtta, et parernerialane ja sõjaline väljaõpe tõstis oluliselt politseijõudude potentsiaali. Nii andis ainuüksi 1925. aastast tegutsev politseikool, kus ühteagu võis õppida kuni 80 kursanti, kodanusele üle 2000 eriettevalmistusega politseiniku. Reaalne oli ka Kaitseliidu toetus, mis faktiliselt 1923. a. polnud arvestatav. Uus relvastus, motoriseeritud üksused jt. materiaalsed ning strateegilised uuendused tugevdasid omakorda olulisel määral politsei löögivõimet.²⁰

Poliitilise režiimi muutus riigis kajastus selgelt poliitilise politsei isikulise koosseisu suurenemise pidevas tendentsis. Nii oli 1940. a. selles politseiliigis üle nelja korra rohkem ametnikke kui 1923. aastal, 1934. a. aga ligi kaks korda enam. Koos agentuuriga oleksid need näitajad veelgi suuremad. Eriti järsk isikulise koos-

Kodanliku Eesti politsei isikuline koosseis

Välipolitsei	1886	1469	1555	1567	1620
	1923 ¹	1934 ²	1935/36 ⁴	1937/38 ⁶	1939/40 ⁸
Kriminaalpolitsei	280	149	153	157	250
Poliitiline politsei	41	97	112	124	191
K o k k u	2207	1715	1820	1838	2071
Kokku Politseialituse alluvuses	2231	1828 ³	1897 ⁵	1913 ⁷	2175 ⁹

²⁰ «Politseileht», 1940, nr. 1, lk. 18. Vrd. ka 1934—1940. a. eel- ja lisaeelarveid (RT 1935—1940).

¹ «Politseileht», 1923, nr. 47/48, lk. 671.

² RT 1934, 27. 228; Valitsusasutuste tegevus 1918—1934. Tln., 1934, lk. 220

³ Nende seas kõigi politseiliikide vabateenijad, Politseialituse ametnikud, politseikooli ja -reservi koosseis — ORKA, 969, 5, 640, l. 64—66.

⁴ RT 1935, 31, 264; 35, 337; 1936, 95, 757 ja ORKA, 969, 5, 753, l. 1, 63; sü. 707, l. 52.

⁵ Politseialituse aparaat, politseiametnike kandidaadid jt. — ORKA, 969, 5, 1092, l. 1—2.

⁶ RT 1937, 83, 680 ja ORKA, 969, 5, 1426, l. 2, 6, 12; sü. 1568, l. 8—10, 16. 1938. a. lõpul taotles siseminister kolmel korral koosseisude täiendavat suurendamist — ORKA, 969, 5, 1428, l. 2, 4, mille käigu kohta meil andmed puuduvad.

⁷ ORKA, 969, 5, 1568, l. 1—2, 8—10, 16. Alates 1937. a. kuulus osa politsei operatiivkoosseisust vabateenijate kategooriasse (välispolitseis 18 allkonstaablilt ja kordnikku), kuna varem siia loeti üksnes tehniline jm. abijõud. Sellega sisuliselt varjati tegelike koosseisude suurust ning lihtsustati koosseisude täiendamise korda.

⁸ RT 1939, 93, 718; 95, 732 ja ORKA, 84, 1, 1000, l. 6; 969, 5, 1679, l. 3—4.

⁹ ORKA, 969, 5, 1480, l. 92—94.

seisu tõus toimus 1939. a. pärast NSV Liidu ja kodanliku Eesti vahelise pakti sõlmimist, mil ainuüksi poliitiline politsei sai juurde 67 koosseisulist kohta, väli- ja kriminaalpolitsei aga 250 kohta.²¹

Kuigi alamate politseiametnike (konstaablite, kordnike, agentide) palgad polnud kõrged (näiteks kordnik sai 71 krooni kuus)²², laienes neile rida soodustusi (vormiriietus, korterirahad, ületunnitasu, igakuuline 25%⁰-line palgalisa poliitilise politsei ametnikele, kõrgendatud vanadusetasu, riiklik pension ja haiguskindlustus jne. Samuti olid nad vabastatud reast maksudest, omasid soodustusi transpordi kasutamisel, laste koolitamisel jne.).²³ Viimaseid arvesse võttes tõusis meie arvestuste kohaselt näiteks kordniku reaalpalk 120—135 kroonini, s.o. ületas talle makstava palga peaaegu kahekordselt.

Teiselt poolt ei saa arvestamata jätta tugevat ideoloogilist survet, mida politseinikele avaldati.

Natsionalismi ja töörahva vaenuliku hoiaku süvendamiseks kodanlikus politseis etendasid olulist osa järgmised tegurid:

1) osavõtt klassisõjast, mille eest oli saadud maad või tasuta haridus. Ainuüksi kriminaalpolitseis oli selliseid ametnikke 165, s.o. 66%⁰ kogu isikulisest koosseisust;²⁴

2) kuulumine Kaitseliitu, Isamaaliitu jt. kodanlikesse organisatsioonidesse;

3) kauaaegne teenistus politseiaparaadis ja isiklik osavõtt töörahvaga arveteõiendamisest. Kriminaalpolitseis oli 128 ametnikul (s.o 46,4%⁰) rohkem kui 15 aastane tööstaaz; maakohtade konstaablitest oli üle 50%⁰ rohkem kui 20 aastat politseiteenistuses olnud, s.t. ka tsaari teeninud.²⁵

Et kodanliku Eesti politsei oli tsaari-Venemaa politsei poliitiline järglane, seda tunnistasid ka kodanlikud tegelased ise. Veelgi enam, Politseitalituse direktor J. Sooman kirjutas 1938. a. ühes oma artiklis, et Vene Ajutise Valitsuse poolt ettevõetud uuendused «lõhkusid väljakujunenud ja hästikorraldatud politseiorganisemi, mis pärast iseseisvuse algaastail esines meie politseis hulk raskusi». ²⁶ Pole siis imestada, et «iseseisvuse algaastail» püüti tsaaripolitsei traditsioone uuesti ellu äratada. Nii näiteks jäi välipolitsei isikuline koosseis esialgu peaaegu samaks, kriminaalpolitsei aga uuendati vaid 25%⁰ kaadrist.²⁷

²¹ ORKA, 969, 5, 1480, 1—92—94; RT 1939, 93, 718; ORKA 84, 1, 1000, 1, 6.

²² Palkade suuruse kohta vt. RT 1935, 31, 262 ja 1937, 35, 325.

²³ RT 1935, 31, 263; ORKA, 969, 5, 1568, 1, 16; RT 1937, 101, 821.

²⁴ «Politseileht», 1940, nr. 1, lk. 7.

²⁵ Samas.

²⁶ Samas, 1938, nr.21/22, lk. 538. Sama tunnistas ka Riigikohtu esimees K. Parts. [Kriminaal-, välis- ja kaitsepolitsei ühendamise küsimus. «Õigus», 1923, nr. 8, lk. 197.]

²⁷ «Politseileht», 1940, nr. 1, lk. 7.

Politsei kõigi liikide kõrgema juhtiva koosseisu (prefektid, komissarid) moodustasid endised tsaari-Venemaa kaadriohvitserid või klassisõja ohvitserid, neist arvukalt suurmaapidajaid ja ka kaubandus- ja rahandustegelasi.²⁸

Ülaltoodu alusel on selge, et selliste funktsioonide ning isikulise koosseisuga politseiaparaadi muudatusteta ülevõtmine ja oma huvides töölerakendamine proletariaadi diktatuuri poolt pole võimalik. Iseküsimus on, kuidas otstarbekamalt lammutada kodanlik politsei ja luua töörahva vastav organ. Kuid see kuulub juba konkreetse proletaarse revolutsiooni strateegia ja taktika valdkonda. On päevselge, et kodanliku Eesti politseiaparaadi purustamise taktika 1940. a. revolutsioonis seletub EKP strateegilise peajoone iseärasustega, samuti ka sellega, millist osa etendas kodanlik politsei juunisündmuste ajal.

Eesti kodanlus ei kavatsenud oma võimu loovutada sugugi ilma vastupanuta, vaid arvestas nii sõjalise konflikti võimalust Punaarmee kui ka töörahva mahasurumist relvade jõuga. Sellest annavad tunnistust otsesed sõjalised ettevalmistused 1939.—1940. aastal, samuti armee häireseisukorda viimine ning reservväelaste kokkukutsumine.²⁹ Alarmeeritud ning väljaastumiseks oli valmis ka Kaitseliit. Kuid nii sõjaväele kui ka Kaitseliidule rajatud lootused luhtusid tänu Punaarmee täiendavate väeosade sissetoomisele, Lääne imperialistlike riikide sõjalise abi puudumisele ning Kaitseliidu desarmeerimisele kodanliku Eesti ja NSV Liidu vastava täiendava kokkuleppe alusel.³⁰ Seega oli politsei ainsaks arvestatavaks relvastatud jõuks, keda kodanlus võis kasutada. 19. juuni 1940. a. poliitilise politsei salajane direktiivkiri kõigile politseiinstantsidele andis neile õiguse arvatavate töörahva väljaastumiste mahasurumiseks kasutada nii gaasi- kui ka tulirelvi.³¹ Tänu EKP ja Nõukogude valitsuse ettenägelikkusele suudeti politseiline arveteõiendamine töörahva kallal ära hoida, saavutada nimetatud direktiivkirja tühistamine ja garanteerida politsei mittevaheseisegamine 21. juuni väljaastumisse.³²

21. juuni 1940. a. demonstratsioonide ja miitingute ajal olid politseiüksused loomulikult häireolukorras, neid juhtisid vahetult erakorralise direktiivi alusel prefektid ja komissarid ise.³³ Kuid revolutsioonilise rahva käsutuses olevate

²⁸ Üksikasjalikumalt — Э.-Ю. Труувяли. На чем держалась демократия? — «Молодежь Эстонии», 7. 07. 1966.

²⁹ 1940. a. sotsialistlik revolutsioon Eestis. — Dokumentide ja materjalide kogumik. Tln., 1960, lk. 129—130.

³⁰ ORKA, 2375, 1, 1898, l. 152.

³¹ L. Barkov. Op. cit., lk. 35—36.

³² O. Sepre ja J. Pärna mälestused — PAI käsikirjafond.

³³ Stenogramm «Juunipöörde ettevalmistamisest ja olukorrast pärast juuni-pöoret» 1951, lk. 6 — PAI käsikirjafond.

jõudude ilmne ülekaal ühelt poolt ja — mis väga oluline — üldise korra tagamine revolutsiooni relvastatud organisatsiooni — Rahva Omakaitsega teiselt poolt ei jätnud kodanlikule politseile ainsatki võimalust vahelesegamise provotseerimiseks.

Lätis seevastu korraldati kodanlik politsei ümber kiiresti just sellepärast, et ta koos üksikute kodanlusele ustavate väeosadega 17. juunil 1940. a. õiendas arveid miitinguist ja demonstreesioonidest osavõtnud töörahvaga.³⁴ Sellepärast juba 25. juunil 1940. a. reorganiseeriti politsei siseministri korraldusel rahvamiilitsaks, liikvideeriti poliitiline politsei ning anti suured õigused kohalikele abipolitseile, kes faktiliselt asus täitma kõiki politsei endisi funktsioone.³⁵ Tööliskaardivägi (analoogiline organisatsioon Rahva Omakaitsega Eestis) allutati mitte siseministri juhtimisele nagu Eestis, vaid otseselt kommunistliku partei juhtimisele kohalike rajoonikomiteede kaudu.³⁶ Leedus kaotati kodanlik politsei kohe ning ta ülesanded pandi juba 26. juunil 1940. a. rahvamiilitsale.³⁷

Kuigi juunipöörde algul politseijaoskondadelt relvad ära korjati (põhiliselt Tallinnas, kus nad läksid RO-le üle), anti need hiljem tagasi. Politseiaparaadi terviklikku likvideerimist revolutsiooni esimesel perioodil ette ei nähtud.³⁸ Viimane oli tingitud sellest, et jõudude ülekaal oli revolutsiooni poolel. Kommunistide paigutamise ja juhtivatele kohtadele Siseministeeriumis ja politseiaparaadis sunniti endisi politseinikke alluma uue võimu korraldustele.³⁹

³⁴ Э. А. Жагарс. Победа социалистической революции в Латвии (20 июня—21 июля 1940 г.). Основные положения доклада на научной конференции на тему: «О характере революции 1940 года в Прибалтике». Таллин, 14—16 мая, 1969 г. (Рукопись, стр. 6).

³⁵ «Zinātniskie Raksti». Petera Stučka Latvijas Valsts Universitāte. Valststieibu zinātnes. Sejums LXIV, Rīga, 1964, 32 lpp.

³⁶ «Cina» 24. VI 1940.

³⁷ В. К а н ц я в и ч ю с. К вопросу истории социалистической революции 1940 года в Литве. Сокращенный текст доклада на научной конференции на тему: «О характере революции 1940 года в Прибалтике». Таллин, 14—16 мая, 1969. (Рукопись, стр. 5).

³⁸ «Rahva Hääli», 22. 06. 1940.

³⁹ Uue valitsuse liikmetest asus esimesena oma ülesandeid täitma (21. juuni hilisõhtul) siseminister, kellel faktiliselt olid ka sisekaitse ülemal volitused (viimane tagandati järgmisel päeval), s.t. oli riigi sisemise julgeoleku küsimustes ainuisikuline võimutäius. Uue ministri esimeseks tööalaseks aktsiooniks oli politseile direktiivi andmine, mis määras tema ülesanded ja vahekorrad teiste revolutsiooniliste organitega. Viimasest informeeris ta ka ajakirjandust ööl vastu 22. juunit 1940. — «Postimees», 22. 06. 1940.

Alates 1. juulist olid kõik juhtpositsioonid Siseministeeriumis kommunistide käes. Lätis ja Leedus täitsid vastavaid ülesandeid juunipöörde algusest peale kommunistid. Üldse on sisekaitse orga- nite kiire hõivamine ning kommunistide paigutamine juhtivatele kohtadele neis organeis revolutsiooni võidu tagamise seisukohalt võttes kõige olulisem. Nii näiteks just neis organeis olid kom- munistid algusest peale ka sotsialismimaades, kuigi seal revol- utsiooni esimesel etapil nii ülejäänud valitsuse liikmed kui ka tei- sed kõrgemad riigiametnikud olid teiste parteide esindajad.⁴⁰

Juba 25. juunist nimetati siseministri abiks kommunist H. Habermann, kellele allutati ka politsei juhtimine.⁴¹ Kehtiva seadusandluse alusel olid siseministri abil suured õigused admi- nistratiivkorras karistamisel, aga samuti kogu politsei tegevuse suunamisel.

Mis puutub Politseitalituse keskaparaadisse, siis juunikuu jooksul vabastati Kaitseisukorra (Ksk seaduse § 12 p. 2) alusel Politseitalituse abidirektor ja üldbüroo juhataja, kes olid vastu- tavad poliitilise politsei arhiivide hävitamise eest.⁴² Politseitalituse abidirektoriks määrati alates 1. juulist kommunist A. Murro. 16. juulil vabastati ametist Politseitalituse direktor.⁴³ Tema ase- mele nimetati A. Murro ja abidirektoriks kommunist B. Kumm⁴⁴. Seega olid juuli keskpaiku kõik juhtivad kohad politseis kom- munistide käes.

Politseitalituse keskaparaadi ülejäänud teenistujad vabastati järgmiselt:⁴⁵

Juulikuus oli Politseitalituse keskaparaadi kogu endine juhtiv ja inspekteeriv kaader vallandatud ning asendatud kommunisti- de ja töölisliikumise aktiivsete tegelastega.

Ametikohad ja nende arv	Vallandatud	
	juulis	augustis
Inspektor (2)	2	—
Vanemassistent (9)	9	—
Assistent (4)	2	2
Tehn. ja abikoosseis (19)	2	17
Kokku (34)	15	19

⁴⁰ История государства и права зарубежных стран, т. 2. М., 1969, стр. 388—401.

⁴¹ RT 1940, 54, 496. Alates 29. juunist pandi talle ka sisekaitse ülema kohus- tused — RT 1940, 57, 535.

⁴² K. Kirsimägi vabastati 24. 06. 1940. a. — RT 1940, 55, 505 ja K. Lepp 27. 06. 1940. a. — «Rahva Hääl», 29. 06. 1940.

⁴³ RT 1940, 70, 698.

⁴⁴ RT 1940, 72, 721 ja 722.

⁴⁵ RT 89 ja RT Lisa nr-d. 63, 68, 69. Neist 19 Ksk § 1 alusel.

Kodanlikust politseist osutus töörahvale kõige vaenulikumaks ja ohtlikumaks poliitiline politsei. Seepärast oli oluline kohe pöörde toimumisel see paralüseerida, asetada uue valitsuse kontrolli alla ning seejärel asuda faktiliselt selle likvideerimisele.

Vastavalt siseministri korraldusele võtsid EKP volinikud kohadel poliitilise politsei arhiivid üle ning saatsid nad Siseministerruumi.⁴⁶ See oli väga oluline ühelt poolt selles mõttes, et saadi informatsiooni riigi- ja omavalitsusametnike seniste koosseisude üle, teiselt poolt — ilma kartoteekideta ja muu vajaliku materjalita ei saanud ametisse jäänud poliitilise politsei tegelased midagi olulist teha.

Üheaegselt nimetatud aktsiooniga viidi läbi muudatused poliitilise politsei kohapealses juhtkonnas. Revolutsiooni esimese nädala jooksul vahetati faktiliselt kogu senine komissaride kaader välja. Tallinnas, Pärnus, Paides ja Saaremaal nimetati poliitilise politsei komissarideks kommunistid A. Reinson, B. Kumm, E. Lepik ja V. Riis, Tartus nimetati abikomissariks kommunist I. Kruus.⁴⁷ Senised komissarid jäid oma ametikohale üksnes Tartus ja Võrus. Kuid peab silmas pidama, et Tartus täitis komissari ülesandeid sisuliselt uus abikomissar, kuna Võrus alates 30. juunist oli poliitilise politsei eksisteerimine formaalne.⁴⁸

Kuigi poliitilise politsei ülejäänud ametkond vallandati juulis-augustis või alles pärast TTM-i loomise akti andmist 1940. a. septembris, olid nad faktiliselt «koduses arestis».⁴⁹ Osa neist kasutati kodanluse ajal töölisklassiga arveid õiendanud elementide jälitamiseks. Nii tehti poliitilisele politseile ülesandeks tabada V. Kingissepa reetnud isikud. Nimetatud ülesanne täideti.⁵⁰

Poliitilise politsei ametnike vallandamisest annab ülevaate järgmine kokkuvõte:

⁴⁶ Tallinnas, Tartus, Pärnus, Narvas, Läänemaal ööl vastu 24. juunit 1940, ülejäänud kohtades 30. juunil. — B. Kummi, L. Illisoni ja A. Reinsoni mälestused PAI käsikirjafond ning «Tööraha Lipp», 1. 06. 1965.

⁴⁷ Vt. selle kohta — RT Lisa 1940, nr-d 58, 68, 69 ja «Pärnumaa Teataja», 27. 06. 1940., «Postimees», 7. 07. 1940; «Meie Maa», 30. 06. 1940.

⁴⁸ 30. juuni varahommikul võtsid P. Keerdo ja L. Illisson siseministri korraldusel Võru poliitilise politsei üle. Toodi ära arhiivid, pitseeriti ruumid ning anti agentidele jt. kaastöölisele korraldus «kodus istuda kuni korralduseni». Senise komissari ülesandeks jäi valve varade säilimise üle. — L. Illisoni mälestused — PAI käsikirjafond.

⁴⁹ «Locming», 1964, nr. 6, lk. 890.

⁵⁰ Sellest kirjutab oma mälestustes A. Reinson — PAI käsikirjafond.

Ametikoht	Ameti- kohtade arv	Vallandatud KsK § 12			Kokku vallandatud	
		p. 2 põhjal	juunis	juulis	augustis	
Abikomissar	6	5	1	3	2	6
Vanemassistent	22	9	—	6	5	11
Assistent	59	27	—	11	16	27
Agent	70	45	—	21	24	45
Muuametnik	23	11	—	4	7	11

Juunikuu jooksul vabastati poliitilise politsei teenistusest 5 isikut (komissarid ja abikomissarid), juulis 47 ja augustis 54. Seega vallandati 191 poliitilise politsei ametnikust kolme kuu jooksul 106 inimest, s.o. 56%.⁵¹ Ülejäänud vallandati 1940. a. septembris seoses TTM-i loomisega ja kodanliku politsei likvideerimisega.

Poliitilise politsei uued komissarid hakkasid juba juulikuu keskpaigas asjaajamist üle andma organiseeritavatele Riikliku Julgeoleku organitele, mille komplekteerimist ja loomist juhtis NSV Liidu Siseasjade RK esindaja S. Kingissepp.⁵² Siseasjade RK loomisega Eesti NSV-s 1940. a. augustis minetas poliitiline politsei oma eksisteerimise formaalsegi tähtsuse.

Mis puutub poliitilise politsei töötajate edaspidisesse saatusse, siis arreteeriti osa juhtivaid tegelasi juba 1940. a. sügiskuu-
del.⁵³ Enamik neist arreteeriti või saadeti koos perekonnaliikmetega 1941. a. juunis välja.⁵⁴ Kuid arreteerimisest ja väljasaatmisest õnnestus osal pääseda ja need teenisid hiljem saksa okupatsioonipäevil fašiste.⁵⁵

Analoogiline saatus tabas ka väli- ja kriminaalpolitseid, eeskätt tema juhtkonda.

Mõnevõrra teisiti nii tähtaegade kui ka ulatuse poolest likvideeriti kodanlik välipolitsei.

Prefektid valdavas enamuses vabastati ametist ajavahe-
mikul 3.—10. juulini, ülejäänud juulikuu teisel poolel.⁵⁶ Uuteks prefektideks nimetati seni teistes prefektuurides teeninud alamad politseiametnikud. Vaid Tartu-Valga prefektuuri etteotsa nimetati kommunist.

⁵¹ Kokkuvõtte tehtud järgmiste materjalide alusel: RT Lisa 1940, nr.-d 58, 60, 63, 66, 68, 69, 71, 73, 75, 77 ja «Kommunist», 1940. a. augustikuu numbrid 29, 30, 39, 46 jt.

⁵² A. Reinsoni mälestused — PAI käsikirjafond.

⁵³ EKPA, 1, 1—1, 393, 1.70; «Koit», 16. 07. 1966; «Teataja», 22. 11. 1941.

⁵⁴ Pärnumaalt väljasaadetuist moodustasid nad 17%, vt. Eesti NSV ajalugu. Tln., 1958, lk. 534.

⁵⁵ A. Jõeäär. Fašistid Eesti rahvast hävitamas. Minevik ja tänapäev. Tln., 1960, lk. 112—113; «Eesti Sõna», 20. 01. 1942.

⁵⁶ RT art.-d 561, 605, 631, 632, 703.

Enne prefektide vallandamist toimus suuremate linnade ja tähtsamate maakotade politseijaoskondade komissaride vallandamine või teenistuslik ümberpaigutus.⁵⁷ Väiksemas ulatuses rakendati ümberpaigutusi väiksemates politseijaoskondades.⁵⁸

Üldse vabastati väljateenitud aastate tõttu või omal soovil 102 komissari, konstaablit ja kordnikku ning paigutati teenistuslikult ümber 57 politseiametnikku, viimastest valdavas osas jaoskondade komissarid. Lisaks neile vallandati kaitseseisukorra seaduse § 12 p. 1 või 2 alusel kokku 50 politseinikku, neist 5 komissari ja nende abi ning 21 politseiohvitseri.⁵⁹ Seejuures on huvitav märkida, et Ksk § 12 välipolitsei ametnike vallandamise alusena kohaldati alles pärast nõukogude võimu väljakuulutamist. Ühtekokku vabastati 21. juunist kuni 25. augustini üle 10% välipolitsei isikulisest koosseisust, millele lisandus kõigi maakotade politseikonstaablite⁶⁰ ja rõhuvas osas linnade politseiteenitujate vallandamine 1940. a. augustikuu lõpul.⁶¹ Viimane aktsioon viidi läbi paari päevaga, kusjuures nende ülevõtmist ning politseinike väljavahetamist teostasid vastava ringkonna RO juht, EKP komitee ja prefektuuri esindaja.

On loomulik, et partei suunas politseijaoskondadesse tööle kommuniste ja kommunistlikke noori, eeskätt RO tegevusest aktiivselt osavõtnuid.⁶² Nii oli Saare-, Tartu- ja Läänemaa uutest politseinikest (hiljem militsionääridest) enamus kuulunud RO-sse.⁶³

SARK-i loomise järel reorganiseeriti senine Politseitalitus Töölise Talupogade Miilitsa Peavalitsuseks, mis juhtis ning suunas maakondlike ja linnade miilitsaosakondade tööd.

Maakondade ja linnade miilitsaosakondade (valitsuste) ülemateks nimetati töölispäritoluga kommunistid J. Mets (Saaremaal), E. Eiche (Läänemaal), R. Loim (Valgamaal), V. Tammemägi (Võrumaal) jt.⁶⁴

⁵⁷ «Rahva Hääle», 10. 07. 1940; «Postimees», 11. 07. 1940. jt.

⁵⁸ Tartu—Valga prefektuuris 6 juhul, Viljandi—Pärnu 8-l ja Saare 6 juhul — «Postimees» 18. 07. 1940; «Pärnumaa Teataja», 10. 07. 1940; «Oma Maa», 27. 07. ja 22. 08. 1940.

⁵⁹ RT Lisa 1940, nr.-d 71, 73, 75, 77 ja «Kommunist», 1940. a. augustikuu nr.-d 38, 39, 46 jj.

⁶⁰ E. Millertilt saadud andmeil; vt. ka «Meie Maa», 30. 08. 1940. ja «Tööraha Lipp», 12. 06. 1965.

⁶¹ Nii vallandati praktiliselt kõik Tartu politseiametnikud 28. augustil — A. Kalvold ja A. Zirgult saadud andmeil; samal päeval asendati Tallinnas üle poole senistest politseinikest — «Eesti Sõna», 7. 06. 1942.

⁶² Näiteks 1. jaanuaril 1941. a. töötas Läänemaal miilitsaorganeis 16 EKP liiget — ORKA, R-34, 1, 7, l. 3, mis moodustas 26,7% maakonna kommunistide arvust — «Tööraha Lipp», 12. 06. 1965.

⁶³ «Edasi», 25. 06. 1965.

⁶⁴ ORKA, R-34, 1, 7, l. 3; Tallinna LRA, 82, 1, 2044, l. 129—130; «Kommunist-miehitaja», 3. 07. 1965, «Kommunist», 13. 07. 1965.

Politseiaparaadi lammutamise taktikat ja teostamist 1940. a. revolutsioonis Eestis võiks summeerida järgmiselt:

1) kommunistide asetamine Siseministeeriumi ja Politseitalituse juhtivatele kohtadele; kogu politseiaparaadi allutamine nende kontrollile ja juhtimisele;

2) politseiprefektide ja komissaride ning teiste juhtivate politseijõudude vabastamine, et sellega lõhkuda väljakujunenud isiklike alluvusvahekordi ja koostöö võimalusi võimalikuks sabotaažiks. Oma kaadri vähesuse tõttu tuli kasutada nii alamate politseiametnike edutamist kui ka juhtide ümberpaigutamist;

3) politsei kompetentsi iseloomu ja mahu piiramine. Proletaarse revolutsiooniga langes arusaadavalt ära politseiline järelevalve töölisorganisatsioonide üle; RO olemasolu ahendas politsei funktsioone korrapidamise ja valveteenistuse teostamisel.⁶⁵ Sisuliselt lakkas eksisteerimast poliitiline politsei.

4) politsei funktsioonide järkjärguline üleminek RO kätte, politseinike asendamine uute kaadritega.

5) Töölis-Talupoegade Miilitsa loomine.

ПОЛИЦИЯ БУРЖУАЗНОЙ ЭСТОНИИ И ЕЕ ЛИКВИДАЦИЯ В 1940 ГОДУ

Э.-Ю. В. Труувяли

Резюме

В той мере, в какой буржуазное государство проявляется в качестве организации насилия над трудящимися и в качестве орудия экспансионистской внешней политики, его аппарат характеризуется преимущественно учреждениями угнетения в виде армии, полиции и т. д.

Полицейский аппарат буржуазной Эстонии после государственного переворота в марте 1934 г. (где он сыграл особую роль, особенно в ликвидации заговора вапсов) стал одной из самых надежных опор авторитарного режима, снабженного особыми полномочиями власти. Важную роль политическая

⁶⁵ Sellele vastavalt oli kujundatud RO struktuur ja tema territoriaalse paiknemise korraldus. Nii kattusid RO ringkonnad, jaoskonnad ja rühmad territoriaalselt politsei vastavate üksuste tegevuspiirkondadega, mis võimaldas kontrollida politseid, asendada teda üksikute funktsioonide täitmisel ning vajaduse korral kiiresti likvideerida ja asendada täielikult — ORKA, R-35, 1, 2, l. 1; sü. 19, l. 22, 44.

Praktikas toodud skeem mõnevõrra lihtsustus, kuna politsei täitis suhteliselt hästi uue võimu korraldusi ning seepärast polnud vajadustki sellise range struktuuri järele. — E. Millerti, A. Zirgu jt. seletused ning «Kommunist», 3. 08. 1940.

полиция сыграла как внутри страны, так и при переориентации буржуазии Эстонии на гитлеровскую Германию. Она принимала активное участие в подрывной деятельности против Советского Союза в пользу германского фашизма.

Численный состав чиновников полицейского аппарата заметно возрос в 1940 году по сравнению с 1934 годом (численность аппарата политической полиции возросла почти в два раза). Но состав полицейского аппарата не выражается полностью только численностью штатных полицейских чиновников. Сюда мы должны включить и внештатную агентуру политической и уголовной полиции, а также прямых помощников полицейских — армию и вооруженную организацию «Кайтселийт», которые в определенных условиях могли выполнять отдельные функции полиции.

Пребывание на территории Эстонии частей Красной Армии, внешнеполитическая изоляция буржуазии от ее западных союзников, вооруженная организация «Народная Самозащита» сковывали возможные действия полиции против народа в июньские дни 1940 года.

С помощью новых руководящих работников МВД, Управления полиции и других звеньев полицейского аппарата уже в течение первых недель революции осуществлялся полный контроль над полицией и руководство ею. Более того, после образования Народной Самозащиты и других органов пролетарской власти резко сузилась сфера деятельности полиции, а политическая полиция фактически сразу же после переворота перестала функционировать.

С другой стороны, изгнание наиболее реакционных элементов из уголовной и общей полиции, постоянная замена личного состава новыми кадрами, в основном членами Народной Самозащиты, привела к преобразованию полиции в народную милицию в сентябре 1940 года.

О ТЕОРИИ СУБЪЕКТИВНОГО ПРАВА В ЮРИДИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Канд. юрид. наук Ж. К. Ананьева

Кафедра гражданского права и процесса

Необходимость разграничения понятий объективное право и субъективное право общепризнана в советской юридической литературе. Термином «объективное право» обозначается совокупность правовых норм, сформулированных в специальных государственных актах. Этим термином подчеркивается нормативность как отличительный признак права.

Термин «субъективное», применяемый в качестве эпитета к термину «право», имеет не философский, а условный смысл, — пишет Н. Г. Александров¹, — им хотят показать, что речь идет о таком праве, которое принадлежит определенному субъекту, а не о праве в смысле совокупности юридических норм. Субъективное право — это охраняемые государством вид и мера возможного поведения. Содержание его будет рассмотрено позже, здесь же отметим, что хотя субъективное право является порождением объективного права и тесно связано с ним, каждое из них в то же время представляет собой самостоятельное явление, требующее научного определения.

Рассмотрение сущности и формы объективного права не входит в план данной статьи. Эти вопросы глубоко разработаны в марксистской теории, рассматривающей право как сложное, исторически обусловленное общественное явление, объективно присущее классовому обществу, используемое государством для регулирования и охраны общественных отношений в интересах господствующего класса, а в социалистическом государстве — в интересах всего народа.

¹ Н. Г. Александров. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма. М., 1961, стр. 224.

Прежде чем перейти к рассмотрению темы статьи, укажем основные черты объективного права, отражающиеся в производных от него явлениях.

Классики марксизма определяли право как возведенную в закон волю господствующего класса, содержание которой определяется материальными условиями жизни данного класса, экономическим строем общества². Во многих трудах они подчеркивали, что эта воля становится правом лишь при условии ее объективного выражения в соответствующих нормах. К. Маркс и Ф. Энгельс писали: «Помимо того, что господствующие при данных условиях индивиды должны конституировать свою силу в виде государства, они должны придать своей воле, обусловленной этими определенными отношениями, всеобщее выражение в виде закона...»³ «Воля, если она государственная, — писал В. И. Ленин, — должна быть выражена как закон, установленный государством⁴». Главная качественная особенность общенародного права заключается в том, что его содержание образует не государственная воля господствующего класса, а государственная воля всего народа, воля, сущность которой определяется экономическим базисом общества, строящего коммунизм.⁵

Указание на нормативный характер полностью относится и к общенародному социалистическому праву. По Марксу и Ленину, «всякое право есть применение одинакового масштаба к различным людям».⁶ Широко известны высказывания В. И. Ленина о том, что «свергнув капитализм, люди сразу не научатся работать на общество без всяких норм права, да и экономических предпосылок такой перемены отмена капитализма не даст сразу»⁷, что право ничто «без аппарата, способного принуждать к соблюдению норм права».⁸ В первой фазе коммунизма право остается регулятором труда и распределения продуктов между членами социалистического общества, играет роль «масштаба» поведения, регулятора общественных отношений.

В юридической науке сформулированы сходные общие определения права, опирающиеся на вышеуказанные теоре-

² К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 4, стр. 443.

³ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 3, стр. 322—323.

⁴ В. И. Ленин. Полн. собр. соч., т. 32, стр. 340.

⁵ См. С. С. Алексеев. О сущности общенародного права. — «Советское государство и право», 1963, № 4, стр. 49—59.

⁶ В. И. Ленин. Полн. собр. соч., т. 33, стр. 93.

⁷ Там же, стр. 95.

⁸ Там же, стр. 92.

тические положения марксизма. О. С. Иоффе и М. Д. Шаргородский⁹ определяют право как государственную волю господствующего класса, выраженную в совокупности норм, которые охраняются государством как классовый регулятор общественных отношений. Особенностью вышеприведенного определения является то, что в нем на первое место ставится не совокупность норм, а воля господствующего класса, которая находит свое выражение в этой совокупности. Такая формулировка представляется обоснованной.

Вышеприведенное и сходные с ним определения права, подчеркивающие его нормативный характер, получили всеобщее признание в юридической литературе. Правильно отмечается, что иным путем, нежели путем установления или санкционирования определенных правил поведения, как общеобязательных, нельзя возвести волю господствующего класса в закон, выразить ее как государственную.¹⁰ И что «именно нормативный характер права, соединенный с его всеобщностью и обязательностью, позволяет государству устанавливать желаемый порядок в общественных отношениях».¹¹

Отдельными авторами были высказаны иные взгляды и предложения, включающие в содержание права, помимо норм, также правоотношения¹² и даже правовые взгляды.¹³ Делались попытки объявить общепризнанное в юридической науке понятие права «узконормативным» и отождествить правовую надстройку с правом. При этом право сводилось к порядку фактических отношений волевого характера, защи-

⁹ О. С. Иоффе и М. Д. Шаргородский. Вопросы теории права. М., 1961, стр. 59.

¹⁰ Н. Ф. Шебанов. Форма советского права. М., 1968, стр. 16.

¹¹ Там же, стр. 18.

¹² См. А. А. Пионтковский. Некоторые вопросы общей теории государства и права. — «Советское государство и право», 1956, № 1, стр. 17—20; Его же. К вопросу о взаимоотношении субъективного и объективного права. — «Советское государство и право», 1958, № 5, стр. 26. Эта же мысль повторяется А. А. Пионтковским в статьях: К вопросу об изучении общеправового права. — «Советское государство и право», 1962, № 11; О некоторых вопросах советской правовой науки на современном этапе. — «Советское государство и право», 1964, № 2, стр. 41—43.

Такую же точку зрения, хотя и непоследовательно, высказывал С. Ф. Кечекьян (См. Монографию «Правоотношения в социалистическом обществе». М., 1958).

¹³ А. К. Стальгевич. Некоторые вопросы теории социалистических правовых отношений. — «Советское государство и право», 1957, № 2, стр. 26—27.

щаемому государственной властью.¹⁴ Имели место и некоторые другие ошибки в определении содержания права. Такое отрицание или умаление нормативного характера права не получило распространения в советской правовой науке, а наоборот, подвергалось острой критике в юридической литературе.¹⁵ В партийной печати также было отмечено, что «всякое отрицание или принижение нормативного значения права в науке противоречит задачам укрепления законности и охраны прав граждан».¹⁶ В силу сказанного автор полагает, что нет необходимости еще раз углубляться в анализ вышеуказанных ошибочных положений.

Признание нормативности права имеет большое теоретическое значение. Оно дает возможность отличать объективное право от всех иных частей правовой надстройки, позволяет раскрыть связи права с иными правовыми явлениями и четко определить место каждого из них. Без этого разработка проблемы субъективных прав оказалась бы бесплодной попыткой.

Переходя к вопросам субъективного права, нельзя не отметить, что в течение длительного времени проблема субъективного права в советской литературе в должной мере не разрабатывалась, более того, раздавались голоса, что разграничение права на объективное и субъективное право относится к идеологическим категориям буржуазной юриспруденции.¹⁷ Только после XX съезда КПСС теоретическая разработка проблемы субъективного права была выдвинута в число важнейших задач советской юридической науки.¹⁸ За истекшие после этого годы опубликованы многие исследования, посвященные данной проблеме, однако единая общетео-

¹⁴ Я. Ф. Миколенко. Право и формы его проявления. — «Советское государство и право», 1965, № 7, стр. 47—55.

¹⁵ См., например: Е. И. Фарбер. К вопросу о понятии права. — «Советское государство и право», 1957, № 1, стр. 38—50; Н. Г. Александров. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма. М., 1961, стр. 204—207; О. С. Иоффе, М. Д. Шаргородский. Вопросы теории права. М., 1961, стр. 57—58; Л. С. Явич. Об определении социалистического права. — «Правоведение», 1963, № 4, стр. 110—112; Д. А. Керимов, П. Е. Недбайло, И. С. Сашченко, Л. С. Явич. К вопросу об определении понятия социалистического права. — «Правоведение», 1966, № 2, стр. 17—23. А. Ф. Шебанов. Форма права. М., 1968, стр. 15—22. Д. М. Чечет. Субъективное право и формы его защиты. Изд. ЛГУ, 1968, стр. 6—20.

¹⁶ «Коммунист», 1956, № 11, стр. 32.

¹⁷ С. А. Голунский и М. С. Строгович. Теория государства и права. Юриздат, М., 1940, стр. 157—159.

¹⁸ См. «Вопросы философии», 1953, № 1, а также редакционную статью журнала «Советское государство и право», 1955, № 3.

ретическая концепция пока еще не сложилась. До сих пор продолжают споры о процессе возникновения субъективного права, о его содержании и о характере связей со смежными правовыми явлениями.

Дискуссионность общетеоретических положений чрезвычайно затрудняет исследование отраслевых субъективных прав. В. И. Ленин писал, что «кто берется за частные вопросы без предварительного решения общих, тот неминуемо будет на каждом шагу бессознательно для себя «наткаться» на эти общие вопросы».¹⁹ Это и происходит в действительности при исследовании особенностей субъективных гражданских и иных отраслевых прав. Будучи представителем отраслевой науки, автор данной статьи не претендует на разрешение общетеоретических проблем субъективного права, а ограничивает свою задачу анализом основных точек зрения²⁰, изложенных в советской литературе с тем, чтобы сформулировать те общетеоретические положения, которые необходимы как исходные при исследовании специфики субъективных гражданских прав.

Последовательность анализа вышеуказанных общетеоретических положений предопределяется соотношением объективного и субъективного права тем, что объективное право первично, а субъективное вторично, тем, что они диалектически связаны. Субъективное право, как явление вторичное по отношению к объективному праву, во-первых, отражает в себе основные черты объективного права (как-то: классово-волевую обусловленность, нормативную предопределенность, принудительный характер), во-вторых, возникает в процессе реализации (претворения в жизнь) норм права. В то же время субъективное право, возникнув, становится самостоятельным явлением и приобретает свое содержание, процесс осуществления и связи со смежными явлениями.

По-видимому, целесообразно прежде всего рассмотреть, что же понимается под содержанием субъективного права и соответствующей ему юридической обязанности в правовой литературе.

Единое определение понятия субъективного права в теории еще не сложилось. Ю. К. Толстой, анализируя высказанные различными авторами определения, делит их на три группы.²¹ Первая из них сводит понятие субъективного права

¹⁹ В. И. Ленин. Полн. собр. соч., т. 15, стр. 368.

²⁰ Подробный анализ всей литературы по данному вопросу в рамки статьи не укладывается.

²¹ Ю. К. Толстой. К теории правоотношения. Изд. ЛГУ, 1959, стр. 35—36.

к праву на чужие действия, без указания на возможность и обеспеченность действий самого управомоченного лица.²² Это определение было подвергнуто критике и стало достоянием истории. В современной советской литературе общепризнано, что субъективное право — это прежде всего, обеспеченная законом определенная возможность (мера, вид) поведения управомоченного субъекта.

Таким образом, в главном достигнуто общее мнение. Расхождения сводятся к вопросу о том, какие иные конкретные возможности надо указать в самой формулировке определения субъективного права. В этом вопросе нет единства взглядов. Так, Н. Г. Александров²³ считает необходимым указать на три возможности и определяет субъективное право 1) как вид и меру возможного поведения для самого обладателя субъективного права, 2) как возможность требовать известного поведения, обеспечивающего реализацию первой возможности, 3) как возможность прибегнуть в необходимых случаях к содействию принудительной силы государственного аппарата для осуществления второй возможности. Эту же точку зрения ранее поддерживал и Н. И. Матузов,²⁴ но

²² Это определение было сформулировано Я. М. Магазинером (См. Советское хозяйственное право. Издание кассы взаимопомощи студентов Ленинградского института народного хозяйства им. Ф. Энгельса, Л., 1928, стр. 174), С. Ф. Кечекьяном (Правоотношения в социалистическом обществе. М., 1955, стр. 8—9), С. И. Вильяньским (Лекции по Советскому гражданскому праву. Харьков, 1958, стр. 78). Изложенное определение поддерживал в своей ранней работе «Правоотношение по советскому гражданскому праву» (Изд. ЛГУ, 1949, стр. 49) О. С. Иоффе, который в последующих исследованиях признал ее ошибочной. К авторам данной группы относят и М. М. Агаркова. На наш взгляд, его определение несколько отличается от приведенного выше. М. М. Агарков, отождествляя субъективное право с притязанием, определяя субъективное право как закрепленную за лицом возможность привести в действие государственный аппарат для принятия мер принуждения против обязанного лица в случае неисполнения последним своей обязанности. (См. М. М. Агарков. Обязательства по советскому гражданскому праву. Труды ВИЮН, вып. III. М., 1940, стр. 70—73; Его же. Теория государства и права. Макет, 1948 г., стр. 475). Определение М. М. Агаркова справедливо было подвергнуто критике, ибо из этого определения вытекает неправильное следствие, якобы субъективное право осуществимо лишь при наличии правонарушения, между тем в действительности преобладающая часть субъективных прав осуществляется без применения государственного принуждения к обязанным лицам.

²³ Н. Г. Александров. Законность и правоотношения в советском обществе. Госюриздат. М., 1955, стр. 108—109.

²⁴ Н. И. Матузов. К вопросу об элементах содержания субъективного права. Материалы конференции по итогам научно-исследовательской работы за 1963—1964 гг. Саратовского юридического института. Издание Саратовского гос. ун-та, Саратов, 1965.

затем он расширил это определение,²⁵ введя в него указание на возможность пользования социальным благом как самостоятельный признак субъективного права, этот же признак подчеркивается и М. С. Строговичем.²⁶

Другие авторы²⁷ полагают, что субъективное право включает в себя не три (или более) возможности, а две. Это, во-первых, совершение действий самим управомоченным, во-вторых, возможность требовать совершения определенных действий от обязанных лиц.

С. Н. Братусь усматривает основное содержание субъективного права в том, что дозволено самому управомоченному и определяет субъективное право как меру возможного и дозволенного поведения.²⁸ Ю. К. Толстой считает, что «... субъективное право может быть определено как закрепленная за управомоченным в целях удовлетворения его интересов мера возможного поведения в данном правоотношении, обеспеченная возложением обязанности на других лиц».²⁹

Таким образом, авторы всех трех видов определений признают, что возможность (мера, вид) поведения управомоченного субъекта всегда входит в содержание определения субъективного права, но при этом одни полагают, что возможность требовать определенного поведения от обязанных лиц обнимается общей дозволенностью собственного поведения управомоченного, другие же считают, что нельзя отождествлять действия, которые управомоченный способен сам совер-

²⁵ Н. И. Матузов. Субъективные права граждан СССР. Саратов, 1966, стр. 45—46.

²⁶ М. С. Строгович. Развитие прав личности в период развернутого строительства коммунизма. Сб. «Развитие прав граждан СССР и усиление их охраны на современном этапе коммунистического строительства». Саратов, 1962, стр. 15.

²⁷ О. С. Иоффе, М. Д. Шаргородский. Вопросы теории права. Госюриздат, М., 1961, стр. 225; О. С. Иоффе. Советское гражданское право. Изд. «Юридическая литература», М., 1967, стр. 90; Д. А. Керимов, В. В. Шейндлин. Некоторые вопросы теории правоотношения. Уч. зап. Ленинградского ун-та. Л., 1958, стр. 85; М. Г. Маркова. Понятие и осуществление права личной собственности. Вестник Ленинградского гос. ун-та, 1967, № 5. Серия экономики-философии и права, вып. I, стр. 106; Д. М. Генкин. Право собственности как абсолютное субъективное право. — «Советское государство и право», 1958, № 6, стр. 95. Эту же точку зрения поддерживает целый ряд других авторов.

²⁸ С. Н. Братусь. О соотношении гражданской правоспособности и субъективных прав. — «Советское государство и право», 1949, № 8, стр. 36. Его же. Субъекты гражданского права. Госюриздат, М., 1950, стр. 13.

²⁹ Ю. К. Толстой. К теории правоотношения. Изд. Ленинградского гос. ун-та. Л., 1949, стр. 46.

шить, с теми действиями, которые он совершить не в состоянии без содействия обязанного лица. Наконец, третья группа авторов полагает, что содержание субъективного права не исчерпывается двумя указанными выше возможностями и дополняет это содержание указанием на возможность обратиться в необходимых случаях к содействию принудительной силы государства и на возможность пользования социальным благом.

Можно согласиться с Н. И. Матузовым, что расхождения в определении субъективного права не столь существенны, поскольку все сходятся в главном, признавая, что субъективное право есть возможность, гарантированная государством, а разногласия сводятся лишь к выделению иных отдельных признаков.

Действительно, если в определении субъективного права указано, что это мера возможного поведения в данном правоотношении, причем эта мера обеспечена возложением обязанности на других лиц, то таким определением уже охвачена возможность требовать определенного поведения от обязанного лица. Определение, где указаны обе возможности, лишь уточняет это и является более доходчивым.

Возможность притязания (приведение в действие аппарата государственного принуждения), на наш взгляд, не следует вводить в определение субъективного права. Поскольку субъективное право определяется как мера возможного поведения, обеспеченная законом, то этим уже указано и на возможность применения государственного принуждения для его осуществления. В ином случае субъективное право и не было бы правом. Однако не следует забывать, что эта возможность превращается в действительность не в силу одного только факта обладания субъективным правом, а лишь при наличии факта нарушения или оспаривания субъективного права³⁰ (см. ст. 5 Основ гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик).

Ошибочным представляется включение в содержание субъективного права возможности пользоваться социальным благом.³¹ Любое субъективное право целенаправлено на интерес, являющийся выражением объективной потребности субъекта в каких-то социальных благах или условиях.³² В

³⁰ Вопрос о правоохранительных отношениях, возникающих из этих фактов, требует специального рассмотрения.

³¹ М. С. Строгович. Основные вопросы советской социалистической законности. Изд. «Наука», М., 1966, стр. 168—170. Н. И. Матузов. Цит. работа, стр. 38—39.

³² Д. М. Чечет. Субъективное право и формы его защиты. Изд. ЛГУ, 1968, стр. 29.

содержание субъективного права входит возможность юридических действий для достижения этой цели, совершение же этих действий — это уже область осуществления субъективного права, превращение возможности в действительность. Хотя правообладание и осуществление субъективного права очень часто совпадают во времени, их все же нельзя смешивать. Раскрытие их сущности требует теоретического абстрагирования того и другого понятия.

Неудачной представляется также попытка расширить определение субъективного права указанием на «полномочие совершать определенные действия и требовать соответствующих действий от других лиц».³³ Толковый словарь русского языка не делает разницы между смыслом слов «право» и «полномочие». Таким образом получается, что субъективное право означает право (полномочие) совершать определенные действия.

Очевидно, что и «возможность пользования социальным благом» и «полномочие совершать определенные действия», и «свобода поведения», рассматриваемые в качестве возможных юридических действий, охватываются понятием «мера возможного поведения».

Анализ различных мнений, высказанных в советской юридической литературе, неизбежно приводит к выводу, что определение субъективного права как обеспеченной законом меры дозволенного управомоченному поведению и возможности требовать определенного поведения от обязанного лица в целях удовлетворения признаваемых законом интересов управомоченного,³⁴ наиболее точно выражает сущность субъективного права. Хотя в то же время прав и С. Н. Братусь, что главным и решающим представляется характеристика субъективного права как обеспеченной законом меры возможного поведения данного лица, и что это «предопределяет все остальное — и меру поведения обязанного лица, и государственное принуждение в случае нарушения этой обязанности».³⁵ Между этими определениями нет существенного противоречия, ибо сущность субъективного права и взаимосвязь прав и обязанностей авторами той и другой точки зрения понимаются одинаково. Если рассматривать субъективное право в статике, то надо указать в определении на две возможности; если же рассматривать его в осуществлении,

³³ М. С. Строгович. Основные вопросы советской социалистической законности. М., 1966, стр. 168.

³⁴ О. С. Иоффе. Советское гражданское право. Изд. «Юридическая литература», М., 1967, стр. 90.

³⁵ С. Н. Братусь. Рецензия на книгу Н. Г. Александрова. — «Советское государство и право», 1956, № 10, стр. 131.

каковое немислимо без исполнения соответствующей ему обязанности, тогда вторая возможность разумеется сама собой.

Обосновывая необходимость указывать в определении субъективного права на возможность требовать от обязанных лиц должного поведения, О. С. Иоффе говорит: «нельзя отождествлять действия, которые управомоченный способен сам совершить (например, пользоваться имуществом) с теми, которые он совершить не в состоянии без содействия обязанного лица (как немислимо, например, получение имущества в пользование без передачи его другим лицом)». ³⁶ Очевидно, что не только во втором, но и в первом примере для осуществления (реализации) субъективного права требуется соответствующее поведение обязанного лица. Собственник может владеть принадлежащей ему вещью и пользоваться ею только при отсутствии к этому помех со стороны других лиц, т. е. при должном поведении обязанных лиц. В первом случае это должное поведение требуется в форме воздержания от действий, а во втором — в форме активных действий. Пассивное поведение обязанного лица важно не только для охраны, но и для осуществления возможных действий. Конечно, в первом примере центр тяжести лежит на возможном, а во втором — на должном поведении, но это лишь специфика содержания различного вида правоотношений.

Закон определяет меру (границы, качество и количество, параметры) возможного поведения в ситуации, предусмотренной в законе. Это юридическая возможность. Для превращения ее в действительность (иначе говоря, для осуществления субъективного права) требуются благоприятные объективные и субъективные условия.

В социалистическом обществе материальные, политические, культурные и иные социальные отношения являются исключительно благоприятными для осуществления (реализации) субъективных прав.

Реализация субъективного права гарантируется государством. Государство регламентирует не только меру возможного поведения управомоченного лица в данной ситуации, но одновременно устанавливает и меру соответствующего должного поведения обязанного лица (лиц) в этой же ситуации. Другими словами, оно устанавливает содержание обязанности, без исполнения которой (в форме пассивного воздержания или активных действий) не может быть осуществлено субъективное право и достигнута та цель (интерес), к которой стремится обладатель этого права. Государство устанавливает

³⁶ О. С. Иоффе. Советское гражданское право. М., 1967, стр. 90.

также меры принуждения, подлежащие применению при неисполнении обязанности и нарушении прав.

Гражданско-правовая обязанность определена О. С. Иоффе³⁷ как «обеспеченная гражданским законом мера должного поведения, которой обязанное лицо следует в соответствии с требованиями и в целях удовлетворения признаваемых законом интересов управомоченного».

Взаимосвязь субъективного права с соответствующей обязанностью достигается тем, что субъективное право и соответствующая ему обязанность возникают одновременно, при наличии одних и тех же юридических фактов как неразрывные элементы одного правоотношения.

Возможно ли возникновение субъективных прав только в пределах правоотношения, или же и во вне его? В дискуссии по этому вопросу определились две противоположные точки зрения.

В результате развития теории советского права сложилась традиционная точка зрения, согласно которой субъективное право и юридическая обязанность — это взаимосвязанные категории, существование которых вне этой взаимосвязи немислимо, а, следовательно, немислимо и их возникновение вне правоотношения.

К концу пятидесятых годов большинство советских авторов сходились на том, что субъективные права и обязанности составляют содержание правоотношения.³⁸ При этом большинство из них исходило также из положения о том, что закон, определяя субъекты права (граждане и организации), наделяет их особым социально-юридическим качеством, позволяющим им иметь права и обязанности, наделяет способностью быть носителем прав и обязанностей, т. е. правоспособностью (правосубъектностью).

Одновременно с этим, особенно в последние годы, получила широкое распространение другая точка зрения, выводящая возникновение субъективных прав и обязанностей за

³⁷ О. С. Иоффе. Советское гражданское право. М., 1967, стр. 89.

³⁸ См. О. С. Иоффе. Спорные вопросы учения о правоотношении. «Очерки по гражданскому праву». Изд. ЛГУ, 1957, стр. 40. Из этого положения последовательно исходили в своих многочисленных трудах такие известные советские ученые как Н. Г. Александров, А. В. Венедиктов, С. Н. Братусь, Ю. К. Толстой, М. Д. Шаргородский, Е. А. Флейшиц и многие другие.

пределы правоотношения.³⁹ Эта точка зрения высказана в различных вариантах. Суть их сводится к утверждению, что субъекты права наделяются непосредственно законом не только правоспособностью, как особым качеством, но наряду с нею и некоей «суммой (общих или основных) субъективных прав и обязанностей»,⁴⁰ неотъемлемо принадлежащей всякому субъекту в силу его положения в советском обществе; что правоспособность и «общие (основные) права» вместе составляют правовой статус субъекта и являются предпосылкой для участия его в конкретных волевых правоотношениях (подразумеваются правоотношения, возникающие из юридических фактов), где они приобретают все иные «конкретные» субъективные права и обязанности. Одни авторы относят в «сумму общих прав» только конституционные права граждан, а другие включают сюда и многие иные права, вплоть до всех абсолютных гражданских прав, и даже прав, перечисленных в ст. 9 Основ гражданского законодательства.

Понятие правовой статус и правосубъектность отождествляются и утверждается, что правовому статусу всегда соответствуют всеобщие юридические обязанности, исполнение которых гарантировано государством и не связано с правовыми отношениями. Сторонники последней из вышеприведенных двух основных точек зрения определяют правоспособность как способность к правообладанию, т. е. возможность приобретать субъективные права и обязанности «в будущем», в процессе вступления субъектов права в те или другие волевые правоотношения.

Ошибочность концепции о возникновении субъективных прав, помимо правоотношения, можно показать в свете анализа механизма правового регулирования общественных отношений, на чем и остановимся ниже. Субъективное право,

³⁹ Д. М. Генкин. Право собственности в СССР. Госюриздат, М., 1961, стр. 32—40; А. В. Мицкевич. Субъекты советского права. М., 1962, стр. 12—13; П. Е. Недбайло. Применение советских социалистических правовых норм. Автореферат докторской диссертации. М., 1956, стр. 8; Ц. А. Ямпольская. О субъективных правах советских граждан и их гарантиях. Сб. «Вопросы советского государственного права». М., 1959, стр. 159—176; Л. С. Явич. Советское право — регулятор общественных отношений в СССР. Сталинабад, 1957, стр. 74 и след.; Д. А. Керимов, Б. В. Шейндлин. Рецензия на работу С. Ф. Кечекьяна «Правоотношения в социалистическом обществе» — «Советское государство и право», 1956, № 11, стр. 142; В. И. Серебровский. Очерки советского наследственного права. Изд-во АН СССР, 1953, стр. 49; Н. И. Матгузов. Субъективные права граждан СССР. Саратов, 1966, стр. 47.

⁴⁰ По мнению некоторых авторов, могут быть и права, которым обязанности не соответствуют.

как известно, возникает в процессе претворения в жизнь норм права. В теории права общепризнано, что предметом правового регулирования являются общественные отношения. Правовое регулирование — это специфический путь воздействия права на общественные отношения. Советское право в то же время является большой идеологической силой, средством выработки и укрепления социалистического правосознания.

Идеологическая сила права основана на том, что в юридических нормах выражается научная политика Советского государства, коммунистическая идеология советского народа и принципы коммунистической морали; в том, что советскому праву присущ высокий гуманизм, последовательное проведение принципа сочетания общественных и личных интересов и направленность на обеспечение интересов всего советского народа. Всем этим предопределена огромная воспитательная и общепреventивная роль права.

Пути идеологического воздействия права в принципе не отличаются от воздействия на общественную жизнь других идеологических средств. Для разрешения поставленных нами вопросов необходимо исследовать не эти пути, а специфическую, регулирующую роль права.

Творческая, регулирующая роль норм социалистического права выражается не в создании новых, не существовавших до этого общественных отношений, а в активном, целенаправленном развитии, в соответствии с общенародной волей, существующих или возникающих в реальной действительности общественных отношений.

«При помощи права — системы общеобязательных, охраняемых государством норм — определяются в соответствии с потребностями общественного развития те общественные отношения, которые соответствуют воле законодателя и вся та совокупность юридических средств, которая используется для осуществления этой воли».⁴¹

«Содержание каждого конкретного правила поведения, выраженного в том или ином законе, составляют осознанное представление данного класса о существующих общественных отношениях определенного вида и его стремление оказать в соответствии с собственными интересами обратное воздействие на эти отношения».⁴² Воздействие права на развитие фактических общественных отношений происходит посредством придания этим отношениям в определенной

⁴¹ С. С. Алексеев. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. М., 1966, стр. 106—107.

⁴² А. Ф. Шебанов. Формы советского права. М., 1968, стр. 102—103.

стадии их развития (т. е. при наличии юридических фактов, указанных в гипотезе правовой нормы) правовой формы, формы правоотношения.

В нормах права определяются: 1) ситуация (юридические факты), при наличии которой данный вид фактических общественных отношений приобретает форму правоотношения, 2) мера (вид) возможного и должного поведения (субъективные права и обязанности) его участников, 3) меры государственного принуждения, обеспечивающие должное поведение. Общественное отношение упорядочивается в том смысле, что взаимосвязанное поведение его участников направляется в угодное социалистическому обществу русло, чем и достигается цель регулирования: закрепление, охрана и развитие общественных отношений в соответствии с общественными интересами, выраженными в государственной воле. Эти высказывания согласуются с положениями марксизма о том, что экономические отношения определяют содержание правовых отношений, что право, как отношение, — есть форма экономических отношений, способ их реализации.⁴³ Так, характеризуя гражданское право, Ф. Энгельс писал, что его роль «в сущности сводится к тому, что оно санкционирует существующие при данных обстоятельствах нормальные экономические отношения между отдельными лицами».⁴⁴

Правоотношение, как специфическая форма общественных отношений, регулируемых правом, это важнейший канал воздействия права на развитие отношений между людьми. Несомненно прав С. С. Алексеев,⁴⁵ подчеркивая неразрывную связь правового и лежащего в его основе фактического отношения, неотделимость их друг от друга. Форма и содержание могут быть абстрагированы лишь теоретически. Исходя из сказанного нельзя согласиться с Ю. К. Толстым,⁴⁶ рассматривающим правоотношение как самостоятельное общественное явление, объектом которого является фактическое отношение. Разработка проблемы воздействия права на общественные отношения в аспекте диалектического единства и взаимодействия формы и содержания позволяет определить роль права в качестве важнейшего средства сознательного целенаправленного управления обществом.

В литературе постоянно подчеркивается, что право регулирует волевые общественные отношения людей и что пра-

⁴³ К. Маркс, Ф. Энгельс. Соч., т. 23, стр. 94, т. 19, стр. 16 и др.

⁴⁴ К. Маркс, Ф. Энгельс. Соч., т. 21, стр. 311.

⁴⁵ С. С. Алексеев. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. М., 1966, стр. 136—137.

⁴⁶ Ю. К. Толстой. Еще раз о правоотношении. — «Правоведение», 1969, № 1, стр. 32—36.

воотношение имеет волевой характер. Это правильное положение иногда толкуется упрощенно, поэтому необходимо еще раз уточнить его.

Регулируемые фактические общественные отношения имеют волевой характер, поскольку в них проявляется взаимосвязанная деятельность людей, но порождаются эти отношения как по воле их участников, так и помимо их воли, в силу действия иных факторов. Правоотношения также могут возникать как по воле субъектов права (например, на основании их соглашения), так и в силу событий, не зависящих от их воли, но признанных законом юридическими фактами. Волевой характер правоотношений выражается всегда в том, что они, прежде чем сложиться (в качестве именно правовых), проходят возведенную в закон волю господствующего класса.⁴⁷ Они возникают на основе правовых норм в процессе их реализации.

Правоотношение, как уже сказано, не представляет собой самостоятельного, обособленного от регулируемого общественного отношения, явления, а неразрывно связано с ним. Отсюда следует, что субъектами правоотношения являются участники регулируемого общественного отношения; целью правоотношения является тот же социальный интерес, что и регулируемого фактического отношения; содержание регулируемого отношения — взаимосвязь между его участниками, — опосредствуется в содержании правоотношения, но норма права, регулирующая данный вид общественных отношений, определяет, какой должна быть эта взаимосвязь. Она определяет меру и вид возможного поведения одной стороны, а также меру и вид соответствующего ему должного поведения другой стороны отношения.

Таким способом в правоотношении содержание регулируемого общественного отношения преобразуется в субъективное право одного участника и юридическую обязанность другого в их неразрывном единстве. В этом и проявляется, главным образом, сущность правового регулирования общественных отношений, но этим она не исчерпывается. Нормы права предусматривают также средства правовой охраны, т. е. правовые последствия на случай отклонения от предусмотренного поведения самих участников правоотношения, а также на случай нарушения правоотношения третьими лицами. Кроме того, нормами права определяются объем правоспособности субъектов права и возможный круг субъектов правоотношений того или другого вида.

⁴⁷ Н. Г. Александров. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма. М., 1961, стр. 222.

Идеологическое и специфическое воздействие права на общественное развитие возможно посредством сознания и воли людей. Из этого однако нельзя делать вывод о том, что только поведение человека, а не общественные отношения людей являются объектом (предметом) правового регулирования и таким образом сводить общественные отношения к общественному результату стимулирования психологических процессов человека (мотивация поведения) правовыми средствами. Такое противопоставление поведения людей их общественным отношениям является искусственным. По материалистическому пониманию сущность человека и заключается в том, что он есть совокупность общественных отношений.⁴⁸

В социальном поведении человека примат остается не за эмоциональными стремлениями, а условиями общественной жизни. Не сознание и воля сами по себе, а объективные социальные интересы являются определенным стимулом к действию. Они, в конечном счете, движут общественным развитием, поступками отдельных людей, социальных групп. Если интерес выражает экономические, политические или культурные потребности людей, он приобретает социальный характер.⁴⁹ Социальные интересы побуждают общество, класс, группу или отдельного человека содействовать сохранению или достижению благоприятных условий для жизни и развития коллектива или личности и бороться с условиями, затрудняющими их существование и развитие.⁵⁰

Социальные интересы носят объективный характер; по Марксу «экономические отношения... проявляются прежде всего как интересы».⁵¹ Марксистская социология под определенными интересами в классовом обществе понимает интересы различных общественных классов, обусловленные их экономическим и политическим положением, а также те или иные интересы отдельных личностей. Интересы отдельных личностей, несмотря на их специфичность, в основе своей остаются интересами классовыми.⁵² Социальные интересы людей существуют в действительности, прежде всего, «в ка-

⁴⁸ См. В. И. Ленин, Соч., т. 1, стр. 385. В. А. Ядов. Методология и процедуры социологических исследований. Гарту, 1968, стр. 40.

⁴⁹ См. Г. Е. Глезерман. Интерес как социологическая категория. — «Вопросы философии», 1966, № 10, стр. 22—25.

⁵⁰ См. Д. И. Чесноков. Общественный интерес и механизм действия социальных законов. — «Вопросы философии», 1966, № 9, стр. 5.

⁵¹ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 18, стр. 271.

⁵² Б. Д. Шабад. Политическая философия современного империализма. Изд. «Международные отношения», М., 1966, стр. 111.

честве взаимной зависимости индивидов, между которыми разделен труд».⁵³ Объективность социального интереса и означает, что не сознание субъекта само по себе требует от него определенных действий, а его объективное положение в обществе, условия его общественного бытия являются стимулами его деятельности.⁵⁴ Однако прав Д. М. Чечет,⁵⁵ подчеркивая, что движущей силой деятельности социальных групп или отдельных людей в конечном счете являются их действительные интересы, но это не исключает, что люди могут действовать и не сознавая своих интересов, руководствуясь иллюзорными интересами, или иметь мотивом своего поведения далекие от социального интереса явления. Социальные интересы складываются под действием объективных условий и наполняются объективным содержанием. Но процесс осознания интересов и их реализация носят субъективный характер, причем степень осознания интереса (правильное или искаженное) зависит как от субъективных, так и от объективных причин. В самом содержании интереса нет субъективных элементов, «не сам интерес представляет собой единство объективного и субъективного... а процесс его реализации».⁵⁶ Таким образом, социальные интересы являются побудительной силой и целью социальной деятельности людей. Реализация интереса (достижение цели) выражается в деятельности взаимозависимых индивидов, между которыми разделен труд. Иначе говоря, выражается в их взаимодействии, во взаимосвязях, т. е. в форме их общественных отношений.

В той мере, в какой общественные отношения имеют волевой характер, и возможно воздействие на них социальными нормами. В числе последних значительный удельный вес принадлежит правовым нормам. Регулирующее воздействие права на взаимосвязи участников общественных отношений и происходит посредством придания этим отношениям специфической формы правоотношений.

Содержанием правоотношения являются взаимосвязанные субъективные права и обязанности, отражающие фактическую общественную связь между людьми. Если допустить, что субъективное право может возникнуть непосред-

⁵³ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 3, стр. 31.

⁵⁴ См. Г. Е. Глезерман. Интерес как социологическая категория. — «Вопросы философии», 1966, № 10, стр. 18—19.

⁵⁵ См. Д. М. Чечет. Субъективное право и формы его защиты. Изд. Ленинградского гос. ун-та, 1968, стр. 31—32.

⁵⁶ Г. Е. Глезерман. Интерес как социологическая категория. — «Вопросы философии», 1966, № 10, стр. 21.

венно из закона, существовать во вне правоотношения, что ему могут и не соответствовать какие-либо конкретные обязанности других лиц, то неизбежно следует придти также к выводу о том, что предмет правового регулирования являются не только общественные отношения людей, а и поведение людей вне этих отношений во вне связи с другими лицами. Однако, действия человека за пределами его связи с другими людьми (например, рефлексорные) не являются социальными фактами и не могут регулироваться правом. Определение меры (вида) возможного поведения субъекта имеет для него социальную ценность лишь в том случае, если с этим будет связано соответствующее должное поведение другого лица, обеспечиваемое государством. Как возможна такая связь при возникновении субъективных прав вне правоотношения, сторонники этой концепции не объясняют. Конструкция правового статуса, как суммы правоспособности и «общих субъективных прав», которому всегда якобы «соответствуют всеобщие юридические обязанности, исполнение которых гарантировано государством и не связано с правовыми отношениями»,⁵⁷ этого не объясняет. Если имеется носитель субъективного «общего» права и носители соответствующих «всеобщих» юридических обязанностей, то взаимная связь их юридических прав и обязанностей не может быть ничем, кроме правоотношения. Однако правоотношение никогда не возникает непосредственно из нормы права, кроме нормы права для его возникновения требуется наличие юридических фактов, с которыми данная правовая норма связывает определенные правовые последствия.

Последнее обстоятельство не учитывает и концепция так называемых «общих правоотношений».⁵⁸ По мнению ее авторов «общие правоотношения» возникают непосредственно из закона. При этом субъекту абсолютного субъективного права противостоят не обязанные лица непосредственно, а государство, которое гарантирует осуществление субъективного права без помех. Авторы как бы замечают, что в результате такой конструкции получается правоотношение без обязанных субъектов. Нельзя же рассматривать гарантирование государством субъективного права как обязанность государства, корреспондирующую в том же правоотношении субъективному праву уполномоченного субъекта. Государство

⁵⁷ Л. С. Явич. Проблемы правового регулирования советских общественных отношений. М., Госюриздат, 1961, стр. 116.

⁵⁸ И. Ф. Рябко. О соотношении правосознания, правовых норм и правоотношений в социалистическом обществе. Ученые записки Ростовского гос. ун-та, т. XVIII, вып. 2, Харьков, 1958, стр. 16. Н. И. Матузов. Субъективные права граждан СССР. М., 1966, стр. 66—67.

обеспечивает осуществление всякого субъективного права, которое осуществляется в соответствии с его назначением.

Фактические общественные отношения всегда конкретны, они остаются таковыми и в том случае, когда им придана правовая форма, поэтому и правоотношения не могут быть делимы на «общие» и «конкретные».

х х х

Концепция возникновения субъективных прав непосредственно из закона в известной мере связана со своеобразным определением категории правоспособности в литературе.

Для претворения в жизнь норм любой отрасли права необходимо, чтобы государство, исходя из объективных потребностей экономической и общественной жизни, признало участниками права, наделив их особым социальным качеством — абстрактной способностью быть носителем субъективных прав и обязанностей, тех прав и обязанностей, которые предусмотрены для данного вида субъектов (граждане, объединения трудящихся) данной отрасли права.

В ст. 8 Основ гражданского законодательства гражданская правоспособность определена как способность иметь гражданские права и обязанности. Эта способность признается в равной мере за каждым гражданином, начиная с момента его рождения и кончая смертью.

Правоспособность — категория не только гражданского права, но и всех других отраслей права. Теория отраслевой правоспособности была сформулирована А. В. Венедиктовым еще в его монографии «Государственная социалистическая собственность»,⁵⁹ а затем развита в его последующих работах.

А. В. Венедиктов различал общую правоспособность гражданина как единого субъекта права в виде абстрактной возможности быть носителем любых, основанных на законе, прав и обязанностей вообще, т. е. в самых различных отраслях правоотношений. В то же время А. В. Венедиктов в составе этой общей правоспособности выделял способность быть носителем прав и обязанностей в отдельной области правоотношений как отраслевую: политическую, административную, гражданскую, трудовую и т. д. Соотношение общей и отраслевой правоспособности он определил как соотношение общего и особенного.⁶⁰ Совокупность отраслевой правоспо-

⁵⁹ А. В. Венедиктов. Государственная социалистическая собственность. Изд. АН СССР, М.-Л., 1948, стр. 6, 21.

⁶⁰ Его же. О субъектах социалистических правоотношений. — «Советское государство и право», 1955, № 6, стр. 19.

способности субъекта составляет его общую правоспособность или, по определению А. В. Венедиктова, его правосубъектность. Теория отраслевой правоспособности признана (полностью или в части) не только цивилистами, но и широким кругом ученых иных отраслей.⁶¹

Правоспособность, как абстрактная возможность правообладания реализуется в правоотношениях, является их предпосылкой. Правоспособность и субъективное право не совпадающие понятия.

Правоспособность имеет абстрактный характер, выражающийся в том, что закон наделяет носителя этой способности, по выражению Е. А. Флейшиц, т. н. «бланкетной возможностью» иметь любые права и любые обязанности, предусмотренные в законе.⁶² Это мнение основано на законе. Если проанализировать ст. 9 Основ гражданского законодательства, озаглавленную «Содержание правоспособности граждан», то она действительно содержит лишь примерный перечень тех основных гражданских прав,⁶³ обладателем которых может стать каждый гражданин. Что это лишь примерный перечень, в этом не трудно убедиться, обратившись к ст. 4 Основ, да и сама ст. 9 Основ устанавливает возможность «также иметь иные имущественные и личные неимущественные права».

Бесспорно прав С. Н. Братусь, говоря, что «правоспособность — это необходимое условие правообладания; иначе говоря, правоспособность — предпосылка субъективного права».⁶⁴ Субъективное право — это правообладание, наличное право, возникшее в конкретном правоотношении, а правоспособность — это способность быть носителем права и обязанностей. Необходимость разграничения понятий правоспособности как абстрактной возможности правообладания и

⁶¹ См. Н. Г. Александров. Трудовое правоотношение. Юриздат, 1948, стр. 72. Его же. Право и законность, Юриздат, 1948, стр. 234—235. А. И. Пергамент. К вопросу о правовом положении несовершеннолетних. Ученые записки ВЮЮН, вып. III, Госюриздат, М., 1955, стр. 4; См. Советское гражданское процессуальное право. Учебное пособие под ред. проф. М. А. Гурвича, изд. ВЮЗИ, 1957, стр. 67; А. В. Мицкевич. Вопросы учения о субъективных правах. — «Правоведение», 1958, № 1, стр. 3; Д. М. Чет. Субъективное право и формы его защиты. Изд. ЛГУ, 1968, и мн. др.

⁶² Е. А. Флейшиц. Соотношение правоспособности и субъективных прав. Сб. «Вопросы общей теории советского права», Госюриздат, 1960, стр. 258—262.

⁶³ В числе их оказались и такие негражданские права, как право избирать род занятий и место жительства.

⁶⁴ См. Советское гражданское право, т. I, под ред. проф. Д. М. Генкина. М., 1950, стр. 123. С. Н. Братусь. Субъекты гражданского права. М., 1950, стр. 5—6.

понятия правообладания признается преобладающим большинством советских ученых. Можно сказать, что о самом абстрактном характере правоспособности нет спора в литературе, в этом вопросе мнения всех сходятся. Однако, из правильной посылки некоторые авторы выводят неправильное следствие, утверждая, что «общие» субъективные права «входят в содержание правоспособности», являются ее элементами. Иными словами, правоспособность рассматривается не только как способность к правообладанию, но и как совокупность определенного рода прав. По А. В. Мицкевичу⁶⁵ «общие права» (в том числе и предусмотренные в ст. 9 Основ) характеризуют социальное содержание правоспособности и их закрепление «не лишает правоспособность свойств общей (абстрактной) предпосылки тех конкретных субъективных гражданских прав и обязанностей, которые возникают в правоотношениях». Эти «общие права» есть предпосылка для участия в гражданских правоотношениях, предпосылка конкретных субъективных прав и обязанностей в этих правоотношениях⁶⁶.

Получается противоречивое следствие: «общие права» есть субъективные права, но в то же время и предпосылка субъективных прав и способность субъекта прав. Такое определение правоспособности путем соединения разнородных категорий критиковали Е. А. Флейшиц, Н. И. Матузов и другие,⁶⁷ которые правильно отмечали, что никакие права и обязанности, как бы их ни называли (общие, абстрактные, определенные, вытекающие из закона и т. п.), не могут быть правоспособностью, что нельзя отождествлять юридическую способность лица с тем, для чего она дана, т. е. с правообладанием.

Неубедительны сконструированные на вышеуказанном противоречивом исходном положении различные варианты понятия «правового статуса гражданина» как комплекса его правоспособности и «основных прав»,⁶⁸ или как комплекса

⁶⁵ А. В. Мицкевич. Субъекты советского права. М., 1962, стр. 5—12.

⁶⁶ Там же, стр. 22—23.

⁶⁷ Е. Н. Флейшиц. Соотношение правоспособности и субъективных прав... стр. 263 и сл.; Её же. Рецензия на книгу А. Мицкевича «Субъекты советского права». — «Правоведение», 1963, № 4, стр. 121—132. Н. И. Матузов. Цит. работа, стр. 78—79.

⁶⁸ Н. Г. Александров. Теория государства и права. «Юридическая литература». М., 1963, стр. 536. В. В. Пхаладзе. Соотношение правоспособности и основных прав советских граждан. Автореферат канд. дисс. М., 1969, стр. 9—20.

правоспособности, предоставленных законом каждому гражданину прав и возложенных на него обязанностей⁶⁹ и др.⁷⁰

Эти определения неизбежно стирают грань между правообладанием и способностью к правообладанию. Правовой статус рассматривается как предварительное условие, предпосылка для участия в правоотношениях. Чем же отличаются в данном случае «основные («общие») права», входящие в правовой статус, от второго элемента этого понятия — правоспособности? Если тем, что они возникают непосредственно из закона и находятся «вне правоотношений», то это же присуще и правоспособности, так же как и то, что они неотъемлемо и в равной мере (в пределах отрасли права) принадлежат каждому гражданину. Попытка разграничить «основные» права и правоспособность оказывается несостоятельной.

Правоспособность — это признаваемая государством юридическая способность лица быть носителем предусмотренных законом прав и обязанностей, особое социальное качество, делающее гражданина (объединения граждан) субъектом права или, другими словами, правосубъектной личностью. Правосубъектность (правоспособность)⁷¹ гражданина — категория общая, неотделимая от его личности, а объем прав и обязанностей, которые он может приобрести, реализуя свою правоспособность, определяется нормами права, входящими в различные отрасли права. Конституция наделяет граждан не субъективными правами, а равной политической, трудовой и иной правоспособностью. И совершенно прав Д. М. Чечет, что такая трактовка вопроса не умаляет значение и авторитет норм Конституции, а наоборот.⁷²

В основополагающих нормах Конституции зафиксированы те важнейшие права, возможность обладания

⁶⁹ А. В. Мицкевич. Цит. работа, стр. 30; Л. С. Явич. Цит. работа, стр. 286.

⁷⁰ Например, М. С. Строгович пишет: «То, что сказано о правах гражданина в Конституции СССР, то, как характеризует свободу личности и права граждан Программа КПСС, то, что говорится о правах субъектов права в различных отраслях советского права — все это относится именно к правовому статусу советского гражданина, а не к чему-либо другому (см. М. С. Строгович. Развитие прав личности в период развернутого строительства коммунизма. Сб. «Развитие прав граждан и усиление их охраны на современном этапе коммунистического строительства». Саратов, 1962, стр. 18).

⁷¹ Нельзя не согласиться с авторами, рассматривающими эти два понятия как синонимы.

⁷² Д. М. Чечет. Субъективное право и формы его защиты. Изд. Ленинградского ун-та, 1968, стр. 20—27.

которыми государство гарантирует каждому советскому гражданину путем и при условиях, указанных в специальных законах. Это те элементы политической, трудовой и иной правоспособности,⁷³ реализация которых полностью гарантирована социально-экономическими условиями, достигнутыми в Советском государстве. Однако, это не есть субъективные права, возникающие непосредственно из норм Конституции у каждого гражданина с момента его рождения, иначе пришлось бы признать, что и новорожденным принадлежит субъективное право на труд и оплату по труду, что политические права принадлежат и несовершеннолетним или что право на отдых или пенсию принадлежит и гражданам, не имеющим трудового стажа, или же признать, что многие граждане обладают субъективными правами, которые они до поры до времени не могут осуществлять.

Все встанет на место, если рассматривать Конституционные права элементами общей, равной для всех граждан, правоспособности, которая реализуется ими в правоотношениях. Так, на основе политической правоспособности гражданин, достигший соответствующего возраста, с объявлением выборов приобретает субъективное право принять участие в выборах и быть избранным; гарантированная возможность получить работу и оплату по труду также реализуется с наступлением трудоспособности и заключением трудового договора; субъективное право на пенсию гражданин приобретает при наличии таких юридических фактов, как наступление пенсионного возраста и наличие общего или специального трудового стажа, осуществляется это право путем обращения к соответствующим госорганам с просьбой о назначении пенсии; право на отдых возникает только у тех граждан, кто трудится и лишь после определенного времени труда. Все это говорит о том, что приобретение прав, предусмотренных в главе X Конституции, происходит посредством правоотношений, возможность вступления в которые Основной закон гарантирует каждому гражданину при условиях, определенных в законах.

В Конституции указаны и иные субъективные права, возможность обладания которыми предоставляется гражданам. Так, в ст. 10 Конституции СССР предусмотрены право личной собственности на жилой дом и подсобное хозяйство. (Почему-то эти права вовсе упускаются из вида авторами концепции правового статуса). Конституция устанавливает,

⁷³ Употребляя термин «элемент» правоспособности, мы подразумеваем под ним абстрактные юридические возможности, а не конкретные субъективные права.

что эти права охраняются законом. Это также элементы имущественной правоспособности. Однако, в отношении их установлена иная (по сравнению с политическими и трудовыми) степень гарантированности. Реализация трудовой и политической правоспособности гарантируется государством, приобретение же субъективного права личной собственности на дом и другие объекты государство не может гарантировать, оно лишь предоставляет возможность приобретения и охраняет, если гражданин стал обладателем этих прав.

Выделение отличной от правосубъективности категории правового статуса обосновывается тем, что последняя категория имеет самостоятельное политическое и теоретическое значение, что в процессе коммунистического строительства правовой статус укрепляется и обогащается, что конституционные права граждан нельзя сводить к элементам правоспособности, не умаляя их значения и т. д. Такая аргументация вызывает ряд недоуменных вопросов: разве категория правосубъективности не имеет самостоятельного политического и теоретического значения? Разве она не укрепляется и не обогащается? (Всемерное усиление охраны личности — закономерное явление в социалистическом обществе. По-видимому, недалеко и то время, когда право на пользование жилым помещением будет не только охраняться законом, а Конституция сможет гарантировать гражданам право на получение жилого помещения, обогатив этой возможностью их правоспособность). Почему включение основных прав в категорию правоспособности умаляет их значение, а включение в категорию правового статуса повышает? Представляется, что категория правосубъективности, как характеризующая всех советских граждан,⁷⁴ имеет самостоятельное теоретическое и политическое значение. Раскрытие богатства ее содержания, ее реальности и гарантированности, а также перспектив ее развития в условиях общества, строящего коммунизм, позволит наглядно показать несравненное превосходство положения охраны личности в этом обществе по сравнению с положением личности в капиталистическом обществе.

Все граждане СССР признаются субъектами права и обладают равной правоспособностью. Поэтому включение дееспособности в понятие правосубъективности⁷⁵ представляется

⁷⁴ Данная статья не касается особенностей правосубъективности социалистических организаций, ибо этот вопрос требует специального исследования.

⁷⁵ О. С. Иоффе. Советское гражданское право. М., 1967, стр. 105—106.

ошибочным. Это привело бы к неправильному выводу о том, что граждане, признанные недееспособными, а также малолетние, не обладают правосубъектностью. Это же не соответствовало бы действительности и противоречило бы закону. Дееспособность не входит в понятие правосубъектности, а характеризует правовое положение конкретного гражданина. Думается, что о правовом положении (правовом статусе) можно говорить только применительно к конкретному лицу или определенной категории лиц. Так, например, правовое положение несовершеннолетних характеризуется тем, что будучи правоспособными, они в то же время находятся под опекой или попечительством. Граждане, приговоренные судом к лишению свободы, не утрачивают общей правосубъектности, но ограничены в праве свободно передвигаться, выбирать место жительства и т. д.

Подытоживая сказанное выше по поводу содержания и возникновения субъективного права, подчеркнем еще раз те теоретические положения, которые могут быть исходными при исследовании соответствующих категорий советского гражданского права.

Существование субъекта права связывается не с определенной суммой субъективных прав, а с абстрактной способностью (возможностью) быть носителем прав и обязанностей. Правоспособность и правосубъектность — понятия тождественные. Правосубъектность — это категория, присущая всем отраслям права, в каждой из которых она обладает самостоятельными чертами. Круг субъектов права и содержание их правоспособности закрепляются нормами права. Правосубъектность — необходимая предпосылка для участия в правоотношении, но наличие правовой нормы и правосубъектности еще не порождает правоотношения. Нормы права определяют те обстоятельства — юридические факты — с наличием которых связывается возникновение (изменение и прекращение) правоотношений.

Правоотношение есть не что иное как та форма или тот вид, который приобретают фактические отношения, будучи урегулированы правом.⁷⁶ В правоотношении взаимосвязи участников регулируемого общественного отношения закрепляются в их взаимных правах и обязанностях, содержание которых определяется нормами права.

Субъективному праву, как обеспеченной законом мере (виду) возможного поведения, всегда соответствует мера

⁷⁶ О. С. Иоффе, М. Д. Шаргородский. Вопросы теории права. М., 1961, стр. 229.

должного поведения обязанного лица или лиц. Вне такой взаимосвязи субъективное право никакой социальной ценности не представляет, а, следовательно, «субъективное право, взятое вне правоотношения, исключенное из него, превращается в ничто, в «социальный нуль».⁷⁷ В механизме правового регулирования правоотношение составляет главное специфическое средство, при помощи которого осуществляется действие юридических норм.

⁷⁷ О. С. Иоффе, М. Д. Шаргородский. Вопросы теории права. М., 1961, стр. 183.

ПРАВОПРЕЕМСТВО И РАЗГРАНИЧЕНИЕ СПОСОБОВ ПРИОБРЕТЕНИЯ ПРАВА СОБСТВЕННОСТИ

Х. В. Сепп

Народный судья гор. Тарту

На основании ч. I ст. 242 ГК ЭССР по договору купли-продажи продавец обязуется передать имущество в собственность покупателя, а покупатель обязуется принять имущество и уплатить за него определенную сумму. О передаче имущества поставщиком в собственность или в оперативное управление покупателю (заказчику) говорит ч. I ст. 261 ГК ЭССР, в которой дается определение договора поставки.

Означает ли такая редакция закона, что на основании указанных сделок отчуждателем передаются приобретателю только объекты права собственности, а не само право собственности как субъективное право? Означает ли такая редакция закона, что в праве собственности¹ нет места правопреемству и, следовательно, правопреемство не может быть и критерием для разграничения способов приобретения права собственности на первоначальные и производные? В нашей цивилистической литературе пока нет единого мнения по этим вопросам.

В. А. Рясенцев находит, что правопреемство как таковое все же существует в праве собственности, но само понятие, «переход права собственности» является условным, так как субъективное право, как категория идеологическая, не в состоянии передвигаться в пространстве и в действительности передается только вещь, а не право.²

В. П. Грибанов утверждает, что при договоре купли-продажи не имеет места переход права собственности от про-

¹ Имеется ввиду право собственности как объективное право.

² Советское гражданское право, т. 1. Изд-во «Юридическая литература» М., 1965, стр. 270.

давца к покупателю, а происходит только одновременное прекращение права собственности у продавца и возникновение его у покупателя.³

С. М. Корнеев также не признает перехода права собственности при сделках. Он полагает, что при сделках переходят только вещи как объекты права собственности, но не само право собственности, которое только и возникает на основании сделки у приобретателя вещи.⁴

Некоторые авторы признают переход права собственности, но ограничивают этот переход только определенными случаями. Так, Ю. К. Толстой признает переход права собственности и права оперативного управления только в тех случаях, когда происходит обмен между управомоченными субъектами одного вида собственности или же между управомоченными субъектами права оперативного управления. Он утверждает, что при заключении договора о передаче имущества между государственными организациями в действительности происходит лишь переход права оперативного управления имуществом от одной государственной организации к другой.⁵ Если же государственная организация отчуждает имущество кооперативной организации или гражданину, тогда, по его мнению, никакого перехода права собственности не существует. В этом случае право собственности государства просто прекращается и на стороне приобретателя возникает право соответственно кооперативной или личной собственности.⁶

Б. С. Антимонов тоже утверждает, что в вышеуказанных случаях нет перехода права собственности, так как сама природа, самый характер права собственности государства иной, чем права личной собственности гражданина. Поэтому к покупателю переходит только правовое основание, а не само право собственности.⁷

Вышеизложенная точка зрения Б. С. Антимонова подвергнута обоснованной критике, так как он не смог уреди-

³ В. П. Грибанов. Правовые последствия перехода имущества по договору купли-продажи в советском гражданском праве. — «Советское государство и право», 1955, № 1, стр. 66.

⁴ С. М. Корнеев. Право государственной социалистической собственности в СССР. Изд-во МГУ, 1964, стр. 48.

⁵ О. С. Иоффе, Ю. К. Толстой. Новый гражданский Кодекс РСФСР. Изд-во ЛГУ, 1965, стр. 153.

⁶ О. С. Иоффе, Ю. К. Толстой. Ук. раб., стр. 153—154.

⁷ Б. С. Антимонов. Возникновение права собственности у покупателя при новых формах розничной торговли в советских магазинах. Ученые записки ВЮИОН, вып. 9, Госюриздат, 1959, стр. 82—83.

тельно показать, чем отличается переход правового основания от перехода самого права собственности.⁸

Ограничение случаев существования правопреемства в праве собственности, по-видимому, обусловлено известными трудностями при теоретическом обосновании различий объема и характера правомочий в тех случаях, когда сторонами при совершении сделок являются управомоченные субъекты разных видов права собственности.

Так, по мнению В. А. Рясенцева, гражданин приобрел бы право государственной собственности на товар, купленный им от государственной торговой организации, в том случае, если право собственности действительно перешло бы к нему. Но гражданин не может быть управомоченным субъектом государственной социалистической собственности и поэтому он считает, что правопреемство при производном способе приобретения права собственности «происходит лишь в праве собственности как таковом, но не затрагивает содержания правомочий, которыми обладает предшествующий собственник».⁹ Д. М. Генкин также утверждает, что «правопреемство происходит лишь в праве собственности как таковом, но не в содержании тех правомочий, которыми обладал предшествующий собственник и которыми обладает новый собственник».¹⁰

Получается, что по мнению этих авторов право собственности как таковое переходит приобретателю, а правомочия собственника не переходят. Но правомочия собственника и право собственности нельзя противопоставлять друг другу. Д. М. Генкин сам пишет, что правомочия владения, пользования и распоряжения именно и составляют содержание права собственности.¹¹ Значит, и Д. М. Генкин сам признает, что правомочия собственника — это и есть содержание права собственности. Поэтому трудно понять, что надо понимать под понятием «право собственности как таковое», которое переходит к приобретателю в отрыве от содержания права собственности — от правомочий собственника.

Нельзя рассматривать отдельно «право собственности как таковое» и правомочия собственника. Эти правовые явления

⁸ См. Б. Б. Черепахин. Правопреемство по советскому гражданскому праву. М., 1962, стр. 15—16; Д. М. Генкин. Право собственности в СССР. Госюриздат, М., 1961, стр. 128; Б. Л. Хаскельберг. Приобретение права личной собственности. Очерки по гражданскому праву. Изд-во ЛГУ, 1957, стр. 97.

⁹ Советское гражданское право, т. I. Изд-во «Юридическая литература», М., 1965, стр. 271.

¹⁰ Д. М. Генкин. Ук. раб., стр. 127.

¹¹ Там же, стр. 127.

относятся друг другу как часть и целое и их можно рассматривать только в диалектическом единстве. По существу, это признает и сам Д. М. Генкин, когда он пишет, что «не сделка определяет содержание права собственности, приобретенного покупателем, содержание его правомочий, а объективное право в зависимости от того, о каком виде и форме права собственности идет речь».¹²

Это и есть разрешение указанной проблемы и с этим следует полностью согласиться. Но из этого не вытекает отрицание перехода «права собственности как такового» и отрицание также перехода правомочий собственника.

Переход права собственности не мыслим отдельно от перехода правомочий собственника и, следовательно, переход права собственности — это и есть одновременно переход правомочий собственника. Объем же перешедших правомочий приобретателя как нового собственника определяется не объемом правомочий отчуждателя как прежнего собственника, а нормами объективного права в зависимости от того, управомоченным субъектом какого вида и какой формы права собственности является приобретатель как новый собственник. Следовательно, нет оснований говорить об ограничении правопреемства в отношении субъективного права собственности.

Авторы, признающие переход права собственности, признают и существование правопреемства в праве собственности (оперативного управления). Но само понятие правопреемства в праве собственности интерпретируется ими по-разному.

Единое же понимание правопреемства в праве собственности (в праве оперативного управления) имеет большое теоретическое и практическое значение, так как разное понимание этого вопроса влечет за собой в ряде случаев весьма далеко идущие последствия.

Очень ярко это проявляется на примере деления способов приобретения права собственности. В нашей цивилистической литературе является распространенным деление способов приобретения права собственности на первоначальные и производные.

Большинство авторов относят к первоначальным способам приобретения права собственности не только изготовление вещи и отделение плодов, но и социалистическую национализацию, реквизицию, конфискацию, приобретение права собственности на бесхозяйственно содержимое или бесхозяйное имущество, находку, клад, безнадзорный и при-

¹² Д. М. Генкин. Ук. раб., стр. 127.

гульный скот, а также приобретение права собственности добросовестным приобретателем.

К производным способам приобретения права собственности этими авторами относятся только приобретение права собственности по договорам и в порядке наследования.¹³

Отсутствует ли правопреемство при всех способах приобретения права собственности, отнесенных этими авторами к первоначальным способам приобретения этого права? Что вообще является критерием для разграничения способов приобретения права собственности на производные и первоначальные? Ответы на эти вопросы непосредственно зависят от определения понятия правопреемства в праве собственности.

Проблемы правопреемства в нашей цивилистической литературе основательно исследованы Б. Б. Черепахиным. По его определению правопреемство — это переход субъективного права от одного лица (праводателя) к другому (правопреемнику) в порядке производного правоприобретения.¹⁴ Он правильно отмечает, что проблема правопреемства связана непосредственно с изменениями в субъектном составе правоотношения.¹⁵ Касаясь вопроса существования правопреемства в праве собственности, Б. Б. Черепахин правильно подчеркивает, что «... сохранение единства правоотношения до и после его изменения связано не столько с единством содержания, сколько с единством объекта права собственности, ...»¹⁶

Существование каждого правоотношения как правового явления, в том числе и правоотношения собственности, начинается с момента его возникновения и прекращается в момент его прекращения как правового явления. В этом

¹³ Советское гражданское право, учебное пособие для юридических вузов, т. I. Госюриздат, 1950, стр. 272—273; Советское гражданское право, т. I. Изд-во «Юридическая литература» М., 1965, стр. 269; Советское гражданское право, т. I. Изд-во «Высшая школа», М., 1968, стр. 306—307; Гражданское право, т. I. «Юридическая литература», М., 1969, стр. 281; Научно-практический комментарий к ГК РСФСР под редакцией проф. Е. А. Флейшиц. Изд-во «Юридическая литература», М., 1966, стр. 153; В. М. Десятников. Право собственности граждан на жилой дом. Изд-во «Юридическая литература», М., 1963, стр. 9, 13; С. И. Вильянский. Лекции по советскому гражданскому праву. Изд-во Харьковского университета, 1958, стр. 199; Д. М. Генкин. Ук. раб., стр. 125—126; О. С. Иоффе, Ю. К. Толстой. Ук. раб., стр. 150—151.

¹⁴ Б. Б. Черепахин. Ук. раб., стр. 6.

¹⁵ Там же, стр. 6.

¹⁶ Там же, стр. 6.

промежутке времени правоотношение как правовое явление существует. Притом оно может существовать в первоначальном виде, но может и претерпеть те или другие изменения в субъектном составе или в содержании. Так как в абсолютных правоотношениях, т. е. в правоотношениях собственности и оперативного управления, на обязанной стороне только безликая фигура «всякого и каждого», то в этих правоотношениях изменения субъектного состава могут касаться только смены активного, т. е. уполномоченного субъекта правоотношения.

Исходя из этого, правоотношение собственности и правоотношение оперативного управления по поводу обладания конкретной вещью существует до тех пор, пока существует эта вещь как объект данного правоотношения. Когда прекращается существование этой вещи как объекта данного правоотношения собственности (оперативного управления), тогда прекращается и существование самого правоотношения собственности (оперативного управления), возникшего по поводу обладания данной вещью. Поэтому приобретение права собственности (права оперативного управления) на эту же вещь другим лицом не приводит и теоретически не может привести к прекращению правоотношения собственности (оперативного управления), возникшего по поводу обладания этой вещью. Правоотношение собственности (права оперативного управления) в этом случае продолжается, хотя уполномоченным субъектом этого же правоотношения является уже не прежний собственник, а совсем другое лицо в качестве нового собственника этой вещи.

О правопреемстве в праве собственности говорят и те авторы, которые признают существование права собственности как субъективного права вне всяких правоотношений.

Д. М. Генкин утверждает, что право собственности как субъективное право существует вне правоотношения.¹⁷ По его мнению, при производственных способах приобретения права собственности существует правопреемство, так как происходит переход права собственности на основании права предшествующего собственника.¹⁸

Следовательно, по мнению Д. М. Генкина, правопреемство в праве собственности — это связь между правами предшествующего и нового собственника вне всяких правоотношений.

Получается, что при существовании такой связи существ-

¹⁷ Д. М. Генкин. Право собственности как абсолютное субъективное право. — «Советское государство и право», 1958, № 8, стр. 93—97; Его же, ук. раб., стр. 42—43.

¹⁸ Д. М. Генкин. Ук. раб., стр. 126.

ует и правопреемство, а при отсутствии такой связи, правопреемства нет, и, следовательно, нет и производного способа приобретения права собственности.

Что же является критерием разграничения способов приобретения права собственности (права оперативного управления)?

Б. Б. Черепяхин правильно отмечает, что критерием разграничения производного и первоначального приобретения права способа является «связь между приобретенным правом или обязанностью и первоначальным правоотношением».¹⁹ Связь же между субъективным правом и правоотношением не совпадает со связью между субъективными правами прежнего и нового собственников, так как объем этих прав, как было указано выше, может у собственников и не совпадать. Говоря же о связи между субъективным правом и правоотношением мы рассматриваем субъективное право — право собственности — нового собственника по поводу обладания объектом собственности в единстве с уже возникшим правоотношением собственности по поводу обладания конкретной вещью. Существование связи между приобретенным субъективным правом и сохранившимся первоначальным правоотношением и есть основание для наличия правопреемства. Следовательно, наличие такой связи обуславливает и наличие правопреемства и последнее может быть надежным критерием для разграничения способов приобретения права собственности. При первоначальных способах приобретения права собственности нет такой связи, так как правоотношение собственности, объектом которого является приобретенная (изготовленная) вещь, возникает впервые. При производных же способах приобретения права собственности всегда такая связь существует, а, следовательно, всегда существует и правопреемство в праве собственности (оперативного управления). Поэтому правопреемство, трактуемое в неразрывном единстве с правоотношением, может быть единственным и надежным критерием разграничения способов приобретения права собственности (права оперативного управления).

О. С. Иоффе и некоторыми другими авторами используется в качестве критерия для разграничения способов приобретения права собственности согласованность воли предшествующего собственника и приобретателя.²⁰ Такой крите-

¹⁹ Б. Б. Черепяхин. Ук. раб., стр. 3—7.

²⁰ О. С. Иоффе. Советское гражданское право. ч. I. Изд-во ЛГУ, 1958, стр. 283, 293; Советское гражданское право, т. I. Изд-во «Высшая школа», М., 1968, стр. 307; Советское гражданское право, т. I. «Юридическая литература», М., 1969, стр. 281.

рий не может быть принят, так как он не применим при всех способах приобретения права собственности. Так, наследование по закону является и по мнению О. С. Иоффе производным способом приобретения права собственности. Но в этом случае не может быть речи о согласованной воле предшествующего собственника и приобретателя. Говорить, что в этом случае воля предшествующего собственника «восполняется волею законодателя»,²¹ явно неубедительно, так как воля предшествующего собственника в этом случае совсем отсутствует, и, следовательно, у законодателя нет что исполнять.

Следует отметить, что несмотря на изложенную выше, по нашему мнению, правильную исходную позицию в вопросе правопреемства, Б. Б. Черепахин при дальнейшем рассмотрении проблем правопреемства в вопросе ограничения способов приобретения права собственности не совсем последователен. Он утверждает, что приобретение права собственности добросовестным приобретателем в случае, указанном в ст. 156 ГК ЭССР, является первоначальным способом приобретения права собственности, так как право приобретателя не опирается на право действительного правопреемника, а также на право действительного отчуждателя, и поэтому в этом случае никакого правопреемства нет.²² В качестве дополнительного аргумента Б. Б. Черепахин приводит еще отсутствие причинной связи между правом прежнего собственника и правом добросовестного приобретателя.²³

Представляется, что говорить в данном случае о причинной связи, — это означает, по существу, рассматривать в отрыве от правоотношения собственности не только управомоченных субъектов, но и их правомочия. Только при этом условии можно правомочия одного из них признать причиной или же следствием правомочий другого. Такая концепция в этом вопросе равнозначна признанию существования субъективных прав вне всяких правоотношений. Рассматривать же субъективные права у одного лица причиной или следствием возникновения субъективного права у другого лица в рамках одного и того же правоотношения не представляется возможным.

Как было указано выше, правоотношение собственности, возникшее по поводу обладания конкретной вещью, сохраняется и при изменении субъективного состава этого же

²¹ О. С. Иоффе. Ук. раб., стр. 293.

²² Б. Б. Черепахин. Ук. раб., стр. 41, 44.

²³ Там же, стр. 44.

правоотношения. Именно в этом и проявляется фактически правопреемство в праве собственности.

Когда добросовестный приобретатель приобретает право собственности на основании ст. 156 ГК ЭССР, тогда вещь в качестве объекта правоотношения собственности сохраняется, а следовательно, сохраняется правоотношение собственности, возникшее по поводу обладания этой вещью. Но управомоченным субъектом этого правоотношения собственности является уже не прежний собственник этой вещи, а добросовестный приобретатель в качестве нового собственника. Стало быть, придерживаясь последовательно основных положений правопреемства, изложенных самим Б. Б. Черепашным, нет оснований отрицать наличие правопреемства при приобретении права собственности добросовестным приобретателем и говорить о первоначальном способе приобретения права собственности. Это явное противоречие в концепции правопреемства понимает, видимо, и сам Б. Б. Черепашин, утверждая, что в интересах добросовестного приобретателя... придается значение видимости права, а следовательно, и видимости преемства в праве, чем и объясняются разногласия при решении данного вопроса. Однако, как видимость права не равнозначна действительно существующему праву, так и видимость правопреемства не следует приравнивать к подлинному правопреемству»²⁴

Вряд ли можно говорить, что добросовестный приобретатель приобрел не право собственности, а только «видимость» права собственности. Он является собственником приобретенной вещи и как собственник осуществляет и свое субъективное право собственности. Говорить только о видимости права собственности у добросовестного приобретателя на приобретенную вещь означает, по существу, что имеется еще и другой действительный собственник этой вещи. Но кто же еще является действительным собственником этой вещи, если не добросовестный приобретатель? В этом случае нет никакой видимости и в правопреемстве. Совершенно очевидно, что концепция «видимости» права собственности и «видимости» правопреемства не разрешает вышеуказанного противоречия в исследовании Б. Б. Черепашина.

В нашей цивилистической литературе, как уже сказано, господствует точка зрения, согласно которой социалистическая национализация является первоначальным способом приобретения права социалистической государственной собственности.

²⁴ Б. Б. Черепашин. Ук. раб., стр. 42.

Авторы, придерживающиеся этой точки зрения, не отрицают, что при социалистической национализации совокупность имущественных прав прежних частных собственников перешла советскому государству. Но так как право Советского государства на это имущество не опирается на право прежних частных собственников и, по существу, является совершенно новым правом, то, по их мнению, и нет при социалистической национализации никакого правопреемства.²⁵

Действительно, если рассматривать правопреемство в праве собственности в отрыве от правоотношений собственности, рассматривать ее как связь между правом прежнего и нового собственников, тогда, действительно, при социалистической национализации нет и не может быть никакого правопреемства. Нет никаких оснований говорить, что права Советского государства на национализированное имущество опираются на права бывших частных собственников и зависят от их прав и обязанностей по поводу этого имущества.

В действительности же, как было указано выше, правопреемство в праве собственности — это изменение в субъектном составе правоотношения собственности при сохранении объекта правоотношения, т. е. при сохранении имущества, по поводу обладания которого это правоотношение возникло.

Правоотношение собственности продолжает существовать и при социалистической национализации, когда объект правоотношения сохраняется и лишь переходит в собственность социалистического государства. Уполномоченным субъектом этого правоотношения после социалистической национализации является уже Советское государство.

Такое же правопреемство существует и при конфискации имущества, а, следовательно, конфискацию, по тем же соображениям, можно рассматривать как производный способ приобретения права. Интересно отметить, что Б. Б. Черепашин рассматривает также конфискацию как производный способ приобретения права собственности, но не по соображениям существования правопреемства, а лишь по соображениям существования связи и зависимости прав нового собственника от прав прежнего.²⁶

Из изложенных выше соображений, по нашему мнению, следует прийти к выводу, что правопреемство существует и при приобретении права собственности государством на имущество, бесхозяйственно содержимое гражданами, на бесхо-

²⁵ Советское гражданское право. Учебное пособие для юридических вузов. Госюриздат, 1950, стр. 222.

²⁶ Б. Б. Черепашин. Ук. раб., стр. 12.

зайное имущество²⁷ и на находку, собственник которой не обнаружен. Все эти способы приобретения права собственности государством являются не первоначальными, а производными способами приобретения права государственной собственности.

В нашей цивилистической литературе большинство авторов, однако, придерживается в этом вопросе прямо противоположной точки зрения по тем же соображениям, что и при решении вопроса о социалистической национализации.²⁸

Со способами приобретения права собственности связывается и вопрос о переходе обременений приобретенной вещи. В литературе утверждается, что при приобретении права собственности первоначальным способом оно приобретает свободным от обременений, установленных в интересах третьих лиц.²⁹ Если же право собственности приобретается производным способом, то автоматически переходят и все означенные обременения. Поэтому на первый взгляд может показаться, что при предложенном нами разграничении способов приобретения права собственности необоснованно расширяется круг тех случаев, когда к новому собственнику переходят автоматически и все обременения приобретенной вещи. Основывается ли такая точка зрения в этом вопросе на действующее законодательство?

Общепризнано, что объектом собственности может быть не только вещь, свободная от обременений, но и вещь, обре-

²⁷ Следует отметить, что бесхозяйное имущество в ГК союзных республик (ч. I ст. 146 ГК ЭССР) в настоящее время по-прежнему определяется как имущество, которое не имеет собственника или собственник которого неизвестен. Представляется, что в таком определении не учитываются происшедшие изменения в советском наследственном праве. Благодаря этим изменениям, правоотношение личной собственности никогда не прекращается со смертью собственника и при отсутствии наследников по закону и по завещанию. Право собственности в этом случае переходит в порядке наследования Советскому государству (ст. 557 ГК ЭССР). Поэтому в настоящее время бесхозяйным может быть только имущество, собственник которого неизвестен, и поэтому надо изменить и действующую редакцию ч. I ст. 146 ГК ЭССР.

²⁸ См. Советское гражданское право. Учебное пособие для юридических вузов, т. I. Госюриздат, 1950, стр. 273; О. С. Иоффе, Советское гражданское право, курс лекций, т. I. Изд-во ЛГУ, 1958, стр. 285; Советское гражданское право, учебник для юридических вузов, т. I. Госюриздат, 1959, стр. 230; Советское гражданское право, т. I. Изд-во «Юридическая литература», М., 1965, стр. 269; Советское гражданское право. Изд-во «Высшая школа», М., 1967, стр. 157.

²⁹ В. В. Черепашин. Ук. раб., стр. 42; Советское гражданское право, т. I. Изд-во «Высшая школа», М., 1968, стр. 307.

менная залогом, правами нанимателя или правами пожизненного пользования и т. п.

По нашему же мнению, нет достаточных оснований утверждать, что эти обременения автоматически переходят к новому собственнику, который приобрел право собственности на обремененную вещь производным способом приобретения права собственности.

Согласно ст. 203 ГК ЭССР, право залога сохраняет свою силу и в том случае, когда право собственности или право оперативного управления на заложенное имущество переходит к другому лицу.

Понятием «лица» охватываются граждане, юридические лица, а также советское государство как субъекты гражданского права. Советское государство — это, действительно, особый субъект гражданского права,³⁰ но это еще не означает, что оно как субъект гражданского права не охватывается понятием «лица». Понятием «лица» в ГК союзных республик охватываются все субъекты советского гражданского права. Поэтому диаметрально противоположное утверждение авторов Научно-практического комментария к ГК РСФСР не основывается на законе.³¹

Следовательно, по действующему закону право залога сохраняет свою силу и тогда, когда и Советское государство приобретает право собственности на заложенное имущество путем производного способа приобретения права собственности.

В ч. II ст. 243 ГК ЭССР предусматривается право бывшего собственника или третьего лица пользоваться жилыми помещениями в проданном доме. Это право сохраняет свою силу и при переходе права собственности новому собственнику. Вышеуказанное обременение сохраняет свою силу и в том случае, когда право собственности на такой дом приобретает Советским государством (например, конфискация дома). Поэтому нет законных оснований для утверждения, что при конфискации имущество приобретает свободным от всяких обременений из-за того, что конфискация — первоначальный способ приобретения права собственности.

Из редакции ст. 203 ГК ЭССР вытекает, что в тех случаях, когда право собственности на заложенное имущество

³⁰ См. Советское гражданское право. Изд-во «Высшая школа», М., 1967, стр. 46—47. О. С. Иоффе: Советское гражданское право (курс лекций). Изд-во ЛГУ, 1958, стр. 79, 120; Гражданское право, т. I. «Юридическая литература» М., 1969, стр. 128—138.

³¹ Научно-практический комментарий к ГК РСФСР. Изд-во «Юридическая литература», М., 1966, стр. 238.

приобретено добросовестным приобретателем на основании ст. 156 ГК ЭССР, право залога сохраняет свою силу на общих основаниях и в отношении добросовестного приобретателя как нового собственника заложенного имущества. Если же считать, что в интересах добросовестного приобретателя нецелесообразно сохранять силу права залога, то выход из положения состоит не в искусственном включении этого способа приобретения права собственности в число первоначальных способов, а в дополнении ст. 203 ГК ЭССР указанием о том, что эта статья не применяется в отношении лиц, добросовестно приобретших право собственности на заложенное имущество на основании ст. 156 ГК. Однако, вряд ли имеются основания создавать такое преимущество для добросовестных приобретателей и изменять содержание ст. 203 ГК ЭССР.

Если же считать, что в интересах Советского государства нецелесообразно сохранять силу права залога, права нанимателей на сданное внаем имущество и права бывшего собственника или третьего лица пользоваться жилыми помещениями в проданном доме, то выход из положения тоже состоит не в искусственном расширении случаев наличия первоначальных способов, а в соответственном изменении действующего законодательства. В литературе таких предложений не существует и представляется, что действующее законодательство в таких изменениях и не нуждается.

Теоретически не обосновано утверждение, будто при принудительной продаже имущества право залога прекращается потому, что в этом случае нет правопреемства в праве собственности.³² В действительности и в данном случае, как уже было показано выше, правопреемство в праве собственности имеется, но несмотря на это, право залога, действительно, не переходит и прекращается. Право залога прекращается не потому, что этот способ приобретения права как будто бы является первоначальным способом, а потому, что так предусмотрено в законе — п. 3, ч. I. ст. 205 ГК ЭССР.

Из вышеизложенного можно сделать вывод, что действующее законодательство не связывает с существованием правопреемства в конкретном способе приобретения права собственности переход или прекращение обременений приобретенного имущества.

Существование правопреемства при конкретном способе приобретения права собственности еще не означает, что к но-

³² Научно-практический комментарий к ГК РСФСР. Изд-во «Юридическая литература», М., 1966, стр. 238.

вому собственнику автоматически переходят все обременения, приобретенного этим способом имущества. Переход или же прекращение обременений определяется исключительно законом, а не наличием правопреемства в конкретном способе приобретения права собственности.

Поэтому наша попытка провести разграничение способов приобретения права собственности только на основании правопреемства, трактуемого в неразрывной связи с правоотношением, не расширяет и не может расширить случаи перехода к новому собственнику вместе с правом собственности и обременений приобретенного имущества.

KOLHOOSI KOLLEGIAALSETE JUHTIMISORGANITE (KOOSOLEKUTE) TÖÖ ORGANISATSIOONILISTEST ALUSTEST

Aspirant L. Saarnits

Tsiviilõiguse ja -protsessi kateeder

Et üld-, volinike või juhatuse koosolek suudaks nõuetekohaselt täita oma põhikirjalisi kohustusi kolhoosisiseses juhtimises, on vaja iga koosolek küllaldase põhjalikkusega ja asjatundlikult ette valmistada ja läbi viia.

Juhatusel lasub kohustus ette valmistada üldkoosolek. Kolhoosi esimees aga vastutab juhatuse koosoleku ettevalmistamise eest. Ettevalmistustöö seisneb eelkõige koosoleku aja, läbiviimise kooha, päevakorra ja arutusele tuleva küsimuse ettevalmistamise eest vastutavate isikute määramises, nende töö suunamises ning kontrollis.

Asudes koosolekut ette valmistama, tuleb kõigepealt määratleda selle eesmärk. Juba koosoleku korraldamise mõte ise peab näitama, et küsimus ei ole lahendatav muul teel. Koosoleku konkreetsest eesmärgist sõltuvad aga selle ettevalmistus ja läbiviimine. Eesmärgi selgust tuleb eriti rõhutada põhjusel, et ka kolhoosides peetakse veel koosolekuid seaduse nõude formaalseks täitmiseks. Selline suund on aga eriti ohtlik, sest see süvendab formalismi ja bürokratismi juhtimises, vähendab operatiivset, asjalikku ja konkreetset juhtimist.

Paiguti levinud väärarusaamade tõttu tuleb kohe märkida, et koosoleku ülesandena või koguni eesmärgina ei ole õige näha üksikisikute kritiseerimist, vaid ennekõike tõsiste juhtimisalaste sõlmprobleemide arutamist, töötajate stimuleerimist.

Koosoleku ülesannetena ja ka eesmärkidena esinevad tavaliselt:

- a) teatud ideede propageerimine või üldsuse agiteerimine — mobiliseerimine; huvi suurendamine ja stimuleerimine;

- b) koordineerimine ja kooskõlastamine või küsimuse kompleksne lahendamine;
- c) kollektiivse seisukoha väljatöötamine;
- d) aruannete ärakuulamine ja kontroll;
- e) ühe- või kahepoolne informeerimine;
- f) sotsiaalne teraapia või profülaktika (vt. 1, lk. 224 jj.);
- g) seaduse nõude täitmine.

Koosoleku korraldamise eest vastutaja ülesandeid selle ettevalmistamisel võiks jaotada:

1) koosoleku ettevalmistamise ja läbiviimise kava (plaani) väljatöötamine;

2) ülesannete jaotus abiliste vahel; kava elluviimise organiseerimine;

3) kontroll plaani täitmise üle ja vajalike korrektuuride siseviimine.

Ka siin on halb see organisaator, kes ise teeb või püüab kõike teha oma käte, jõu ja mõistusega. Toimides selliselt, transformeerub selline juht vastu enda tahtmist tavaliseks täitjaks ja tulemuseks on peaülesande puudulik täitmine või täitmata jäämine. Hea organisaator «ei tee midagi ise». Ta oskab panna teisi täitma kogu vajalikku ülesannete kompleksi. Endale jätab ta ainult üldjuhtimise ja kontrolli (vt. lähemalt P. Keržentsev — 2, lk. 40—43).

Kolhoosi üldkoosoleku häireteta läbiviimiseks tuleks muuhulgas analoogiliselt muude rahvarohkete koosolekute-nõupidamiste läbiviimisega koostada üldkoosoleku teenindamise organisatsioonilis-tehniliste abinõude plaan. Siia tuleks näiteks lülitada:

eelseisvast koosolekust teatamine;

koosoleku ruumi ja abiruumide ettevalmistamine (sisustus, võimendus, informatsiooni salvestus, valgustus, kord jne.);

näitlik agitatsioon;

koosolijate meelelahutus ja kultuuriline teenindamine (raamatute müük, ajalehtede-ajakirjade tellimine, kino, kunstiline isetegevus jne.);

toitlustamise organiseerimine;

operatiivne kontroll kolhoosnike õigeaegse saabumise üle; koosolekule ilmunute personaalse arvestuse organiseerimine;

koosoleku ettevalmistamise ja koosoleku materjalide tehniline töötlemine (paljundamine, laialisaatmine või jagamine, stenografeerimine või protokollimine, selle kontroll ja kinnitamine);

kolhoosnike transport koosolekule ja tagasi.

Üldkoosoleku teenindamise organisatsioonilis-tehniliste abinõude plaanis peab olema analoogiliselt igale juhtimistöo plaanile lühidalt ja selgelt fikseeritud konkreetsete koosoleku teenin-

damiseks vajalikud organisatsioonilis-tehnilised ülesanded, iga sellekohase ülesande täitmise eest personaalsed vastutajad ja ülesande täitmise tähtajad. Hästi läbimõeldud ja kooskõlastatud üldkoosoleku teenindamise organisatsioonilis-tehniliste abinõude kava rakendamine aitab oluliselt kaasa koosoleku töö täpsusele ja asjalikkusele, olles koosolekule heaks sissejuhatuseks (vt. V. K. Vassenin-3, lk. 29—41).

Mõningad kolhoosid on sisekorra eeskirjades või muudes aktides üksikasjastanud üksikuid koosoleku ettevalmistamise ja läbiviimise küsimusi. Näiteks on mõningad eeskirjad ette näinud juhatuse koosolekud tööst vabal ajal, et koosolekul saaksid viibida ka realkolhoosnikud. Eeskirjades leidub kohati täpsustavaid sätteid ka koosolekule kutsutavate isikute kohta. Nii on mõningates kolhoosides fikseeritud juhatuse kohustus sisekorra eeskirjade või põhikirja rikkumise fakti arutamise korradel kohale kutsuda ja ära kuulata koosolekul ka vastavad süüdlased jne. Kuid põhiliselt on kolhoosi koosolekute praktilise ettevalmistamise ja läbiviimise küsimused normatiivselt reguleerimata.

Eriti juhatuse koosolekute suurema sotsiaalse efektiivsuse seisukohalt on oluline tähtsus juhatuse koosolekust oavõtjate, koosoleku koosseisu õigel valikul. Esimeseks nõudeks peaks olema raskuspunkti panek nende osavõtule koosolekust, kes tõeliselt on arutelust huvitatud, kes võivad ja tahavad öelda midagi asjalikku arutusele tulevates küsimustes, kelle arvamus on oluline otsuse täitmise seisukohalt.

Kolhoosid praktiseerivad küllalt laialdaselt juhatuse koosolekute läbiviimist aktiivi osavõtul. Sellised koosolekud reeglina tugevdavad sidemeid kolhoosnikutega. Viimasel ajal on aga põhjendatult juhitud erialases kirjanduses tähelepanu sellekohaste liialduste kahjulikkusele. Juhatuse laeindatud koosolekuid ei tohi läbi viia liiga sageli. Kui igale või peaaegu igale juhatuse koosolekule kutsutakse kolhoosi aktiiv, siis viib see põhjendamatult nii üld-(volinike) koosoleku kui ka juhatuse enda osa alahindamisele ja funktsioonide segiajamisele. Seetõttu on praktikas nenditud seaduspärasust, et seal, kus liialdatakse laiendatud juhatuse koosolekutega, kutsutakse üha harvemini kokku üld- või volinike koosolekuid.

Nii tavalisel kui ka laiendatud juhatuse koosolekul peab juhatuse otsustama küsimusi iseseisvalt koosseisus, milles ta valiti juhatuse üld-(volinike) koosolekul. Kolhoosi koosolekutel võivad viibida ja nende tööst võivad kõrvuti kolhoosi aktivistide ja teiste kolhoosnikutega osa võtta ka riigiaparaadi ja parteitöötajad. Nad võivad võtta sõna, avaldada arvamusi, anda selgitusi ja soovitusi, aidates sellega kolhoosi koosolekul õigesti lahendada kolhoosielu strateegilisi põhiküsimusi. Kuid need isikud, kes ei ole

kolhoosi või vastava kollegiaalse organi liikmed, ei või osa võtta küsimuse otsustamisest kolhoosi koosolekul.

Praktiliselt on otstarbekas ka kolhoosides kasutada koosoleku materjalide kausta. See asub tavaliselt kolhoosi esimehe käes ja sisaldab kõik vajamineva arutusele tulevates küsimustes nende päevakorralises järjestuses. Materjalide hulka tuleks arvata küsimust puudutav normatiivne materjal, eriti kolhoosi sellekohased aktid (otsused), seletuskirjad, faktilised andmed, kontrollaktid, mitmesugused õiendid jne., s.o. kõik materjalid, mida võib koosolekul tarvis minna arutelu käigus ja otsustamiseks (P. Kopõtov — 4, lk. 93).

Iga päevakorda võetud küsimuse jaoks määratakse aegsasti ettekanne. Ei saa õigeks lugeda praktikat, kus kasvõi juhatuses on kõikide küsimuste puhul ettekandjaks kolhoosi esimees. See viib teiste juhtide ja aktivistide initsiatiivi, huvi ja siit ka asjatundlikkuse ja printsiipiaalsuse langusele.

Koosolekute ettevalmistamisel avaldub tihti oskamatus ülesandeid jaotada. Eelkõige avaldub see teatud stiihiliselt väljakujunenud trafaretsuses. Neile, keda tuntakse aktiivsete kolhoosnikutena, antakse pidevalt ülesandeid, passiivsemad (siia langevad paiguti ka tagasihoidlikumad ja otsekohesemad) kipuvad jääma ülesannete jaotamisel kõrvale. Tavaliselt aga leidub igale kolhoosi probleemidest aktiivselt huvitatud kolhoosnikule ühe või teise koosoleku ettevalmistamisel sobiv ülesanne. Vajaliku nõu ning abi saamisel, olukorras, kus ülesandeid ei anta formaalse kohustusena, täidavad ka lihtkolhoosnikud neid täie vastutustundega.

Samal ajal on kolhoosi koosolekute nõuetekohase ettevalmistamise vaenlaseks rutiin, formalism, ükskõiksus, sotsiaalne vastutustundetudus. Koosolekute halb ettevalmistamine aitab veelgi kaasa nende sotsiaalse juhtimise väärkallakute süvenemisele kolhoosi kollektiivis.

Oluliseks lõiguks kolhoosi kollegiaalsete juhtimisorganite töö parandamisel on koosolekute ettevalmistamise ja läbiviimise organisatsiooniliste vormide ja võtete täiustamine.

Kasulikuks töö vormiks kolhoosi koosolekute ettevalmistamisel ja läbiviimisel on kujunenud aruandjate määramine ning nende ärakuulamine.

Nagu näitab praktika, on koosoleku läbiviimisel oluline tähtsus aruannete õige järjekorra määramisel. Tagasihoidlikumast aruandest alustades loome väiksemate kogemuste ja võimetega juhtidel võimaluse oma probleemide julgeks ja objektiivseks esitamiseks. Just neile on kõige enam vaja ka abi, ideid ja kogemusi töö korraldamiseks. Selliselt arutluse taseme tõstmise ja

probleemide sügavuse suurendamisega, s.o. paremate aruandjatega lõpetades, saavutame küsimuse igakülgse arenduse.

Parematest ettekannetest alustades saavutatakse tavaliselt probleemi õige põhiarendus, käsitlemata kipuvad aga jääma madalamatasemelised sõlmprobleemid.

Ka kolhoosides tuleks katsetada teatud tootmisjuhtidele ja ametiisikutele aruandluskaartide väljatöötamisega ja nende alusel aruandluse läbiviimisega. Hõlmates teatud standardseid, kuid aruandja põhilisi tööloike puudutavaid sõlmprobleeme, annab see lihtsustatud, kuid kompleksse ülevaate aruandja poolt juhitud töölõigust ja ühtlasi kollegiaalsele organile ja tema juhile ülevaate sellest, mil määral juhatus peab sekkuma ühte või teise tööloiku. Samas on otstarbekas lasta eelnevalt esitada teistel tootmisjuhtidel ja spetsialistidel kirjalikud märgukirjad koostöö ja probleemide kohta arutatava tööloigu ja selle juhiga.

Paiguti on end õigustanud kollegiaalse juhtimise otstarbekamaks muutmisel ka aruandja(te) üldine informeerimine arutamisele tuleva probleemi eri aspektides. See aitab aruandja või ettekandja tähelepanu kontsentreerida just konkreetsetes tingimustes üldjuhtimise seisukohalt olulistele probleemidele. Eriti on see oluline komplekssete küsimuste korral, kus muidu võib arvamus jääda pinnapealseks.

Olulist tähelepanu tuleb pöörata koosolekute ettevalmistamisel ettekannete, aruannete, informatsioonide ja sõnavõttude koostamisele. Juba F. Dzeržinski esitas oma 9. juuli 1926. a. kõnes «Võitlusse juhtimisaparaadi haigustega» loosungi, et «meil tuleb kategooriliselt lahti ütelda suurtest ettekannetest» (5, II lk. 374). Ta nõudis ettekannete, ettepanekute lühidust, selgust, täpsust, reaalsust ja konkreetset, mitte aga «veel esinevate lünkade likvideerimiseks rangete abinõude rakendamist» või muid taolisi mittemidagiütlevaid või kulunud fraase. Nagu märkis F. Dzeržinski, on meie aruanded igapäevases juhtimistöös tihti viidud selleni, et nad on muutunud oma otseseks vastandiks, nad on kaotanud sellisena oma mõtte, samal ajal aga kulutatakse nendele väga palju aega (sealsamas 5, II, lk. 372, vt. ka lk. 366). Ulatudes mõnikord omaette raamatuteni, on esitatavate aruannete üks kroonilisi puudusi arvude ja protsentidega manipuleerimine, mille tulemusena saavutatakse, et aruanne muutub teinekord kvalifitseeritud võltsinguks (F. Dzeržinski — 5, II, lk. 377—378).

Üleliigne ei ole ka meenutada, et V. Lenin pidas pikki aruandeid üheks sabotaaži liigiks, kuna keegi ei suuda ega hakka neid lugema või kuulama, küll aga raiskavad nad palju aega (6, lk. 52).

Aruanne kolhoosi koosolekule peab konkreetse faktilise ma-

terjali alusel lühidalt kokku võtma probleemi sisulise lahenduse.

Iga hea ettekande lahutamatuks elemendiks on ettekande kriitiline suunitlus. Probleem tuleb esitada asjalikult ja avameelselt, olukorda ilustamata, pakkudes rida lahendusi ja põhistades põhjalikult üht kõige otstarbekamat lahendust.

Ettekanne peab olema ka esitatud võimalikult vastuvõetavas vormis. Eriti ettevaatlikult tuleb läheneda arvulise materjali kasutamisele. Eelkõige puudutab see aastaplaanide, aastaaruannete jmt. esitamist koosolekule. Statistilise või muu arvulise materjaliga üleküllastatud ettekanne väsitab auditooriumi kiiresti ega lase omandada peamist, põhimõttelisi ja strateegilisi probleeme. Pealegi ei arvestata siin kohati inimeste tegelikku faktilise materjali vastuvõtu psüühilist läve.

Oluline on ka ettekande esitusviisi koosolekule, selle retooriline, oraatorlik külg. Monotoonne sõna-sõnalt tekstist mahalugemine ei aita kaasa kontakti loomisele kuulajatega. Seepärast peab ettekandja tundma hästi probleemi olemust, materjali põhiargumente ja põhijäreldusi. Ettekandjal tuleb õigeaegselt läbi töötada ettekande vähemalt enam-vähem lõplik variant, kriipsutades selles alla või muul viisil ära märkides eriti tähtsad osad ja seisukohad, aga samuti mõttelised rõhud, pausid jmt. Lubamatu on ettekandeks määratud aja ületamine.

Saksa Demokraatliku Vabariigi (kohati on seda katsetatud ka meil töörahva saadikute nõukogu istungjärgudel) on koosolekutel ja nõupidamistel levinud kord, mille kohaselt osavõtjatele jagatakse eelnevalt välja ettekande (aruande) tekst, otsuse projekt ja muud materjalid. Koosoleku töö algab seega kohe küsimuse arutlusega (G. Popov-7). Põhimõtteliselt vajaks ka see idee laiemat rakendust kolhoosisiseses kollegiaalses juhtimises.

Kolhoosi koosoleku põhimäärus või muu sellekohane kolhoosisisene normatiivne akt peaks nähtavasti sisaldama põhirekvisiidid, mida peab edasi andma näiteks kolhoosi koosolekule ettekantav aasta-aruanne, mida tuleks eelnevalt publitseerida või muul viisil üldsusele teatavaks teha (näiteks loomade produktiivsus, hektarisaak, töötasu, preemiad, vajalikud võrdlused jne.).

Kolhoosi kollegiaalsete juhtimisorganite (koosolekute) ettevalmistavaks tööks võib kasutada nii selle organi ametlikku koosseisu (juhatuse või revisjonikomisjoni liikmeid, ametiisikuid jne.) kui ka juhtimistöega regulaarselt mittetegelevaid kolhoosnikuid. Tavaliselt kasutatakse koosoleku üksikute küsimuste ettevalmistamiseks 2 viisi:

1) kollegiaalne organ moodustab oma koosseisust erilise töökomisjoni, kellele tehakse ülesandeks teatud üksikküsimuste või küsimuste grupi ettevalmistamine;

2) kollegiaalne organ või selle esindaja eraldab individuaal-

sed ettekandjad ja kaasettekandjad, kes ise vajaduse korral rakendavad aktiivi. Nagu arvab E. Starosčiak, annab komisjoniga koosoleku ettevalmistamine võimaluse igakülgsemalt ja sügavamalt tundma õppida ja käsitleda vaadeldavat küsimust. Kuid samal ajal vähendab komisjoni kollegiaalne arvamus kollegiaalse organi enda huvi arutatava probleemi vastu, eriti kui komisjonis oli kollegiaalse organi liikmeid. Ainuisikuline aruanne loob reeglina parema pinna mitmekülgeks diskussiooniks kollegiaalses organis endas.

Et kindlustada õige otsuse vastuvõtmine, peab kolhoosi juhatuse või küsimust koosolekule ettevalmistav ametiisik kindlustama koos küsimuse koosoleku päevakorda võtmisega ka sellekohase otsuse projekti esitamise. Samal ajal võivad otsuse projekti esitada ka need kolhoosnikud, kes esitasid ettepaneku võtta küsimus koosoleku päevakorda. Revisjonikomisjon esitab otsuse projekti juhatuse või teiste ametiisikute tegevuse kontrollimise tulemuste kohta.

Koosolekul arutusele tuleva tööloigu eest vastutav isik on kohustatud kindlustama vajaliku informatsioonilise materjali ja otsuse projekti laekumise teatud kindlaks tähtajaks enne koosolekut. Ühtlasi on ta kohustatud kindlustama selle levitamise ettenähtud korras. Koosoleku põhimääruses, tööalases instruktsioonis või muus sellekohases aktis materjalide esitamise kindla korra ja tähtaja määramine on oluliseks koosoleku häireteta töö tagatiseks.

Üheks viimasel ajal esilekerkivaks kollegiaalsete juhtimisorganite töö vormiks on koosoleku läbiviimine ilma ettekandeta. Selline töövorm eeldab suurt ja oskuslikku organisatsioonilist tööd koosolekuks ettevalmistumisel. Siin tuleb kõne alla eelkõige ankeetide, küsimus- või informatsiooniliste bulletäänide või lehtede levitamine kolhoosnikute hulgas, pöördumised kolhoosnikute poole majandi raadiotranslatsiooni või televisioonisüsteemi kaudu probleemide, asjakohase faktilise materjali, sõnavõtte või küsimuste esitamisega. Kõrvuti sellega on hädavajalik individuaalne töö kolhoosnikutega probleemide läbiarutamisel, sõnavõtte ettevalmistamisel, aga ka otsuse projekti (teeside) eelnev väljajagamine.

Koosolek algab sel juhul kohe sõnavõttudest. Soovitav on siiski probleeme siduv sissejuhatav sõnavõtt. See aitaks edaspidi paremini orienteeruda küsimuse põhiprobleemistikus ja väldiks laialivalgust. Kuid arusaadavalt peab see jääma sõnavõtu raamidesse ega tohi muutuda aruandeks või ettekandeks.

Kui koosoleku ettevalmistuse käigus on kindlustatud küllaldase faktilise materjali kättesaamine, siis aitab ettekandeta põhiprobleemi arutelu kaasa kolhoosnikute suurema osavõtu tagami-

sele ühismajandi juhtimisest, elustab traditsioonilisi koosolekuid, tõstab initsiatiivi. Kohati võimaldab see hoida kokku ka koosoleku aega, kuna hulk informatsiooni on jõudnud koosolijateni koosolekuks ettevalmistamise ajal.

Kolhoosiliikumise algaastate põhikirjad sisaldasid tihti ka sätteid, mis reglementeerisid kollektiivmajandi liikmetele koosolekust teatamise korra (vt. 10, lk. 58). Seda vaadati kolhoosniku koosolekule ilmumise ühe tagatisena. 1935. a. näidispõhikiri ei sisaldanud norme kolhoosnikutele koosolekutest teatamise korra kohta. Need küsimused lahendati tavaliselt kolhoosi sisekorra eeskirjades. Uus näidispõhikiri (projekti § 47 lg. 4 — vt. 8) piirdub selles küsimuses ainult üldkoosolekust etteteatamise aja (vähemalt 7 päeva enne koosolekut) reglementeerimisega. Seetõttu tuleb ka edaspidi reguleerida need küsimused kolhoosisiseselt.

Kolhooside praktikas kasutatakse koosolekust teatamiseks mitmesuguseid viise. Levinumad nendest on koosolekust teatamine igale kolhoosiperale (kolhoosnikule), kohati ka allkirja vastu, kuulutuse-teate ülespanek kolhoosi kontori juurde ja muudesse kolhoosirahva kogunemiskohtadesse, teatamine töökohtade (brigaadide, farmide) ja nende ametiisikute kaudu, meeldetuletused-teated kolhoosi translatsioonivõrgu kaudu jne.

Koosolekust teatamise aluseks peaks olema kirjalik personaalne teatamine vähemalt igale kolhoosiperale (soovitav koguni igale kolhoosnikule) kutsega või allkirja vastu. Sellele võivad sekundeerida koosolekust teatamise muud eelnimetatud vormid.

Koosolekutest teatamise asjalikkus on üheks kolhoosnikute aktiivsuse tõstmise teeks. Kui kolhoosnik juba koosolekust teadasaamise momendist tunneb, et teda on vaja ühismajandi probleemide arutelust osa võtma, siis ei jää ta ka koosolekule ilma kaaluva põhjuseta ilmumata. Ühtlasi loob õigeaegne koosolekust teatamine igale asjast huvitatule võimaluse valmistuda asja sisulisest arutelust osavõtuks. See omakorda eeldab, et kutse koosolekule sisaldab võimalikult üksikasjaliku ülevaate koosolekul arutusele tulevatest põhiküsimustest.

Kui kolhoosniku ilmumine koosolekule on spetsiaalselt vajalik (tema avalduse, töödistsipliini- või põhikirja rikkumise arutamine jne.), siis teatatakse sellest kolhoosnikule eraldi. Seega ei ole koosolekust teatamine kaugeltki formaalne nõue.

Koos koosolekust teatamisega on ka kolhoosides soovitav juurutada koosoleku põhiprobleemide teatavaks tegemist kokkukutsutule teeside või muus vormis kirjalikult. Esitatud materjal ei tohi aga ka sel juhul kujutada endast teatud probleemi lõpliku lahenduse projekti, kuna koosolekute läbiviimise praktika on näidanud, et maksimaalse «ideede tootlikkuse» saavutab koosolek

siis, kui koosolekut kasutatakse just tulevase tegevuse teatud põhialuste väljatöötamiseks, põhiprobleemide lahendamiseks, millel on strateegiline tähtsus. Koosolekule kutsutuile projektide esitamine, mis on formuleeritud lõplikult ja hõlmab ka üksikasju, kutsub tihti esile poleemika piasiasjades oodatud põhiprobleemaa-tika arutelu asemel. Arusaadavalt ei puuduta see olukordi, kus koosolek on spetsiaalselt kavandatud mingi projekti lõpliku for-muleeringu vastuvõtmiseks või heakskiitmiseks.

Ka koosolekute ettevalmistamise vormides ja meetodites on toimunud viimasel ajal olulisi nihkeid. Üheks sellealaseks suu-naks ongi kõrvuti koosolekule kutsututega üldsuse laiem ja efek-tiivsem kaasatõmbamine koosolekute ettevalmistamisse. Siin va-jab veel rohkem tähelepanu üldsuse eelnev informeerimise koosolekul arutamisele tulevates probleemides teeside, kirjade, ajakirjanduse, ankeetide, küsimustike, kuulutuste ja teiste individuaal- ja massikommunikatsioonikanalite kaudu. Sel teel saadakse tavaliselt ulatuslikku faktilist materjali ja arva-musi-ettepanekuid juba enne koosolekut. See tõstab oluliselt koosolekute kasutegurit (sellekohase praktika kohta riigiasutustes vt. — V. Vassenin — 3, lk. 36—40; M. Tarassenko — 9, lk. 8—16 jt.).

Üheks oluliseks praktiliseks ja õiguslikuks küsimuseks koos-oleku läbiviimisel on ka koosolekule ilmunud kolhoosnikute arvestus. Õiguslikult on koosolekule ilmu-nute arvestus oluline sellepärast, et sellest sõltub koosoleku otsustusvõime, koosolekul vastuvõetud otsuste kehtivus. Kolhoosnikute osavõtt koosolekust on ka üks rekolhoosnikute tege-likust kolhoosiasjade otsustamisest osavõtu kajastajaid. Seega ei ole koosolekule ilmumise arvestus kaugeltki mitte tehniline, vaid eelkõige sisuline ja õiguslik küsimus (I. Pavlov — 10, lk. 59; G. Bašmakov — 11, lk. 114 jt.).

Vastavalt liikmelisuse isiklikule iseloomule ja sellest tulene-vale koosolekust osavõtmise teisele isikule delegeerimise luba-matusele peab koosolekust osavõtjate arvestus olema ka kolhoosi koosolekul personaalne nimekirja alusel. Lubamatu on ametlikku arvestust pidada kolhoosipere esindajate, töäjõudluse või muude taoliste tunnuste alusel. Kvoorumi kindlakstegemise aluseks on kolhoosi liikmete arvestusandmete võrdlus koosolekule ilmunud kolhoosi liikmetega.

Praktikas on end õigustanud koosoleku kvoorumi arvestuse panek ühele juhatuse liikmele või mõnele teisele selleks volitatud isikule. Nimetatud isik märgib koosoleku eel kolhoosi liikmete kontrollitud nimekirjal personaalselt ära iga koosolekule ilmu-nu ja teeb tootmisüksuse juhtide, juhatuse liikmete, töökaaslaste ja külaelanike kaudu kindlaks, kes kolhoosnikutest ja mis põhjusel

ei saa koosolekust osa võtta. Ilmumis-(registreerimis- või kvoorumi-) leht täidetakse selleks kinnitatud isiku poolt või tema vahetu järelevalve all ja sellele kirjutab alla iga koosolekule ilmunud kolhoosnik. Nimetatud isik kannab isiklikku vastutust koosolekul viibijate arvestuse eest.

Koosoleku avamiseks kannab kolhoosi esimees (aseesimees või juhatuse liige) koosolijale ette andmed sellest, palju liikmeid on kolhoosis koosoleku päeva seisuga ja palju on osavõtjatena registreerunud. Mandaatandmete põhjal otsustab üldkoosolek kvoorumi olemasolu ja koosoleku läbiviimise küsimuse. Kuna põhikirjas nõutud kvoorumi puudumisel üldkoosoleku kui juhtimisorgani ainukompetentsi kuuluvaid küsimusi otsustada ei saa, tuleb koosolek edasi lükata kas hilisemale ajale või teisele päevale.

Kõrgeim kolhoosisisene juhtimisorgan määrab ise oma tegevuse sisu, ükski teine kolhoosisisese juhtimise organ ei saa talle kohustuslikke ettekirjutusi teha. Seepärast esitab koosoleku juhataja kõigepealt üldkoosolekule seisukoha võtmiseks juhatuse poolt esitatud koosoleku päevakorra projekti kui soovitusena. Üldkoosolek arvestades osavõtjate arvamusi, täiendusi, parandusi ja ettepanekuid, muudab esitatud päevakorda, võttes sinna uusi küsimusi või jättes sealt mõningaid välja, või võtab selle muutmatult oma töö aluseks. Edasi jätkub koosolek vastavalt üldkoosoleku enda poolt vastuvõetud päevakorrale.

Paiguti arvatakse, et üldkoosoleku päevakorda võib võtta ainult küsimusi, mida soovitab juhatuse. Selline arvamus põhineb iseenesest õigel asjaolul, s.o. eelkõige sellel, et asjalik arutelu üldkoosolekul põhineb eelneval juhatuse seisukohal ja küsimuse juhatusepoolisel aktiivsel ettevalmistamisel. On arusaadav, et küsimuse eelneva arutelu järel juhatuses ja ka kolhoosnikute vahel väljaspool koosolekut on üld-(volinike) koosolekul tunduvalt kergem saavutada asjalikku ja aktiivset arutelu. Kuid samal ajal ei saa see iseenesest olla mingiks takistuseks küsimuse võtmiseks üld- või volinike koosoleku päevakorda, kui seda peab põhjendatuks kolhoosnikute enamus. Päevakorra täiendamise küsimused lahendatakse samal koosolekul lihthääldenamusega.

Tuleb aga nentida, et selline «ootamatute» päevakorraküsimuste kerkimine üld- või volinike koosolekul on tõsiseks signaaliks kolhoosi juhatuse ja esimehe töö kohta kollegiaalse juhtimise organiseerimisel. See näitab mitte üksnes nende puudulikku tööd kõrgeima kolhoosisisese juhtimisorgani töö korraldamisel ja koosoleku ettevalmistamisel, vaid ka nende puudulikku sidet kolhoosnikute massiga, halba informeeritust kolhoosnikute tõsistest probleemidest. Seega näitab selline olukord mõnikord juhatuse ja ametiisikute puudulikku tööd kolhoosisiseses juhtimises.

Samal ajal pole mingit alust ja põhjust vastu seista sellekohastele põhistatud üld-(volinike) koosoleku päevakorra täiendustele. Kolhoosnikud võivad alati võtta ühe või teise küsimuse üldkoosoleku päevakorda, kui nad seda vajalikuks peavad.

Asjalikkuse ja põhjalikkuse põhimõttest lähtudes ei esitata koosolekule tavaliselt mitte rohkem kui 1—2 põhiküsimust. Seda aga praktikas alati silmas ei peeta. Nagu näitas läbiviidud üldistus, ei ole Tartu ja Jõgeva rajooni mitmed kolhooside juhatused suutnud vältida koosolekute ülekoormamist liiga paljude küsimustega, eriti pisi- ja üksikküsimustega. Seda puudust nenditakse ka teistes kolhoosides (12, lk. 166, 13, lk. 18 jt.).

Päevakorra kinnitamise järel kehtestab üld-(volinike) koosolek kontsentreeritud ja asjaliku koosoleku pidamiseks oma töökorra. Koosoleku juhataja kohustuseks on tagada reglemendi täitmine. Reglement distsiplineerib koosolekust osavõtjaid, eriti seal esinejaid, nõuab igaühelt oma mõtete, ettepanekute lühidat, kontsentreeritud esitamist.

Kolhoosi kollegiaalsete haldusorganite (koosolekute) töö praktilise läbiviimise küsimused ei ole tavaliselt ei põhikirjas, sisekorra eeskirjades ega mujal normatiivselt reguleeritud. Kuid ka siin pakub kolhooside juhtimise ajalugu huvitavaid paralleele. Nii oli esimestes kollektiivmajandite põhikirjades tehtud katse lahendada üldkoosoleku juhtimise küsimusi. Gorski Põllumajandusliku Töökommuni põhikirja paragrahvis 27 on öeldud: «Üldkoosoleku juhatajaks valitakse iga kord eri isik väljastpoolt kommuuni nõukogu.» Lähtuti nähtavasti sellest, et kuna üldkoosolek on kõrgeim organ ja nõukogu (praegune juhatus) temale alluv aruandekohustuslik organ, siis seda kõrgeimat organit ei saa ka juhtida alluvasse, aruandvasse organisse kuuluvad isikud.

Hilisemad normatiivaktid ei sisalda sellekohaseid klausleid. Arvestades asjaolu, et juhatuse esimees on ühtlasi ka kolhoosi esimees, on alust arvata, et esimees võib juhatada kolhoosi kõrgemate haldusorganite (üld- või volinike koosoleku) tööd. Seda enam, et üldkoosoleku juhataja küsimus otsustatakse iga kord eraldi selle organi enda poolt. Õige pole aga esimehe poolt koosoleku juhatamine automaatselt oma ametikoha järgi.

Omaette küsimus on see, kas üldkoosoleku juhtimine on juhatuse esimehe poolt alati otstarbekas ja isegi võimalik. Kui 20.—30.-ndatel aastatel oli see võimalik ja kohati ka vajalik, siis tänapäeval tuleb sellele meie arvates reeglina eitavalt vastata. Oluliselt on tõusnud kolhoosnikute hariduslik ja kultuuriline tase, kolhoosis on küllalt kolhoosnikuid, kes tulevad koosoleku juhtimisega edukalt toime. Koosoleku enda poolt juhataja valimine kindlustab koosoleku tendentslike suundade vastu, vabastab esimehe muudeks toiminguteks, ennekõike koosoleku sisuli-

sest tööst aktiivseks osavõtuks. Esimehe sidumiseks koosoleku juhtimisega ei näe me ka mingit praktilist vajadust.

Samal ajal ei tähenda see sugugi üld- või mõne muu kolhoosnikute koosoleku juhataja osa alahindamist. Vastupidi — koosoleku juhataja osa on kaasaja kolhoosi kollegiaalsetes haldusorganites suurem kui kunagi varem ja seda eriti üldkoosolekul. Seepärast ei ole õige lasta koosoleku juhataja valimisel minna isevoolu teed.

Koosolekut võib juhtida asjatundlikult ainult isik, kes mõistab täielikult koosoleku eesmärki ja ülesandeid ning on huvitatud nende realiseerimisest. Kuid eelöeldust on veel vähe. Koosoleku juhatamiseks on vaja ka kogemusi ja isegi spetsiaalseid juhi omadusi. Tuleb ju siin ühel isikul juhatada masse, suunata nende tegevust ühtse eesmärgi nimel. Koosoleku juhataja ebaõnnestunud valimiseega kaasneb vähemalt koosoleku venimine, laialivalgusus, distsiplineerimatus ja aja raiskamine. Koosoleku juhatajast sõltub paljus nii koosoleku kestus kui ka selle töötulemuste väärtus ning sotsiaalne efektiivsus.

Kolhoosides on juurdunud praktika, et üldkoosolekut juhib selleks spetsiaalselt valitud tööpresiidium. Selle koosseisus oli varem 3—5 inimest, viimasel ajal aga kohati rohkem. Presiidium jagab omavahel tööülesandeid koosoleku töö läbiviimise alal. Eelkõige tähendab see juhataja ja sekretariaadi (sekretäri, protokollija) valimist presiidiumi hulgast.

Koosoleku töö läbiviimiseks presiidiumi valimine on kollegiaalse juhtimise ja kolhoosidemokraatia väljenduseks. See kriipsutab veel kord alla üldkoosoleku sõltumatust ja iseseisvust. I. Pavlov, lähtudes kolhooside praktikast ja ajakirjanduse hinnangust, peab üldkoosoleku juhtimiseks presiidiumi mittevalimist isegi kolhoosidemokraatia rikkumiseks (10, lk. 60). Meie arvates ei ole alati alust praktikale sellise hinnangu andmiseks. Üldkoosoleku töö korra, sealhulgas tema juhtimise, määravad mitmed momendid, nagu osavõtjate arv, arvatav koosoleku kestus, arutatavate küsimuste keerukus jmt. Töökoosolekul lihtsalt au pärast presiidiumi valimine on vastassuunaline liialdus ja sageli üsnagi levinud.

Praktikas esineb juhte, et üldkoosolekut juhib kolhoosi juhatus ilma üldkoosolekult selleks volitust saamata. Seda ei saa lugeda õigeks. Üldkoosolek on iseseisev kolhoosi juhtimisorgan ja seda juhib kolhoosnikute poolt valitud koosoleku juhataja või presiidium, selleks võib olla ka juhatus. Neil kaalutlustel ei ole otstarbekas ja õige valida koosoleku tööpresiidiumi ka neid, kes pole kolhoosi liikmed.

Koosoleku presiidiumi peaülesanne on kindlustada küsimuste sisulise arutelu häireteta läbiviimine. Koosoleku poolt valituna

ja selle usalduse kandjana on koosoleku presiidiumil ka teatud volitusi korra kindlustamisel. Siia võiks arvata koosolekust osavõtjatele, kes rivuvad korda, õiguse kutsuda korrale neid kõnelejaid, kes kalduvad kõrvale koosolekul arutatavatest küsimustest või lubavad endale jämedaid ja solvavaid väljendusi jne.

Koosoleku nõuetekohane juhatamine kohustab koosoleku juhatajat tagasi lükkama kõik selle, mis ei ole vahetult seotud antud koosoleku eesmärgiga, sõltumata sellest, kes seda materjali esitab ja kui huvitav see materjal ka ei oleks ja kus seda ka ei esitataks (sõnavõttus, ettepanekutes, otsuse projektis või mujal). Kui selline materjal võib huvi pakkuda mingist muust aspektist, siis tuleb see edasi anda kasutamiseks vastavatesse instantsidesse või vastavatele ametiisikutele, kuid seda ei ole otstarbekas läbi arutada koosolekul, mis on kokku kutsutud teiste küsimuste lahendamiseks. Erandina võib seda teha ainult koosoleku enda loal, mis sel juhul tähendaks juba koosoleku päevakorra täiendamist töö käigus. Põhimõtteliselt ei saa aga seda õigeaks pidada, sest eelnevalt mitteküllaldaselt ettevalmistatud materjalide arutamine loob ohu ennatlike otsuste vastuvõtmiseks või koosoleku ühepoolseks, ebaõigeks informeerimiseks.

Koosoleku juhatajal lasub ka ülesanne heita kõrvale argumentatsioon, mis on juba teada koosolekust ostvõtjatele või mis ei väljenda arutatava küsimuse kohta midagi uut. Koosoleku juhataja ei tohi lubada sõnavõtjatel kõrvale kalduda põhiteemast (päevakorrast) ega millegagi häirida arutelu asjalikku ja rahulikku õhkkonda. Eriti lubamatu on selle takistamata jätmine, kui sellega kaasneb reglemendi rikkumine. See võib näida koosolekust osavõtja õiguste rikkumisena. Kuid millegagi pole põhjendatud sundida koosolekust osavõtjaid kuulama pikki sõnavõtte, üldtuntud seisukohti ja muid tõesid, millel pole otsest seost koosoleku eesmärgiga. See tähendab mitte omada elementaarset ettekujutust inimsuhete psühholoogiast ja taktist, rääkimata koosoleku läbiviimise kultuurist ja arvukate kaasinimeste aja hindamisest, s.o. töö asjalikust organiseerimisest.

Täiesti põhjendatult juhib poola juhtimisteoreetik Z. Pietrasinki tähelepanu asjaolule, et veel praeguseni arvavad küllalt paljud, et esinemise (sõnavõtu, aruande, ettekande vmt.) lühidus toob kahju esineja autoriteedile, annab tunnistust ka mitteküllaldasest intelligentsist ja haridusest, mõtete ja teadmiste kasi-nusest. Tegelikult aga just keskpärased mõistused unustavad kõige kergemini peateema, ei oska eralduda kõrvalistest, ebaolulistest assotsiatsioonidest ja meenutavad grammofoniplaate, mis kord peale panduna peavad maha leierdama kogu sellele kirjutatu algusest lõpuni, omamata võimalust välja valida just vaja-

likke fragmente (14, lk. 382). Võidelda koosoleku sihipärase tööst koosolekute väärade traditsioonidega keskkonnas, pealegi kui seejuures apelleeritakse puutumatu teledele, on väga raske ja nõuab koosoleku juhatajalt suuri kogemusi ja takti.

Siinjuures on väga oluline arvestada kolhoosi koosolekute spetsiifikat, kus koosoleku juhatamisel võib liigne «administree- rimine» tuua ka olulist kahju. Kuid põhimõtteliselt tuleb eelöeldud arvestada ka kolhoosi koosolekutel.

Koosoleku juhataja peab olema koosoleku juhatamisel õiglane ja objektiivne. Mingil juhul ei tohi ta kuritarvitada oma seisundit. Koosoleku hea juhataja on koosoleku kui ideede genereerimise mehhanismi paindlik mootor. Ta peab oskama ja tahtma panna osavõtjaid mõtlema, ratsionaalselt väljenduma, algatust, initsiatiivi üles näitama.

Tähtsamaid koosoleku juhataja oskusi on säästa aega. Siinjuures ei tohi unustada, et mõtete kordamine raiskab mitte üksnes aega, vaid see häälestab kogu koosolekut passiivsusele, halvab tööpinget ja -meeleolu.

Nõuetekohane koosoleku käik nõuab peale esinemiste konkreetsuse ka seda, et esinemistest oleks kõrvaldatud kõik see, mis võiks häirida koosoleku käigu asjalikkust ja töömeeleolu. Sellistest häirivatest asjaoludest võiks nimetada näiteks küsimuse sisulisel arutamisel konkreetse, asjaliku argumentatsiooni asemel poleemikas lubamatute või ebasüüdsate võtete kasutamist. Muuhulgas võib nende hulka arvata oponentide isikliku diskrediteerimise, kus asja kohta käivad argumentid asendatakse isiku kohta käivate argumentidega (*argumentum ad rem* asemel *argumentum ad personam*). Tavaliselt leiab see aset demagoogilises vaidluses, kus oponentil asjakohaseid argumente lihtsalt ei ole. Selle all-liigina võiks näha oponentidele igasuguste «lipikute» külgeriputamist või sisulisest poleemikast kõrvalekaldumist kahtlustava varjundiga argumentatsiooni abil (näit.: «See on hea teoorias, aga mitte praktikas», «see ei vasta praktika vajadustele» jne.) (14, lk. 383).

Sellistel juhtudel on koosoleku juhatajal vaja sekkuda esinemisse. Samuti on see vajalik vaidluste tekkimise korral faktide üle. Faktid on asjaolud, mis vajavad kontrollimist, täpsustamist, kuid mitte poleemikat. Vaieldav võib olla ainult faktide esitamine, hindamine ja neist tuletatud järeldused.*

Koosoleku juhataja vastutab personaalselt koos protokollijaga koosoleku objektiivse protokollimise eest. Lootmata sekretärile

* Kollegiaalse arutelu mitmesugustele, tihti tähelepanemata jäävatele külgedele, aga ka kollegiaalse juhtimisstiili väärkallakutele juhib koomilises vormis tähelepanu näiteks Malai Ülikooli professor C. N. Parkinson — vt. 15 ja 16.

või stenografistile, peab koosoleku juhataja pidevalt jälgima ka protokollikeskuse tööd. Vajaduse korral teatab, kordab või formuleerib ta koosoleku ees täpselt ja arusaadavalt olulisemaid momente, eriti kui need puudutavad ettepanekuid või otsust.

Koosoleku juhataja peab maksimaalselt ära hoidma ka võimalused koosoleku kaudu läbi viia ühepoolseid, subjektiivseid lahendusi. Potentsiaalne võimalus selleks on koosolekutel alati olemas. Eriti suur on see võimalus massikoosolekutel. Võib väita, et vastutustundetute otsuste vastuvõtmise võimalused suurenevad proportsionaalselt osavõtjate arvuga. Õeldu tuleneb sellest, et mida vähem on kollegiaalse organi tööst osavõtjaid, seda rohkem tähelepanu osutab igaüks neist oma tööle juba sellepärast, et ta tunneb rohkem vastutust (17, lk. 62). Suures kollektiivis aga isiklik vastutus üha enam transformeerub ja ülekaalu saavad massi kui erilise sotsiaalse süsteemi uued integratiivsed omadused. Vastutustunnet ja sisulist põhjendatud otsustusvõimet selle struktuurelemendi integratiivsete omadustena sellekohases kirjanduses esile tõstetud ei ole.

Nagu igasugune juht, nii ei tohi ka koosoleku juhataja püüda koosolekul algatada kõiki mõtteid ise. Täiesti lubamatu on jätta tähele panemata mõnd koosolekust osavõtjat. Osav ja taktitundeline juht kutsub esile ja ergutab ka koosolekul algatusi, ideid rahva hulgast.

Koosoleku juhtimine peab olema sihikindel, asjalik ja korrektne. Tooni koosoleku üldisele tööstiilile annab koosoleku juhataja. Koosolekul tuleb püüda luua soodne psühhokliima. Põhjendatult on märgitud ajakirjanduses, et koosolek peab looma ja arendama meeldivaid ning huvitavaid kontakte. Siis kaob vajadus märkida kutsele «osavõtt kohustuslik», võtta allkirju koosolekule ilmutamise kohustusest teadasaamise kohta, vähenevad probleemid kvoorumi ümber. Kui koosolek on noomimise, karistamise ja «kohtupidamise» kohaks, siis ei suuda tavaliselt miski hoida üleval koosoleku loomingulist aktiivsust, osavõtjate mõtted rändavad kergesti kaugele ootuses kiiremini koju saada.

Nii üldkoosolekul, volinike kui ka juhatuse koosolekul on väga tähtis saavutada loov kodune õhkkond, kus kõik tunnevad end üheväärsetena, kus ühise mure ja rõõmu, mõtte ja meelega lahendatakse tähtsaid, koosolekut huvitavaid ja jõukohaseid küsimusi. Selle mõtte võttis juba nõukogude võimu algaastatel kokku M. I. Kalinin, öeldes, et väga oluline on saavutada kollegiaalse töö vormi korral küsimuse tasakaalukas, järelemõtlik ja kollektiivne läbiarutamine. Selleks peab iga sellest osavõtja olema mitte passiivne osavõtja, vaid looja, igaüks peab tundma, et ta on andnud oma osa, arvamuse, toetuse vastuvõetud kavadele. Selles nägi M. Kalinin kollegiaalse juhtimise tähtsat koostisosa

(18, lk. 8—9). Nagu iga töö juures, nii tuleb ka koosoleku juhtimise käigus püüda õhutada igas osavõtjas tahet anda ja leida parim lahendus, kasvatada, kultiveerida uhkustunnet igas liikmes üksmeelse ja hea kollektiivi üle.

Koosoleku juhataja ja kolhoosi juhatus peavad tagama õige ja printsipiaalse koosolekul esitatu hindamise ja arvestamise mitte üksi koosoleku käigus, vaid ka oma edaspidises töös. Ka siinkohal võiks meenutada M. I. Kalinini sõnu kogumikus «Reakolhoosnikust»: «Arutage koosolekutel, jagage oma arvamusi kolhoosnikutega, hea kolhoosnik vaidleb teiega, kuid, kui teda ära veenate, siis võitleb ta aktiivselt vastuvõetud otsuse täitmise eest» (19, lk. 7—8).

Koosoleku õhkkonda ja arutelu käiku mõjutab ka koosolekule küsimuse esitamise põhieesmärk. Kui koosolekule on küsimus esitatud selleks, et tagasi lükata mingi kontseptsioon, siis võib kohe alustada vastuargumentidega. Kui küsimuse päevakorda võtmise eesmärgiks oli teatud probleemide kooskõlastamine, siis tuleks alustada kokkulangevate momentide esiletoomisest. Samas on vaja täpselt formuleerida ka need küsimused, mis ei ole veel selged ja vajavad arvamuste vahetust ning lõplikku kooskõlastamist. See on oluliseks vahendiks koosolekust osavõtjate tähelepanu koondamisel tõesti arutust vajavale.

Õige seisukoha väljatöötamiseks on vaja saavutada kriitiline ja avameelne suhtumine kõne all olevasse probleemisse. Selleks on vaja hoiduda äärmustest ja rahulolust. Pakutud lahendisse negatiivse suhtumise korral ei ole õige piirduda lakooniliselt eitava, mahategeva suhtumisega. See oleks vastuolus meie kriitilise analüüsi ja mõtlemise põhinõudega. Pakutud lahendusega mittenõustumisel peab sellega kaasnema teine, positiivne, loov lahendus. Selliselt kriitiliste märkuste ja positiivsete ettepanekute kokkusobitamise kaudu leitaksegi kollektiivselt ühine optimaalne lahendus.

Nagu on leitud juhtimisalases kirjanduses, tuleb õige kollegiaalse juhtimise korral töötada kui ühtne brigaad, avalikult hüljates iga üksikisiku teadmiste suhtelise piiratuse, lastes «kõik meie teadmised läbi omalaadse veski». Lõpptulemusena võimaldab see välja valida õige tegutsemis-suuna (17, lk. 392—393).

Õigesti organiseeritud kollegiaalse juhtimisorgani töö ja tema sisemise funktsioneerimise demokratism võivad oluliselt kitsendada või hoopiski kõrvaldada kollegiaalsete organite tegevusega seotud mõningaid ebasoovitavaid kaasnähtusi. See annabki õiguse (näit. J. Drozdowicz) väita, et õige ja otstarbekas kollegiaalse halduse ja juhtimise organiseerimine vastavate alaliselt tegutsevate organite vormis on operatiivsem, kiirem ja sisuliselt õigem kui ainuisikuline juhtimine. Inimene, kelle ainukompetentsi on

antud tähtsate otsuste vastuvõtmine, pöördub tavaliselt arvamuse saamiseks rea spetsialistide poole, seejärel analüüsib nende arvamusi ja alles pärast seda võtab vastu otsuse. Seepärast nõuab ainuisikuline otsustamine ka pikka aega. Kuigi formaalselt on need ainuisikuliselt vastuvõetud otsused, on need sisuliselt samuti kollektiivsed. Erinevus on siin peasjalikult otsuse ettevalmistamise ja vastuvõtmise organisatsioonilistes vormides, aga samuti vastutuse jaotamises vastuvõetud otsuste õigsuse eest (vt. 14, lk. 132).

Tihti on küsimuse arutelu lõppeesmärgiks teatud ühtse seisukoha väljakujundamine ja vastuvõtmine. Otsustamine, nagu igaigune muu juhtimisfunktsioon, peab ka koosolekutel vastama nii sotsiaalse juhtimise üldnõuetele (kompetentsus, konkreetsus, asjalikkus ja asjatundlikkus jne.) kui ka kollegiaalse otsustamisprotsessi spetsiifilistele psühholoogia ja loogika nõuetele. See tähendab, et näiteks ka kolhoosi koosolek võib otsustada ainult neid küsimusi, milles ta on kompetentsem kui ükski teine organ või isik ja kus otsustaja kannab sisulist vastutust vastuvõetud otsuse õigsuse ja põhjendatuse eest. Küsimuse õige lahendus sõltub eelkõige sellest, kuivõrd objektiivselt ollakse informeeritud faktilisest olustikust, mil määral valdab otsustaja konkreetset ja usaldusväärset informatsiooni otsustatava probleemi kohta. Seda tuleb alati ja igas kollegiaalse juhtimise faasis vääramatult jälgida, vastasel juhul viib see lihtsalt kollegiaalse juhtimise asendamisele ainuisikulise suvalise juhtimisega.

Siinjuures on vaja koosoleku läbiviimisel alati silmas pidada, et kollegiaalses organis arutatava küsimuse õige lahendus leitakse erinevate, kohati aga täiesti vasturääkivate seisukohtade poolt ja vastuargumentide ning veendumuste kokkupõrkumise tulemusena. Iga kollegiaalse seisukoha väljakujunemise aluseks on alati kompromiss, selle dialektika. Teatud juhtudel võidakse kompromissi huvides minna väga kaugemale, kuid seda ainult üksikküsimuste, mitte aga tähtsate põhimõtteliste seisukohtade loovutamiseni. I. Druški ja E. Starosčiak toovad esile 4 võimalikku koosoleku otsuse (seisukoha) kujunemise varianti: 1) seisukohtade ühtsus teatud küsimuses algusest peale; 2) oponentide veenmine arutluse käigus; 3) oponentid ei veendu asja sisulises lahenduses, vaid nõustuvad lõpliku ettepanekuga teistel, probleemi enda olemust mittepuudutavatel kaalutlustel; 4) vähemus jääb oma arvamuse juurde, kuid allub lojaalselt enamuse tahtele (14, lk. 129).

On loomulik, et koosolekust osavõtjate arvamuste ühtsuse korral ei ole küsimuse arutelul põhimõttelist tähtsust. Kollegiaalse organi ülesandeks jääb sel juhul ainult fikseerida olukord. See ei pea kujunema kolhoosi koosoleku tüüpiliseks situatsiooniks; enam levinud on sisuline arutelu, optimaalse lahendi

valik. Kõige kaalukam on koosoleku töö, kui koosolekule esitatud küsimus arutatakse sisuliselt küllaldase põhjalikkusega läbi ja vastastikuste asjakohaste argumentide ja järeleandmiste teel jõutakse ühise igakülselt põhjendatud lahenduseni.

Kui kollegiaalse organi tegevuses hakkab domineerima kolmandana eeltoodud loetus nimetatud olukord (sisuline mitteveenmine; kompromiss küsimusest mööda minnes), siis see näitab, et teatud küsimustes sisuliselt üksmeelt ja kollegiaalsust ei ole. On arusaadav, et selline kompromiss ei sobi kokku kollegiaalsusega, muudab selle õõnsaks. Kollegiaalse organi edukaks funktsioneerimiseks on oluline õigesti hinnata olukordi, kus vähemus teatud omapoolsete asjakohaste argumentide jõul jääb oma seisukoha juurde, kuid lojaalselt allub enamuse taatele, sealhulgas igati aitab ühist otsust ellu viia, seda täita ja kontrollida. Kuigi teatud juhtudel on selliste olukordade kordumine signaaliks sisetest vastuolude ja isegi isiklike hõõrumiste olemasolust kollegiaalses organis, on see reeglina kollegiaalse organi ratsionaalse mõtlemise ja iseseisva otsustamise näitajaks ega vähenda organi töö efektiivsust. Seega peaks ka kolhoosisiseses kollegiaalses juhtimises küsimuste sisulise arutelu ja otsustuse tegemisel tüüpiline olema osavõtjate veenmine arutelu käigus (p. 2) ja veenmata vähemuse lojaalne allumine enamusele (p. 4). Ülejäänud olukorrad võiksid esineda erandina, üldse ei võiks kohta olla osavõtmatusel, apaatial, ükskõiksusel.

Oluline on kollegiaalses organis alati enne lõplikku seisukohavõtmist ära kuulata ka nende isikute arvamused, kes hakkavad võimalikku otsust täitma. Seda peetakse oluliseks abinõuks otsuse reaalse täitmise saavutamisel (20, lk. 46).

Juhatuse poolt otsuste vastuvõtmise aluseks võivad olla, silmas pidades juhatuse kompetentsi kompleksust, väga erinevad faktilised asjaolud, juriidilised faktid ja normatiivsed ettekirjutused.

Eriti tuleb otsustamisel rõhutada vastavatest õigusaktidest juhindumise vajadust. Vastasel korral võetakse vastu ebaseaduslik otsus. Selle reegli vastu eksitakse kolhoosides veel lubamatult sageli. Põhjusi on siin mitmesuguseid. Neist olulisematena tuleks märkida 1) vajaliku põllumajandusalase seadusandluse kodifitseerimatust, aktide paljusust ja laialipillatust; 2) vasturääkivusi seadusandluses; 3) õigusnormide vananemist; 4) õigusnormide mitmetundmist (millel omakorda on rida põhjusi); 5) tahtlikku ja teadlikku õigusnormide ignoreerimist.

Ainult juhindudes vajalikest konkreetset antud küsimust reguleerivatest aktidest ja kohaldades neid täie vastutustundega oma majandi hea käekäigu eest loominguiliselt oma kolhoosi spet-

siifilistele oludele ja konkreetsetele asjaoludele, kindlustab koosolek seaduslike ja põhistatud otsuste vastuvõtmise.

Koosoleku lõpul tuleb kooslijaid lühidalt informeerida koosoleku läbiviijate poolt koosolekul tehtud järeldustest, kui aga on vaja vastu võtta otsust, siis peab hääletuse kord olema määratud koosoleku reglemendiga või kehtestatud enne arutelu algust. Eriti on see oluline ühes küsimuses erinevate ettepanekute laekumise korral. Algul hääletatakse üksteist välistavad ettepanekud, kuivõrd neist ühe vastuvõtmine teeb üleliigseks ettepanekute hääletamise, mis puudutavad parandusi või muudatusi tagasilükatud ettepanekus. Ettepanekute hääletamisel, mis täpsustavad või täiendavad põhiettepanekuid, võivad need koosolekust osavõtjad, kelle põhiettepanek tagasi lükati, ühineda ettepanekutega, mis on lähedasemad nende kollegiaalsele seisukohale.

Kolhoosi kollegiaalsete organite töös ei ole leidnud nimetamisväärtset rakendamist otsuse vastuvõtmine küsitluse teel. Kõne alla tuleb see juhatuse kompetentsi kuuluvate üksikute, erakorraliste ja operatiivsust nõudvate ning lihtsamate küsimuste lahendamisel erandkorras. Kolhoosi juhatuse töö vormina säilitab küsimuste otsustamine küsitluse teel oma negatiivsed küljed. On arusaadav, et sel juhul kaotab küsimuse otsustamine rea kollegiaalse arutamise ja otsustamise positiivseid külgi. Muuhulgas välistab see peaaegu täielikult arvamuste vahetuse otsustavates küsimustes. Tavaliselt taandub küsitelu seisukoht lakoonilisele «ei»-le või «ja»-le, s.o. äärmustele, mis kaugeltki alati ei ole õige ja võimalik. Puudub võimalus vastastikuseks kompromissiks, kuna see nõuaks korduvat küsitlemist, mis aga praktiliselt pole mõeldav. Samuti välistab see salajase hääletamise. Seetõttu tuleb ka kolhoosis küsimuste lahenduse küsitlusmeetodit rakendada väga ettevaatlikult. Vajaduse korral tuleb kaaluda sellekohaste, s.o. erilist operatiivsust nõudvate küsimuste andmist kolhoosi juhatuse esimehe või tootmisjuhi ainukompetentsi, kes siis ainuisikuliselt ka vastutab vastuvõetud otsuse õigsuse eest. Ka sel juhul jääb tal alati võimalus konsulteerida juhatuse liikmete, kolhoosnikute ja tootmisjuhtidega. Kindel vastutus on aga õige lahenduse tagatiseks. Vajaduse korral kontrolli ja järelevalve tugevdamiseks üksikute probleemide ainuisikulise lahendamise üle võib kollegiaalne organ kehtestada korra nende hilisemaks kollegiaalseks läbivaatamiseks järjekordsel korralisel juhatuse koosolekul (otsuse vastuvõtmisest küsitluse teel tarbijate kooperationsiooni kollegiaalsete organite poolt vt. P. Kopõtov — 4, lk. 97).

Vaatamata kollegiaalse juhtimise suurtele eelistele ainujuhtimise ees on ka temale kui sotsiaalsele nähtusele omased teatud puudused. Sotsiaalse juhtimise uurimine peaks need maksimaal-

selt tuvastama, et teadlikult neist hoiduda. Teatavasti põhilisteks ja sagedamini avalduvateks kollegiaalse juhtimise puudusteks on 1) asjalikkuse nõrgenemine või puudumine; 2) oht formalismi ja bürokratismi süvenemiseks; 3) vastutusetus; 4) pealiskaudsus (vt. lähemalt E. Starosčiak — 14, lk. 122); 5) juhtimise apersonifitseerumine; 6) kollegiaalsusega liialdamine. Viimasele asjaolule juhtis omal ajal tähelepanu juba V. I. Lenin, nimetades seda suurimaks paheks juhtimises.

Kollegiaalsete juhtimisorganite normaalse tegevuse tagamiseks on vaja osutada nende organite funktsioneerimise seaduspärasuste avaldustele pidevat tähelepanu. Ka kolhoosides on vaja rakendada kollegiaalsete organite tegevuses esinevate puuduste vältimiseks mõningaid organisatsioonilisi abinõusid. Neist võiks siinkohal nimetada:

1) kollegiaalse organi koosseisu piiramine hädavajaliku miinimumini, sest mida väiksearvulisem on kollegiaalse organi koosseis, seda enam häireteta ta võib funktsioneerida, seda väiksem on ka tema tegevuseks vajaliku bürootöö maht;

2) selline otsuste ettevalmistus, mille puhul õiged ettepanekud muutuksid tähelepandavamaks ja kollegiaalne organ osutaks tähelepanu tõeliselt vaieldavatele seisukohtadele;

3) sellise ülesannete jaotuse läbiviimine kollegiaalses organis, et oleks võimalik kehtestada iga kollegiaalse organi liikme personaalne vastutus vastavalt tema positsioonile kollegiaalses organis. Ka sellele asjaolule juhtis omal ajal tähelepanu V. Lenin, tähenudades, et iga juhul ja erandita kõikidel asjaoludel peab kollegiaalsusega kaasnema iga isiku kõige täpsema vastutuse kehtestamine kindlalt piiritletud töö eest. Vastutamatus, mida varjatakse vihjetega kollegiaalsusele, on suurim pahe (21, lk. 403).

Saksa teadlaste poolt 500 mitmesuguse koosoleku töö analüüsimine näitas, et levinumaiks vigadeks koosolekute ettevalmistamisel ja läbiviimisel on: a) liiga suur osavõtjate arv (mitteküllaldane osavõtjate arv esineb väga harva); b) halvasti valitud koosoleku läbiviimise aeg; c) koosoleku läbiviimise ebaõige kord, sealhulgas otstarbetu küsimuste läbivaatamise järjekord; d) protokollide puudumine, kuigi oli vaja seisukohti ja otsuseid täpselt fikseerida; e) koosoleku aja ebaõige kasutamine, eelkõige liigse, sealhulgas ebakohase jutuaajamise arvel (vt. F. Aunapuu — 22, lk. 145—146).

Tutvumine Jõgeva ja Tartu rajooni kolhooside üldkoosolekute, volinike ja juhatuse koosolekute tööga näitas, et koosoleku töö puudustena esinevad lisaks eelnimetatuile veel:

- a) koosolekule liiga suure arvu küsimuste esitamine, päevakorra ülekoormamine; eelkõige siit ka koosolekute «üleküllus»;
- b) koosolekule pisi- või üksikküsimuste esitamine selle

asemel, et seal arutada põhimõttelisi, kompleksseid ja strateegilisi küsimusi;

c) koosoleku puudulik ettevalmistamine; otsuse projektide peaaegu täielik puudumine;

d) koosolekupoolne probleemi nõrk sisuline käsitus, pealiskaudsus;

e) ebatäpne otsuste sõnastus, nõrk kontroll nende täitmise üle.

Kollegiaalse juhtimisorgani passiivsust ja ta vähest sotsiaalset efektiivsust mõjustab muuhulgas ebaõnnestunud komplekteeritud juhtimisorgani koosseis. Nagu näitavad tähelepanekud, vaikivad koosolekul eelkõige:

a) Isikud, kes on ennast millegagi kompromiteerinud, kardavad seetõttu vastulööki või kellel ei ole esinemiseks moraalselt õigust; väljakujunenult muutub see mentaliteediks: ära puutu sa mind, mina ei puutu sind.

b) Isikud, kes on madala haridusliku ja intellektuaalse tase-mega; tavaliselt tuleneb siit ka kartus avalikult esineda, eriti suuremal koosolekul. See on täiesti inimlik, mistõttu ei või lubada sellesse pahatahtlikku ja ükskõikset suhtumist, vaid inimestel tuleb aidata sellest üle saada.

c) Isikud, kel puuduvad sellekohased kogemused konkreetsete ülesannete mittesaamise, ülesannete oskamatu jagamise tõttu, seega isikud, kel puudub juhtimispraktika.

d) Printsii-bitud isikud või isikud, kes ei tunne huvi kollektiivi probleemide vastu ja kel ei ole küllaldaselt sotsiaalset vastustunnet.

Koosoleku sotsiaalsele efektiivsusele avaldavad mõju ka ebatervete meeleolude levik, sealhulgas koosolekute osa alahindamine, vastuvõetud otsuste ja tehtud ettepanekute täitmata või neile reageerimata jätmine, kriitiliste märkuste ilmne mittesallimine, madal kollektiivse organi arengutase (madal ülesannete, vastutuse tunnetamine, väärtuste ebaõige orientatsioon jmt.). Koosoleku töö õigel korraldamisel on juhitud tähelepanu ka ohule, mis tuleneb tendentsliku, ebaobjektiivse või lihtsalt ebaõige kriitika või muu informatsiooni pealejäämisest, eriti kui see puudutab autoriteetseid, mitteametlikes ringkondades hinnatud inimesi. Viimati öeldu tuleneb sellest, et sel juhul astub ametliku juhtimisliini vastu eriti tugevalt informaalne (mitteametlik) sotsiaalse juhtimise mehhanism. Juhtimise teaduslikul korraldamisel tuleb maksimaalselt lähendada juhtimise ametlik ja mitteametlik külg.

Kolhoosi kollegiaalsete juhtimisorganite töö organisatsiooniliste aluste edasine uurimine, sellealase praktika üldistamine, eksperimenteerimine on reserviks kolhoosisisese juhtimise paran-

damisel. Juhtimisteaduse, sotsioloogia ja sotsiaalpsühholoogia saavutuste rakendamine kolhoosisiseses juhtimises aitab tõsta kolhoosi kollegiaalsete juhtimisorganite osatähtsust ja sotsiaalset efektiivsust kolhoosisiseses juhtimises.

KIRJANDUS

1. Дж. Л. Морено. Социометрия. Экспериментальный метод и наука об обществе. Подход к новой политической ориентации. Перевод с английского. Изд-во иностранной литературы, М., 1958.
2. П. М. Керженцев. Принципы организации. Избранные произведения. Изд-во «Экономика», М., 1968.
3. В. К. Васенин. Сессии местных советов. Изд-во «Юридическая литература», М., 1968.
4. П. А. Копытов. Корреспонденция и делопроизводство в потребительской кооперации. Изд-во «Экономика», М., 1967.
5. Ф. Э. Дзержинский. Избранные произведения в двух томах. Изд-во политической литературы, М., 1967.
6. Л. И. Вартамян, Я. З. Лившиц, К. Г. Митяев, В. А. Цикулин. Делопроизводство. Изд-во «Просвещение», М., 1964.
7. Г. Х. Попов. Техника личной работы. Изд-во «Московский рабочий», М., 1966.
8. Kolhoosi (põllumajandusliku artelli) näidispõhikiri. Projekt. «Rahva Hääl» 25. aprill 1969.
9. М. Н. Тарасенко. Исполнение решений местных советов. Изд-во «Юридическая литература», М., 1968.
10. И. В. Павлов. Правовые формы управления делами в колхозах. Гос. изд-во юридической литературы, М., 1955.
11. Г. С. Башмаков. Правовое регулирование внутреннего распорядка в колхозах. Госюриздат, 1960.
12. Колхоз — школа коммунизма для крестьянства (комплексное социальное исследование колхоза «Россия»). Изд-во «Мысль», М., 1965.
13. F. Komarov. Kolhoosi juhtimine. Eesti Riiklik Kirjastus. Tallinn, 1951.
14. Е. Старосьцяк. Элементы науки управления. Изд-во «Прогресс», М., 1965.
15. С. N. Parkinson. Parkinsoni seadus ja teisi administratiivseid uurimisi. «Loomingu» raamatukogu», 1960, nr. 36 (148).
16. С. N. Parkinson. Parkinsoni kolmas seadus. «Loomingu» raamatukogu», 1965, nr. 23 (395).
17. Наука — техника — управление. Интеграция науки, техники и технологии, организации и управления в Соединенных Штатах Америки. Перевод с английского. М., 1966.
18. М. И. Калинин. Выборы и советская демократия. М., 1950.
19. М. И. Калинин. О рядовом колхознике. Партиздат, 1933.
20. Вопросы организации производства в США. Отчет бригады английских специалистов по вопросам организации производства о поездке в США в 1953 г. Изд-во иностранной литературы, М., 1956.
21. V. I. Lenin. Teosed. 29. kd. Eesti Riiklik Kirjastus. Tallinn, 1955.
22. Ф. Ф. Аунапу. Что такое управление. (Записки директора предприятия). Изд-во «Экономика», М., 1967.

ОБ ОРГАНИЗАЦИОННЫХ ОСНОВАХ РАБОТЫ КОЛЛЕГИАЛЬНЫХ ОРГАНОВ УПРАВЛЕНИЯ (СОБРАНИЙ) КОЛХОЗА

Л. Саарнитс

Резюме

В целях выполнения с максимальной эффективностью возложенных на общее собрание, собрание уполномоченных и собрание правления уставных прав и обязанностей следует каждое собрание подготавливать и проводить со знанием дела. Это требует соблюдения определенных организационных правил, организационных способностей и знания основ социального управления.

Прежде всего следует определить цель (цели) самого собрания. Задачами ответственного лица за проведение собрания являются:

- 1) выработка плана подготовки и проведения собрания;
- 2) определение задач между помощниками; организация реализации плана;
- 3) контроль за выполнением плана и введение нужных корректив.

В статье дается примерный перечень реквизитов, включенных в план организационно-технических мероприятий по обслуживанию общего собрания колхоза. Выдвигаются предложения по подготовке и проведению колхозных собраний как коллегиальных органов внутриколхозного управления. Автор высказывается мнение в пользу более тщательного выбора участников из действий коллегиальных органов внутриколхозного управления, за применение средств оргтехники для повышения социальной эффективности работы.

Автор анализирует практику назначения докладчиков, практику подготовки докладов и отчетов, порядка выслушивания отчетов, опираясь на высказывания В. И. Ленина и Ф. Э. Дзержинского, на основные идеи теории социального и внутриколхозного управления. Особое внимание уделяется обоснованию необходимости более содержательного предварительного и непосредственного информирования участников собраний по основным вопросам. Автор делает вывод, что порядок информирования членов коллегиальных органов внутриколхозного управления и реквизиты отчета правления колхоза следует зафиксировать в «Положении о собраниях» или в другом соответствующем внутриколхозном нормативном акте.

Необходимым элементом подготовки собрания является

предварительное составление проекта решения. Вместе с повесткой собрания колхозникам следует сообщить по различным личным и массовым коммуникационным каналам нужные предварительные данные по вопросам, подлежащим обсуждению коллегиально, чтобы колхозники могли подготовиться и по существу высказать свое мнение по основным вопросам колхозной жизни.

Автор рассматривает отдельные вопросы открытия собрания, принятия повестки дня, регламента собрания и непосредственного руководства собранием.

Подчеркивается особое место руководителя собрания для достижения целей собрания, создания творческой атмосферы и оптимального режима для генерирования новых идей. В этих целях рассматривается неформальный механизм выработки управленческих решений в коллегиальных органах управления. Автором рассматривается также порядок принятия решения, в том числе и в порядке опроса.

В заключение автор высказывает некоторые соображения по наиболее распространенным общим недостаткам коллегиального управления в колхозах. Также делается попытка выяснить наиболее распространенные недостатки колхозных собраний на основании общей теории социального управления и по данным конкретно-социологического исследования колхозов в двух районах республики.

Автор считает, что исследование организационных основ работы коллегиальных органов внутриколхозного управления является резервом повышения их роли и социальной эффективности в системе органов внутриколхозного управления.

OMANDUSÕIGUSE JA OMANDIÕIGUSE TERMINOLOOGIAST

Õigustead. kand. P. Kask

Tsiviilõiguse ja -protsessi kateeder

Erialase terminoloogia kujundamisel on oluliseks põhimõtteks, et erinevate nähtuste tähistamiseks tuleb kasutada erinevaid termineid. Sellest nõudest kinnipidamine on alati olnud vajalik täpseks ja ühemõtteliseks väljendumiseks erialases kirjanduses, eriti teaduslikus töös. Kaasaegse informatsiooniteenistuse areng, perfokaartide ja matemaatiliste võtete üha laialdasem kasutamine nii teoreetiliste kui ka praktiliste küsimuste lahendamisel on muutnud selle põhimõtte järgimise aga täiesti vältimatuks.

Juriidilises terminoloogias on esitatud põhimõtte rakendamisel üheks aktuaalsemaks ja komplitseeritumaks küsimuseks o m a n d u s s u h e t e õigusliku reguleerimisega seotud terminite õige kasutamine. Komplitseeritust põhjustab siin asjaolu, et senini puudub meil ühtne arusaamine nähtustest, mille tähistamiseks kasutatakse käibelolevaid termineid. Võib kohata ka üksikute terminite harjumuslikku ebaõiget kasutamist ja üldse ükskõikset suhtumist juriidilise terminoloogia puhtusse. Tulemuseks on, et ühe nähtuse tähistamiseks kasutatakse tihti erinevaid termineid, kusjuures neidsamu termineid kasutatakse ka teiste nähtuste tähistamiseks. Õeldu kehtib eeskätt terminite o m a n d u s, o m a n d, o m a n d u s õ i g u s ja o m a n d i õ i g u s kasutamise kohta.

Kui jälgida eestikeelset erialast kirjandust,¹ siis ilmneb, et kahte esimest märgitud terminitest — o m a n d u s ja o m a n d

¹ Vt. näit. M. M. Agarkov, S. N. Bratus, D. M. Genkin, V. I. Se-rebrovski, Z. I. Škundin. Tsiviilõigus I. Tartu, 1947, lk. 287—374; V. Kelder. Kolhoosiõigus. Tallinn, 1965, lk. 79—102; H. Metsa. Isiklik omand ja isiklik tarbimine. Tallinn, 1966, lk. 5—12.

— kasutatakse kord omandussuhete tähistamiseks, kord asja (vara)² tähistamiseks, mis on omandussuhete objektiks. Kummas tähenduses on neid termineid konkreetsel juhul kasutatud, seda on lugejal raske ja kohati isegi võimatu mõista. Samasugune olukord on terminitega omandusõigus ja omandiõigus, sest neid mõlemaid kasutatakse nii õigusnormide ja nende kogumi (objektiivse õiguse) tähistamiseks, millega reguleeritakse omandussuhteid, kui ka omandusõigussuhte õigustatud subjektile kuuluva käitumisvõimaluse (subjektiivse õiguse) tähenduses.³

Tekkinud terminoloogilistest raskustest ülesaamiseks on olemas üks väljapääs — hakata põhjendatult ja süsteemikindlalt kasutama termineid omandus, omand, omandusõigus ja omandiõigus, et igaüks neist tähistaks vaid üht nähtust ja sellele vastavat mõistet.

Milline on siis nende terminite põhjendatud ja süsteemipärane kasutamine, milliseid nähtusi ja mõisteid peab neist terminitest igaüks tähistama?

Venekeelses erialases kirjanduses ja seadusandluses kasutatakse kõne all olevate ühiskondlike suhete tähistamiseks termineid *собственность* ja *отношения собственности*, kusjuures neid suhteid määratletakse tsivilistide hulgas ühe kõige enam tunnustatud leidnud seisukoha järgi kui tootmisvahendite ja tarbeesemete (s.t asjade, vara) valdamise, kasutamise ja käsutamise alal ajalooliselt väljakujunenud ühiskondlike suhete kogumit.⁴ Nende ühiskondlike suhete objektiks on asjad, vara, mille tähistamiseks vene keeles kasutatakse samuti terminit *собственность*.⁵

² Terminit «asi» kasutatakse materiaalse maailma osa, eseme (osade, esemete, nende kogumi) tähistamiseks. Samas tähenduses kasutatakse siin ka terminit «vara». Tegelikult on «vara» tsiviilõiguslik tähendus laiem ja see hõlmab tsiviilõigussuhte subjekti kogu aktiiva ja passiva, s.t. peale asjade ka varalised nõudeõigused ja võlakohustused. Omandussuhete õigusliku reguleerimisega seoses kasutatakse aga terminit «vara» tavaliselt asja (asjade, nende kogumi) tähenduses.

³ Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Konstitutsioon (Põhiseadus) § 10; Eesti NSV tsiviilkoodeks, §-d 95—161; M. M. Agarkov, S. N. Bratus, D. M. Genkin, V. I. Serebrovski, Z. I. Škundin. Tsiviilõigus I. Tartu, 1947, lk. 287—374; H. Rink. Isikliku omandi olemusest nõukogude tsiviilõiguses. Õigusteaduslikke töid (artiklite kogumik). Tartu, 1964, lk. 97.

⁴ Д. М. Генкин. Право собственности в СССР. 1961, стр. 14—15; Ю. К. Толстой. Понятие права собственности. «Проблемы гражданского и административного права». Изд-во ЛГУ. 1962, стр. 153; Советское гражданское право, т. I. 1965, стр. 252.

⁵ Советское гражданское право, т. I. 1959, стр. 341; С. Н. Братусь. Предмет и система советского гражданского права. 1963, стр. 25; «Основы гражданского законодательства Союза ССР и союзных республик» ст. 23 и ст. 24; «Гражданский кодекс Эстонской ССР» ст. 104 и ст. 107.

Eesti keeles on olukord mõnevõrra teine, sest sõnale *собственность* vastab siin kaks sõna: *omandus* ja *omand*. Sellest tingituna langeb eesti keeles ära vajadus vastavate ühiskondlike suhete ja nende suhete objekti tähistamiseks kasutada üht ja sama terminit, nagu seda tehakse vene keeles terminiga *собственность*. Otsustamist vajab aga küsimus: kummaga märgitud sõnadest tähistada erialase terminina ühiskondlikke suhteid, kummaga nende ühiskondlike suhete objekti. Kas tunnistada neid ühiskondlikke suhteid tähistavateks terminiteks *omandus* ja *omandussuhe* või *omand* ja *omandisuhe*?

Kui otsustada küsimus viimastena märgitud sõnade — *omand* ja *omandisuhe* — kasuks, siis oleks loogiline, et nende ühiskondlike suhete objekti tähistamiseks tuleks kasutada terminina teist sõna — *omandus*. Kuid milline on nende sõnade üldkeeleline tähendus ja kasutamine eesti keeles?

Pöördume selles küsimuses selguse saamiseks meie õigekeelsuse sõnaraamatute poole. Nii «Väikeses õigekeelsuse sõnaraamatus»⁶ kui ka «Õigekeelsuse sõnaraamatus»⁷ on kirjutatud, et *omandus* on «omandiks olemine, kuuluvuses olemine» ja *omand* on «see, mida omatakse, mis kellelegi kuulub.» Siit nähtub, et sõnaga *omandus* tähistatakse teatud liiki ühiskondlikke suhteid, sest omandiks olemisest, kuuluvuses olemisest saab kõnelda ainult inimestevahelistes suhetes. Et omandiks nimetatakse neis sõnastikes seda, mida omatakse, mis kellelegi kuulub, siis tuleb sellest aru saada nii, et *omand* on nende ühiskondlike suhete objekt, see, mille puhul tekivad eespool märgitud ühiskondlikud suhted.

Pidades silmas põhimõtet, et erialaste terminite kujundamisel tuleb arvestada nii vastaval erialal kui ka keeleteaduses väljakujunenud seisukohti, ei saa pidada õigeks, et asja (vara) valdamise, kasutamise ja käsutamise ühiskondlike suhete kogumit tähistavate terminitena kasutatakse sõnu *omand* ja *omandisuhe* ning nende suhete objektina sõna *omandus*. See tähendaks erialaste terminite kujundamist vastupidises tähenduses nende sõnade üldkeelelisele tähendusele, millisele talitusviisile ei ole käesoleval juhul võimalik leida ühtki kaaluvat põhjendust. Siit saab teha vaid ühe järelduse: märgitud ühiskondlike suhete tähistamiseks tuleb kasutada erialase terminina sõna *omandus* ja selle teisendvormina *omandussuhe* (vene keeles *собственность* ja *отношение собственности*) ning nende ühiskondlike suhete (omanduse, omandussuhete) objekti (kellegi

⁶ Väike õigekeelsuse sõnaraamat. Tallinn, 1953, lk. 190.

⁷ Õigekeelsuse sõnaraamat, Tallinn, 1960, lk. 457.

omanduses olevat asja, vara) tähistava terminina sõna o m a n d (vene keeles samuti *собственность* nagu omanduse vastegi).

Võidakse küsida: kas on vaja omanduse (omandussuhete) objekti tähistamiseks kasutada veel spetsiaalset terminit o m a n d, kas selleks ei piisa nimetusest a s i, v a r a? Sellele küsimusele vastates tuleb juhtida tähelepanu eelkõige sellele, et omandiks saab nimetada ainult niisugust asja (vara), mis on kellegi omanduses, mis kellelegi kuulub. Kõik asjad (vara) ei ole alati kellegi omanduses (nii näit. on ookean ja selles sisalduvad loodusrikkused asjad (vara), kuid need ei ole kellegi omanduses). Järelikult on nende terminite maht erinev. Termin o m a n d osutub paratamatult vajalikuks, et lühidalt väljendada konkreetse asja (vara) kellegi omanduses olemise fakti, et asjast (varast) kõneldakse konkreetsel juhul just sellest aspektist lähtudes.

Siinkohal ei ole enam tarvidust põhjendada üksikasjalisemalt erinevate nähtuste erinevate terminitega tähistamise vajadust, seda, et omandussuhete ja nende suhete objekti mõlema tähistamiseks ei saa kasutada ainult ühte käsitletavatest terminitest (o m a n d u s t või o m a n d i t) ega ka mõlemaid neid termineid (o m a d u s t ja o m a n d i t) korraga. Seoses sellega märkigem vaid, et viidatud õigekeelsuse sõnaraamatutes ja mõnedes teistes sõnastikes⁸ väljendatud seisukohad, nagu võiks sõnu o m a n d u s ja o m a n d kasutada ka ühesuguses tähenduses, on täiesti vastuvõetamatud erialase terminoloogia aspektist ning vastukäivad ka õigekeelsuse sõnaraamatutes endis väljendatud keelepõhimõtetega.

Terminite o m a n d u s ja o m a n d erinevas tähenduses õigele kasutamisele on pandud alus Eesti NSV Konstitutsioonis. Selles kasutatakse terminit o m a n d u s järjekindlalt omandussuhete tähenduses ning o m a n d i t nende ühiskondlike suhete objekti, s.t. kellegi omanduses oleva asja (vara) tähistamiseks. Andes o m a n d u s e l e ja o m a n d i l e kummalegi erineva tähenduse, ei võimalda Eesti NSV Konstitutsioon neid termineid samastada ega teineteise asemel meelevaldselt kasutada. Sama põhimõtet terminite o m a n d u s ja o m a n d kasutamisel on järgitud ka «Eesti NSV tsiviilkoodeksis», «Eesti NSV abielu- ja perekonnakoodeksis» ning muudes seadusandlikes aktides ja enamikes viimaste aastate erialastes töodes.

Ka terminite o m a n d u s õ i g u s ja o m a n d i õ i g u s kasutamisel tuleb lähtuda erinevate nähtuste erineva tähistamise vajadusest. See saab meile mõistetavaks eriti siis, kui vaatleme

⁸ K. Kann, E. Kibbermann, F. Kibberman, S. Kirotar. Eesti-saksa sõnaraamat. Tallinn, 1964, lk. 499; J. Tam m. Eesti-vene sõnaraamat. Tallinn, 1965, lk. 353; Eesti inglise sõnaraamat. Koostanud J. Silvet, Tallinn, 1965, lk. 241.

omanduse (omandussuhete) õigusliku reguleerimise toime mehhanismi ja selle tulemusena tekkivaid nähtusi.

Omanduse (omandussuhete) kui ühe osa ühiskondlike suhete õiguslik reguleerimine toimub ühiskondlike suhete õigusliku reguleerimise üldise skeemi järgi: ühiskondlikke suhteid reguleeritakse õiguslikult õigusnormidega (õigusega objektiivses tähenduses, objektiivse õigusega); õigusliku reguleerimise tulemusena omandab reguleeritav ühiskondlik suhe õigussuhte vormi; õigussuhtes on õigustatud subjekt(id) ja kohustatud subjekt(id); õigussuhte õigustatud subjektile kuulub õigusnormide alusel teatud käitumise võimalus (õigus subjektiivses tähenduses, subjektiivne õigus), mis seisneb võimaluses sooritada teatud positiivseid tegusid ja nõuda sellele vastavat käitumist kohustatud subjektilt (delt); õigussuhte kohustatud subjektidel lasub õigusnormide alusel teatud käitumise kohustus, mis seisneb teatud positiivsete tegude sooritamises või teost hoidumises vastavalt subjektiivse õiguse iseloomule; see, millele on suunatud õigussuhte õigustatud subjekti käitumise võimalus (subjektiivne õigus) ja kohustatud subjekti käitumise kohustus moodustab õigussuhte objekti, ühtlasi on see objekt ka õigustatud subjekti käitumisvõimaluse (subjektiivse õiguse) ja kohustatud subjekti käitumiskohustuse objektiks.

Nagu esitatust ilmneb, on meil seoses ühiskondlike suhete õigusliku reguleerimisega tegemist mitme erineva ühiskondliku nähtusega, millest igaühel on oma kindlalt piiritletud tähendus. Kõik need nähtused esinevad ka omanduse (omandussuhete) õiguslikul reguleerimisel.

Omanduse (omandussuhete) õiguslikul reguleerimisel on ka teatud omapära, mis tuleneb reguleeritavate ühiskondlike suhete (omanduse) spetsiifikast. Nimelt tekib omandussuhete (kui asja, vara valdamise, kasutamise ja käsutamise ühiskondlike suhete kogumi) õigusliku reguleerimise tulemusena omandusõigussuhte õigustatud subjekti juriidiliselt tagatud käitumise võimalus (subjektiivne õigus), mis seisneb võimaluses vallata, kasutada ja käsutada omanduse (omandussuhete) objektiks olevat asja (vara) ning nõuda sellele vastavat käitumist kohustatud subjektidelt. Omandusõigussuhte õigustatud subjekti kolme esimesena näidatud käitumise võimalust nimetatakse vastavalt valdamisõigustuseks, kasutamiseõigustuseks ja käsutamiseõigustuseks ning need moodustavad selle subjektiivse õiguse peamise sisu.

Omandust (omandussuhteid) reguleerivate õigusnormide kogumi ja selle reguleerimise tulemusena tekkiva subjektiivse õiguse omavaheline sisuline erinevus lubab täie veendumusega öelda, et nende kummagi tähistamiseks on vaja ka erinevaid ter-

mineid. Ei ole millegagi põhjendatav, et nende mõlema nähtuse käsitlemisel tuleks kasutada kord terminit *omandusõigus*, kord *omandiõigus*. Hoopiski taunitav on nende terminite meelevaldselt juhuslik kasutamine. Seega seisneb kogu küsimus tegelikult valikus: kumba märgitud terminitest kasutada omandust (omandussuhteid) reguleerivate õigusnormide (nende kogumi) tähistamiseks, kumba selle reguleerimise tulemusena tekkiva subjektiivse õiguse tähistamiseks?

Selle küsimuse otsustamisel ei ole õige toimida suvaliselt, vaid mingi objektiivselt eksisteeriva kriteeriumi alusel, mis viitab valitud terminite sisulisele tähendusele. Niisuguseks kriteeriumiks on nende nähtuste (omandust reguleeriva õigusnormide kogumi ja selle reguleerimise tulemusena tekkiva subjektiivse õiguse), mille tähistamiseks valime termineid, seos nende nähtustega, mille terminite suhtes on põhjendatud seisukoht eespool juba võetud (omandusega ja omandiga). Teisiti väljendudes: käsitletavate nähtuste tähistamiseks valitud terminid peavad peegeldama nende nähtuste sisulist seost omandusega ja omandiga.

Esitatud põhimõttest lähtudes tuleb pidada õigeks, et seda osa õigusnormidest, mis reguleerib omandust (omandussuhteid), tähistataks terminiga *omandusõigus* ning omandusõigussuhte õigustatud subjekti juriidiliselt tagatud võimalust temale kuuluva asja(vara) s.t. omandi valdamiseks, kasutamiseks ja käsutamiseks — terminiga *omandiõigus*.⁹ Niisuguse lahendi puhul viitab mõlema termini — omandusõiguse ja omandiõiguse — sõnatüve morfoloogiline sarnasus terminiga *omandus* ja *omand* nende nähtuste omavahelisele seosele (sellele, et *omandusõigus* on suunatud omanduse õiguslikule reguleerimisele ja *omandiõigus* omandi valdamisele, kasutamisele ja käsutamisele, sellele et viimati nimetatud nähtused on esimeste suhtes objektideks).

Terminite *omandusõigus* ja *omandiõigus* kasutamine esitatud kujul võimaldab alati selget vahet teha, kummas tähenduses on mõeldud õigust, ilma et selleks oleks tarvitatud täiendavalt sõnu «objektiivne» ja «subjektiivne», ning lahendab korraga nende terminite mitmetähenduslikust kasutamisest üleskerkinud raskused.

Kõigi käsitletud põhiliste terminitega omandussuhete õigusliku reguleerimise alalt (*omandus*, *omand*, *omandusõigus* ja *omandiõigus*) on seotud veel terve hulk teisi samatüvelisi termineid, millega tähistatakse käsitletutele analoo-

⁹ P. Kask. Juriidilise terminoloogia küsimused päevakorda! — «Nõukogude Õigus», 1967, nr. 2, lk. 92—93.

gilisi nähtusi. Parema ülevaate saamiseks nendest ja ühtse terminoloogia juurutamiseks esitatakse alljärgnevalt valimik osundatud termineid koos nende venekeelsete vastete ning sisulise tähenduse¹⁰ äranäitamisega.

omandus (omandussuhte) ¹¹	собственность (отношение собственности)	asja (vara) valdamise, kasutamise ja käsutamise ühiskondlik suhe; asja (vara) valdus, kasutus ja käsutus kogumis
valdamine	владение	asja (vara) üle faktilise võimu teostamine
kasutamine	пользование	asjast (varast) kasulike omaduste ammutamine
käsitamine	распоряжение	asja (vara) saatuse määramine; asja (vara) ümberpaigutamine ühe isiku valdusest, kasutusest, käsutusest või omandusest teise isiku valdusse, kasutusse, käsutusse või omandusse, samuti asja (vara) hävitamine
valdus (valdussuhe)	владение (отношение владения)	asja (vara) üle faktilise võimu teostamise ühiskondlik suhe
kasutus (kasutussuhe)	пользование (отношение пользования)	asjast (varast) kasulike omaduste ammutamise ühiskondlik suhe
käsutus (käsutussuhe)	распоряжение (отношение распоряжения)	asja (vara) juriidilise saatuse määramise ühiskondlik suhe
omandustüüp (omandussuhte tüüp)	тип собственности (тип отношений собственности)	ühe ühiskondliku formatsiooni omanduse (omandussuhte) liigid ja vormid kogumis, näiteks sotsialistliku ühiskonna omandus, kapitalistliku ühiskonna omandus
omandusliik (omandussuhte liik)	вид собственности (вид отношений собственности)	ühesuguste üldiste tunnustega omandus (omandussuhted), mis hõlmab teatud eritunnustega omandusvorme, näit. sotsialistlik omandus, eraomandus

¹⁰ Terminite sisulise tähenduse esitamisel on võetud aluseks seisukohad, mille järgi omandus (omandussuhe) on asja (vara) valdamise, kasutamise ja käsutamise ühiskondlik suhe (nende kogum) ning subjektiivne õigus õigussuhte õigustatud subjekti juriidiliselt tagatud võimalus käituda teatud viisil ning nõuda sellele vastavat käitumist õigussuhte kohustatud subjektidelt. Arvestades käesoleva artikli terminoloogilist aspekti ei ole peetud vajalikuks selles peatuda teistsugustel seisukohtadel nendes küsimustes.

¹¹ Termin «omandussuhe» ja selle venekeelne vaste «отношение собственности» esitatakse kui termini «omandus» (собственность) paralleelvorm.

omandusvorm (omandussuhete vorm)	форма собственности (форма отношений собственности)	ühesuguste eritunnustega omandus (omandussuhted), mis kuulub ühe omandusliigi hulka, näit. riiklik omandus, kooperatiivne omandus, ühiskondlike organisatsioonide omandus
ühiskondlik omandus (ühiskondlik omandussuhe)	общественная собственность (отношение общественной собственности)	asja (vara) valdamise, kasutamise ja käsutamise ühiskondlik suhe, mille eesmärgiks on ühiskondlike vajaduste rahuldamine
sotsialistlik omandus (sotsialistlik omandussuhe)	социалистическая собственность (отношение социалистической собственности)	asja (vara) valdamise, kasutamise ja käsutamise ühiskondlik suhe, mille eesmärgiks on ühiskondlike vajaduste rahuldamine sotsialistlikus ühiskonnas
riiklik omandus (riiklik omandussuhe)	государственная собственность (отношение государственной собственности)	asja (vara) valdamise, kasutamise ja käsutamise ühiskondlik suhe, mille eesmärgiks on riigi vajaduste rahuldamine
kooperatiivne omandus (kooperatiivne omandussuhe)	кооперативная собственность (отношение кооперативной собственности)	asja (vara) valdamise, kasutamise ja käsutamise ühiskondlik suhe, mille eesmärgiks on kooperatiivi vajaduste rahuldamine
kolhooslik omandus (kolhooslik omandussuhe)	колхозная собственность (отношение колхозной собственности)	asja (vara) valdamise, kasutamise ja käsutamise ühiskondlik suhe, mille eesmärgiks on kolhoosi vajaduste rahuldamine
kolhoosidevaheline omandus (kolhoosidevaheline omandussuhe)	межколхозная собственность (отношение межколхозной собственности)	asja (vara) valdamise, kasutamise ja käsutamise ühiskondlik suhe, mille eesmärgiks on mitme kolhoosi ühiste vajaduste rahuldamine
ühiskondlike organisatsioonide omandus (ühiskondlike organisatsioonide omandussuhe)	собственность общественных организаций (отношение собственности общественных организаций)	asja (vara) valdamise, kasutamise ja käsutamise ühiskondlik suhe, mille eesmärgiks on ühiskondliku organisatsiooni vajaduste rahuldamine
individuaalne omandus (individuaalne omandussuhe)	индивидуальная собственность (отношение индивидуальной собственности)	asja (vara) valdamise, kasutamise ja käsutamise ühiskondlik suhe, mille eesmärgiks on üksikisiku vajaduste rahuldamine
isiklik omandus (isiklik omandussuhe)	личная собственность (отношение личной собственности)	asja (vara) valdamise, kasutamise ja käsutamise ühiskondlik suhe, mille eesmärgiks on kodaniku tarbimisvajaduste rahuldamine

eraomandus (eraomandus- suhe)	частная собствен- ность (отношение частной собствен- ности)	asja (vara) valdamise, kasutamise ja käsutamise ühiskondlik suhe, mille eesmärgiks on eraomaniku tootmisvajaduste rahuldamine
ühine omandus (ühine oman- dussuhe)	общая собствен- ность (отношение общей собствен- ности)	mitme isiku poolt asja (vara) ühise valdamise, kasutamise ja käsuta- mise ühiskondlik suhe
kaasomandus (kaasomandus- suhe)	общая долевая соб- ственность (отно- шение общей доле- вой собственности)	mitme isiku poolt asja (vara) kind- laksmääratud osades ühise valda- mise, kasutamise ja käsutamise ühiskondlik suhe
ühisomandus (ühisomandus- suhe)	общая совместная собственность (от- ношение общей сов- местной собствен- ности)	mitme kodaniku poolt asja (vara) kindlaksmääramata osades ühise valdamise, kasutamise ja käsutami- se ühiskondlik suhe
abikaasade ühis- omandus (abi- kaasade ühis- omandussuhe)	общая совместная собственность суп- ругов (отношение общей совместной собственности суп- ругов)	abikaasade poolt asja (vara) kind- laksmääramata osades ühise val- damise, kasutamise ja käsutamise ühiskondlik suhe
kolhoosipere liikmete ühis- omandus (kol- hoosipere liik- mete ühisoman- dussuhe)	общая совместная собственность чле- нов колхозного дво- ра (отношение об- щей совместной собственности чле- нов колхозного дво- ра)	kolhoosipere liikmete poolt asja (vara) kindlaksmääramata osades ühise valdamise, kasutamise ja kä- sutamise ühiskondlik suhe
abikaasa la- husomandus (abikaasa lahus- omandussuhe)	раздельная собст- венность супруга (отношение раз- дельной собствен- ности супруга)	abikaasa poolt asja (vara) indivi- duaalse valdamise, kasutamise ja käsutamise ühiskondlik suhe
omanduse kait- se (omandus- suhte kaitse)	охрана собствен- ности (охрана отно- шения собственности)	asja (vara) valdamise, kasutamise ja käsutamise ühiskondliku suhte kaitse
	* * *	
omand	собственность (иму- щество)	asi (vara), mis on kellegi omandu- ses; omanduse objekt; omandiõigu- se objekt
ühiskondlik omand	общественная соб- ственность	ühiskondlikus omanduses olev asi (vara); ühiskondliku omanduse ob- jekt

sotsialistlik omand	социалистическая собственность	sotsialistlikus omanduses olev asi (vara); sotsialistliku omanduse objekt; sotsialistliku omandiõiguse objekt
riigiomand	государственная собственность	riigi omanduses olev asi (vara); riikliku omanduse objekt; riigi omandiõiguse objekt
kooperatiivi omand	кооперативная собственность	kooperatiivi omanduses olev asi (vara); kooperatiivse omanduse objekt; kooperatiivi omandiõiguse objekt
kolhoosi- omand	колхозная собственность	kolhoosi omanduses olev asi (vara); kolhoosliku omanduse objekt; kolhoosi omandiõiguse objekt
ühiskondliku organisatsiooni omand	собственность общественной организации	ühiskondliku organisatsiooni omanduses olev asi (vara); ühiskondlike organisatsioonide omanduse objekt; ühiskondliku organisatsiooni omandiõiguse objekt
kolhoosideva- heline omand	межколхозная собственность	kolhoosidevahelise organisatsiooni operatiivses halduses olev (vara); kolhooside kaasomanduse objekt; kolhooside kaasomandiõiguse objekt
individuaalne omand	индивидуальная собственность	ühe isiku omanduses olev asi (vara); individuaalse omanduse objekt; ühe isiku omandiõiguse objekt
isiklik omand	личная собственность	kodaniku isiklikus omanduses olev asi (vara); isikliku omanduse objekt; isikliku omandiõiguse objekt
ühine omand	общая собственность	ühises omanduses olev asi (vara); ühise omanduse objekt; ühise omandiõiguse objekt
kaasomand	общая долевая собственность	kaasomanduses olev asi (vara); kaasomanduse objekt; kaasomandiõiguse objekt
ühisomand	общая совместная собственность	mitme kodaniku ühisomanduses olev asi (vara); ühisomanduse objekt; ühisomandiõiguse objekt
abikaasade ühisomand	общая совместная собственность супругов	abikaasade ühisomanduses olev asi (vara); abikaasade ühisomanduse objekt; abikaasade ühisomandiõiguse objekt

kolhoosipere liikmete ühisomand	общая совместная собственность членов колхозного двора	kolhoosipere liikmete ühisomanduses olev asi (vara); kolhoosipere liikmete ühisomanduse objekt; kolhoosipere liikmete ühisomandiõiguse objekt
abikaasa lahusomand	раздельная собственность супруга	abikaasa individuaalses omanduses olev asi (vara); abikaasa individuaalse omanduse objekt
omandusõigus	право собственности	omandust (omandussuhteid) reguleeriv õigusnormide kogum (õigus objektiivses tähenduses)
omandusõiguse tüüp	тип права собственности	ühe ühiskondliku formatsiooni omandust (omandussuhteid) reguleerivate õigusnormide liigid ja vormid kogumis näit. sotsialistliku ühiskonna omandusõigus, kapitalistliku ühiskonna omandusõigus
omandusõiguse liik	вид права собственности	ühesuguste üldiste tunnustega omandust (omandussuhteid), mis hõlmab teatud eritunnustega omandusvorme, reguleeriv õigusnormide kogum näit. sotsialistlik omandusõigus, eraomandusõigus
omandusõiguse vorm	форма права собственности	ühesuguste eritunnustega omandust (omandussuhteid), mis kuulub ühe omandusliigi hulka, reguleeriv õigusnormide kogum, näit. riiklik omandusõigus, kooperatiivne omandusõigus
sotsialistlik omandusõigus	право социалистической собственности	sotsialistlikku omandust (omandussuhteid) reguleeriv õigusnormide kogum
riiklik omandusõigus	право государственной собственности	riiklikku omandust (riiklikke omandussuhteid) reguleeriv õigusnormide kogum
kooperatiivne omandusõigus	право кооперативной собственности	kooperatiivset omandust (kooperatiivseid omandussuhteid) reguleeriv õigusnormide kogum
kolhooslik omandusõigus	право колхозной собственности	kolhooslikku omandust (kolhooslike omandussuhteid) reguleeriv õigusnormide kogum
ühiskondlike organisatsioonide omandusõigus	право собственности общественных организаций	ühiskondlike organiatsioonide omandust (omandussuhteid) reguleeriv õigusnormide kogum

individuaalne omandusõigus	право индивидуальной собственности	individuaalsed omandust (individuaalseid omandussuhteid) reguleeriv õigusnormide kogum
isiklik omandusõigus	право личной собственности	isiklikku omandust (isiklikke omandussuhteid) reguleeriv õigusnormide kogum
eraomandusõigus	право частной собственности	eraomandust (eraomandussuhteid) reguleeriv õigusnormide kogum
ühine omandusõigus	право общей собственности	ühist omandust (ühiseid omandussuhteid) reguleeriv õigusnormide kogum
kaasomandusõigus	право общей долевой собственности	kaasomandust (kaasomandussuhteid) reguleeriv õigusnormide kogum
ühisomandusõigus	право общей совместной собственности	ühisomandust (ühisomandussuhteid) reguleeriv õigusnormide kogum
abikaasade ühisomandusõigus	право общей совместной собственности супругов	abikaasade ühisomandust (abikaasade ühisomandussuhteid) reguleeriv õigusnormide kogum
kolhoosipere liikmete ühisomandusõigus	право общей совместной собственности членов колхозного двора	kolhoosipere liikmete ühisomandust (ühisomandussuhteid) reguleeriv õigusnormide kogum
omandusõiguse realiseerimine	реализация права собственности	omandust (omandussuhteid) reguleerivate õigusnormide ellurakendamise (omandusõiguse kohaldamine ja omandiõiguse teostamine)
omandusõigussuhe	правоотношение собственности	õigusnormidega reguleeritud omandus (õigusnormidega reguleeritud omandussuhe)
omandusõigussuhte õigustatud subjekt	управомоченный субъект правоотношения собственности	õigusnormidega reguleeritud omanduse (õigusnormidega reguleeritud omandussuhte) subjekt, kellele kuulub asja (vara) valdamis-, kasutamise- ja käsutamisõigustus
omandusõigussuhte kohustatud subjekt	обязанный субъект правоотношения собственности	õigusnormidega reguleeritud omanduse (õigusnormidega reguleeritud omandussuhte) subjekt, kellel lasub kohustus mitte takistada õigustatud subjektil teostada asja (vara) valdamise-, kasutamise- ja käsutamisõigustust
omanik	собственник	omandusõigussuhte õigustatud subjekt
ühine omanik	общий собственник	ühise omandusõigussuhte üks õigustatud subjektidest

kaasomanik	сособственник	ühise omandusõigussuhte kindlaksmääratud osades õigustatud üks subjektidest
ühisomanik	совместный собственник	ühise omandusõigussuhte kindlaksmääramata osades õigustatud üks subjektidest
kaasomandiõiguse osaline	участник общей долевой собственности	ühise omandusõigussuhte kindlaksmääratud osades õigustatud üks subjektidest, kaasa arvatud niisugune subjekt, kellele kuulub asi (vara) operatiivse haldamisõiguse alusel
* * *		
omandiõigus	право собственности	omandusõigussuhte õigustatud subjekti juriidiliselt tagatud võimalus vallata, kasutada ja käsutada asja (vara) ning nõuda sellele vastavat käitumist kohustatud subjektidelt (subjektiivne õigus)
omandiõiguse tüüp	тип права собственности	ühe ühiskondliku formatsiooni (näit. sotsialistliku või kapitalistliku ühiskonna) omandusõigussuhete õigustatud subjektide juriidiliselt tagatud võimalus vallata, kasutada ja käsutada asja (vara) ning nõuda sellele vastavat käitumist kohustatud subjektidelt (subjektiivne õigus)
omandiõiguse liik	вид права собственности	ühesuguste üldiste tunnustega omandusõigussuhete (näit. sotsialistlike või eraomandusõigussuhete), mis hõlmavad teatud eritunnustega omandusõigussuhete vorme, subjektide juriidiliselt tagatud võimalus vallata, kasutada ja käsutada asja (vara) ning nõuda sellele vastavat käitumist kohustatud subjektidelt (subjektiivne õigus)
omandiõiguse vorm	форма права собственности	ühesuguste eritunnustega omandusõigussuhete (näit. riiklike või kooperatiivsete omandusõigussuhete), mis kuuluvad omandusõigussuhete ühe liigi hulka, subjektide juriidiliselt tagatud võimalus vallata, kasutada ja käsutada asja (vara) ning nõuda sellele vastavat käitumist kohustatud subjektidelt (subjektiivne õigus)

valdamisõigus- tus	правомочие владения	влече-	omandusõigussuhte õigustatud sub- jekti juriidiliselt tagatud võimalus asja (vara) üle faktilise võimu teos- tamiseks ning sellele vastava käi- tumise nõudmiseks kohustatud sub- jektidelt
kasutamise- õigustus	правомочие пользова- ния	поль-	omandusõigussuhte õigustatud sub- jekti juriidiliselt tagatud võimalus asjast (varast) kasulike omaduste ammutamiseks ning sellele vastava käitumise nõudmiseks kohustatud subjektidelt
käsitamis- õigustus	правомочие распо- ряжения	распо-	omandusõigussuhte õigustatud sub- jekti juriidiliselt tagatud võima- lus asja (vara) saatuse määramiseks ning sellele vastava käitumise nõudmiseks kohustatud subjektidelt
sotsialistlik omandiõigus	право социалисти- ческой соб- ственности		sotsialistliku riigi või muu sotsialist- liku organisatsiooni juriidiliselt ta- gatud võimalus vallata, kasutada ja käsutada asja (vara) ning nõuda sellele vastavat käitumist kohusta- tud subjektidelt (sotsialistliku riigi või muu sotsialistliku organisatsi- ooni subjektiivne õigus)
riigi oman- diõigus	право собственности государства		riigi juriidiliselt tagatud võimalus vallata, kasutada ja käsutada asja (vara) ning nõuda sellele vastavat käitumist kohustatud subjektidelt (riigi subjektiivne õigus)
kooperatiivi omandiõigus	право собственности кооператива		kooperatiivi juriidiliselt tagatud võimalus vallata, kasutada ja käsu- tada asja (vara) ning nõuda sellele vastavat käitumist kohustatud sub- jektidelt (kooperatiivi subjektiivne õigus)
kolhoosi oman- diõigus	право собственности колхоза		kolhoosi juriidiliselt tagatud võima- lus vallata, kasutada ja käsutada asja (vara) ning nõuda sellele vas- tavat käitumist kohustatud subjek- tidelt (kolhoosi subjektiivne õigus)
ühiskondliku organisatsioo- ni omandiõigus	право собственности общественной орга- низации		ühiskondliku organisatsiooni juri- idiliselt tagatud võimalus vallata, kasutada ja käsutada asja (vara) ning nõuda sellele vastavat käitu- mist kohustatud subjektidelt (ühis- kondliku organisatsiooni subjektiiv- ne õigus)

individuaalne omandiõigus	право индивидуальной собственности	üksikisiku juriidiliselt tagatud võimalus vallata, kasutada ja käsutada asja (vara) ning nõuda sellele vastavat käitumist kohustatud subjektidelt (üksikisiku subjektiivne õigus)
isiklik omandiõigus	право личной собственности	kodaniku juriidiliselt tagatud võimalus vallata, kasutada ja käsutada asja (vara) ning nõuda sellele vastavat käitumist kohustatud subjektidelt (kodaniku subjektiivne õigus)
eraomandiõigus	право частной собственности	eraomaniku juriidiliselt tagatud võimalus vallata, kasutada ja käsutada asja (vara) ning nõuda sellele vastavat käitumist kohustatud subjektidelt (eraomaniku subjektiivne õigus)
ühine omandiõigus	право общей собственности	omandusõigussuhte mitme õigustatud subjekti juriidiliselt tagatud võimalus ühiselt vallata, kasutada ja käsutada asja (vara) ning nõuda vastavat käitumist kohustatud subjektidelt
kaasomandiõigus	право общей долевой собственности	omandusõigussuhte mitme õigustatud subjekti juriidiliselt tagatud võimalus kindlaksmääratud osades, ühiselt vallata, kasutada ja käsutada asja (vara) ning nõuda vastavat käitumist kohustatud subjektidelt
ühisomandiõigus	право общей совместной собственности	omandusõigussuhte mitme õigustatud subjekti (kodaniku) juriidiliselt tagatud võimalus kindlaksmääramata osades ühiselt vallata, kasutada ja käsutada asja (vara) ning nõuda vastavat käitumist kohustatud subjektidelt
abikaasade ühisomandiõigus	право общей совместной собственности	abikaasade juriidiliselt tagatud võimalus kindlaksmääramata osades ühiselt vallata, kasutada ja käsutada asja (vara) ning nõuda vastavat käitumist kohustatud subjektidelt
kolhoosipere liikmete ühisomandiõigus	право общей совместной собственности членов колхозного двора	kolhoosipere liikmete juriidiliselt tagatud võimalus kindlaksmääramata osades ühiselt vallata, kasutada ja käsutada asja (vara) ning nõuda vastavat käitumist kohustatud subjektidelt

omandiõiguse teostamine	осуществление права собственности	tegevus, mille läbi rakendatakse ellu omandusõigussuhte õigustatud subjekti juriidiliselt tagatud võimalus vallata, kasutada ja käsutada asja (vara) ning nõuda kohustatud isikutelt vastavat käitumist
valdamisõigustuse teostamine	осуществление правомочия владения	asja (vara) üle faktilise võimu teostamise ja kohustatud isikutelt vastava käitumise nõudmise juriidiliselt tagatud võimaluse ellurakendamine
kasutamisoõigustuse teostamine	осуществление правомочия пользования	asjast (varast) kasulike omaduste ammutamise ja kohustatud isikutelt vastava käitumise nõudmise võimaluse ellurakendamine
käsitamisõigustuse teostamine	осуществление правомочия распоряжения	asja (vara) ühe isiku valdusest, kasutusest ja käsutusest või omandusest teise isiku valdusse, kasutusse ja käsutusse või omandusse ümberpaigutamise, samuti asja (vara) seaduspärase hävitamise ning kohustatud isikutelt vastava käitumise nõudmise juriidiliselt tagatud võimaluse ellurakendamine
omandiõiguse kaitse	защита права собственности	omandusõigussuhte õigustatud subjekti valdamis-, kasutamise- ja käsutamisoõigustuse kaitsmine (vindikatsiooni- või negatoorhagi esitamise teel) kohustatud subjektide mitte-vastava käitumise vastu
vindikatsioon	виндикация	asja (vara) väljanõudmine võõrast ebaseaduslikust valdusest
vindikatsiooni-hagi	виндикационный иск	asja (vara) võõrast ebaseaduslikust valdusest väljanõudmise hagi
negatoorhagi	негаторный иск	hagi, mis on suunatud kõrvaldama igasuguseid valdamis-, kasutamise- ja käsutamisoõigustuse rikkumisi, mis ei ole seotud asja (vara) sattumisega võõraste ebaseaduslikku valdusse

О ТЕРМИНОЛОГИИ ПРАВА СОБСТВЕННОСТИ

И. П. Касък

Резюме

В статье рассматривается терминология права собственности на эстонском языке. Констатируется отсутствие единой практики в этой области как в специальной, так и в иной литературе. Выдвигается и обосновывается предложение обозначать разными терминами собственность как общественное отношение; предмет, в связи с которым возникает это общественное отношение (объект собственности); право собственности в объективном смысле и право собственности в субъективном смысле. Для лучшего обзора в статье представлен выбор терминов права собственности с русским соответствием и объяснением сущности.

SISUKORD — ОГЛАВЛЕНИЕ

I. Sildmäe. Linnanõukogu ja rahvamajanduse planeerimine	3
И. Я. Сильдмяз. Городской Совет СДТ и планирование народного хозяйства. <i>Резюме.</i>	11
E.-J. Truuväli. Kodanliku Eesti politsei ja tema likvideerimine 1940. a.	12
Э. Ю. Трувяли. Полиция буржуазной Эстонии и ее ликвидация в 1940 году. <i>Резюме.</i>	24
Ж. К. Ананьева. О теории субъективного права в юридической литературе	26
Ж. В. Сепп. Правопреемство и разграничение способов приобретения права собственности	52
L. Saarnits. Kolhoosi kollegiaalsete juhtimisorganite töö korralduse organisatsioonilistest alustest	66
Л. П. Саарнитс. Об организационных основах работы коллегальных органов управления колхоза. <i>Резюме.</i>	88
P. Kask. Omandusõiguse ja omandiõiguse terminoloogias	90
П. П. Каск. О терминологии права собственности. <i>Резюме.</i> . . .	106

ТРУДЫ ПО ПРАВОВЕДЕНИЮ

XII

На русском и эстонском языках.

Тартуский государственный университет
ЭССР, г. Тарту, ул. Юликооли, 18

Vastutav toimetaja E.-J. Truuväli.

Korrektorid E. Oja ja N. Tšikalova.

Laduda antud II. IV 1970. Trükkida

antud 15. X 1970. Kohila paberivabriku

trükipaber nr. 3 60×90^{1/8}. Trükipoognaid 6,75.

Arvestuspoognaid 7,45. Trükiarv 500. MB-

07066. Tellimise nr. 1828. Trükkikoda „Pärnu-

trükk”, Pärnu, Hommiku tn. 4.

Hind 60 kop.

Т р ü к и в и г у.

Lk.	Rida	On	Peab olema
22	Tabelis	Muuametnik	Muu ametnik
29	10. alt	И. С. Сащенко	И. С. Самощенко

HIND 60 kop.

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00188569 0